

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2014

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 2/2014:

doc. Mgr. Daniela STAVĚLOVÁ, CSc. (*1954) vystudovala etnografii a historii na FF UK v Praze. Od roku 1995 je vědeckou pracovnící Etnologického ústavu AV ČR a současně přednáší na katedře tance HAMU v Praze. Zabývá se etnochoreologií a taneční antropologií, svůj výzkum zaměřuje na studium historického i současného tanečního prostředí. **Kontakt:** stavelova@eu.cas.cz

doc. PhDr. József LISZKA, PhD. (*1956) absolvoval etnografii a archeologii na FF Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti. V současnosti působí na Katedře sociologie Pedagogické fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne. Věnuje se zejména sakrální problematice (např. malé sakrální památky) a internetickým souvislostem ve folkloru. **Kontakt:** liskajozsef@azet.sk

Mgr. Eva ŠIPÖCZOVÁ (*1986) vystudovala etnologii v Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně, kde je v současnosti doktorandkou. Zaměřuje se na doklady historické paměti v odrazu politických a společenských událostí v současném slovesném folkloru a na kulturu komiky. **Kontakt:** sipoczova@gmail.com

Mgr. Barbora MACHOVÁ (*1985) vystudovala etnologii a bulharistiku na FF MU v Brně, v současnosti je doktorandkou Ústavu evropské etnologie FF MU. Ve svých výzkumech, lokalizovaných především v Bulharsku a v Makedonii, se věnuje každodennímu životu s důrazem na jeho sociální a materiální složku. **Kontakt:** barbora.machova@gmail.com

Mgr. Libor SVOBODA, Ph.D. (*1970) vystudoval historii a etnologii na FF MU v Brně. Od roku 2009 je pracovníkem Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze, kde od ledna 2011 zastává místo vedoucího Skupiny pro studium protikomunistického odporu a odboje. Zabývá se dějinami východní Evropy a československými dějinami po roce 1945. **Kontakt:** libor.svoboda@ustrcr.cz

doc. Mgr. Juraj HAMAR, CSc. (*1965) vystudoval estetiku a literární vědu na FF Univerzity Komenského v Bratislavě. V současnosti přednáší na Katedře estetiky a Katedře etnologie a kulturní antropologie Filozofické fakulty v Bratislavě. Zabývá se mimo jiné programem UNESCO na ochranu nehmotného kulturního dědictví. **Kontakt:** juraj.hamar@sluk.sk

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2014

OBSAH

Studie k tématu Heuristika, kritika a interpretace etnografických pramenů

Tanec v denících, pamětech a memoárové literatuře: interpretační dilema (<i>Daniela Stavělová</i>)	91
Na hraniciach populárnej literatúry a ľudovej slovesnosti (k jednej maďarsko-slovensko-českej pútnickej legende a k jej medzižánrovým súvislostiam) (<i>József Liszka</i>)	101
Reflexe vztahu venkovského učitele a lokálního společenství na pozadí událostí zaznamenaných ve školních kronikách na Moravě na přelomu 19. a 20. století (<i>Barbora Machová – Eva Šipöczová</i>)	117
Památníky četnických stanic – jeden z málo známých historicko-etnologických pramenů (<i>Libor Svoboda</i>)	128
Transkripcia a rekonštrukcia audiozáznamov hier ľudového bábkara Bohuslava Anderleho (<i>Juraj Hamar</i>)	140

Ohlédnutí

Tvorba inspirovaná lidovou písní a lidovými obyčejí (ke stému výročí narození Vladislava Vaculky) (<i>Petr Spielmann</i>)	150
K nedožitým devadesátinám Adama Prandy (<i>Jan Krist</i>)	152

Společenská kronika

Blahopřání Kamile Skopové (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	152
Aleně Jeřábkové k životnímu jubileu (<i>Miroslav Válka</i>)	153
K jubileu Olgy Kandertové (<i>Kateřina Klápšťová</i>)	155
Zemřel člověk... Za Janem Součkem (<i>Jiří Langer</i>)	157

Výstavy

Výstava Sedlická krajka (<i>Marta Ulrychová</i>)	158
--	-----

Recenze

M. Pavlásek – J. Nosková (eds.): Když výzkum, tak kvalitativní. Serpentinami bádání v terénu (<i>Eva Šipöczová</i>)	159
J. Pechová (ed.): Lidová kultura v muzeu. Sbírky Etnografického ústavu MZM v Brně (<i>Josef Jančář</i>)	160
M. Šimša: Knihy krejčovských střihů v českých zemích v 16. až 18. století (<i>Alena Jeřábková</i>)	161
V. Thořová – J. Traxler – Z. Vejvoda: Lidové písně z Prahy ve sbírce Františka Homolky. Studie, kritická edice, I. díl (<i>Marta Ulrychová</i>)	162
J. Hamar (ed.): Ľudové bábkové divadlo v Európe (<i>Andrea Zobačová</i>)	163
L. Havlíček: Kapitoly k dějinám Valašskokloboucka I–IV (<i>Karel Pavlišťík</i>)	164
F. Fojtík: Od vesna do vesna (<i>Karel Pavlišťík</i>)	165
Z. Procházka – J. Nejdí: Recepty ze zámeckých kuchyní aneb pochoutky ze šlechtických sídel / Recepte aus Schlossküchen oder Delikatessen aus Adelssitzen aus dem Ende des 19. Jahrhunderts (<i>Marta Ulrychová</i>)	165
Jižní Plzeňsko X (<i>Marta Toncrová</i>)	167

Resumé	168
--------	-----

TANEC V DENÍČÍCH, PAMĚTECH A MEMOÁROVÉ LITERATUŘE: INTERPRETAČNÍ DILEMA

Daniela Stavělová

Historické studium lidové taneční kultury trpí odjakživa syndromem malé pramenné základny a zejména omezenými možnostmi zpětného porozumění tanečnímu projevu v jeho původním sociokulturním kontextu. Přesto existují historické prameny, které byť nepřímou či nevědomě přinášejí cenné doklady o žité podobě lidové taneční kultury. V případě této studie půjde o dosud málo využívané prameny lidové provenience, jejichž společným jmenovatelem je jejich časové i místní zařazení a povaha záznamu. Pocházejí vesměs z oblasti kolem dnešní Mladé Boleslavi,¹ zachycují období druhé poloviny 19. století a jde o rukopisné zápisy Jana Evangelisty Konopase² ze Sdoměře, paměti Františka Dědiny³ vydané souhrnně jeho synem Václavem Dědinou v roce 1942 pod názvem *Když si náš tatínek maminku bral* a paměti Václava Dlouhého⁴ vydané jeho vnučkou Marií Koťátkovou v roce 1948 pod názvem *Cesta životem Václava Dlouhého, učitele, písmáka a dobrého člověka*. K těmto pramenům se úzce váže také memoárová literatura *Historické obrázky z Boleslavska*, jejichž autorem je Václav Vaněk⁵ a Staré obrázky boleslavské Václava Rudolfa⁶ zachycující období 60. let 19. století.

Podobným pramenům lidové provenience nebyla v našem oboru věnována soustavná pozornost, upozorňoval na ně Antonín Robek (1973), rozsáhleji o nich pojednala Hannah Laudová (2000), jinak byly spíše předmětem diplomových prací (Millerová 1972; Tišliarová 1979). V případě této studie jde o poměrně vzácný souběh pramenných zdrojů, které jsou časově téměř shodně ukotveny – těžištěm většiny z nich jsou 60. léta 19. století. Jejich pisatelé byli i místně úzce propojeni, u některých docházelo ve vymezeném období i k osobním kontaktům, jak o tom píše ve svých pamětech učitel F. Dlouhý (1948: 56): „...scházeli jsme se v příbytku souseda Konopasa, nebo také u nás. Jan Konopas odebíral knihy, které vycházely nákladem dědictví svatojanského. Dostával také Hospodářské noviny, Boleslavana, Mikovcův Lumír a jiné časopisy doby tehdejší. Měl také několik knih zábavného obsahu: Robinsona Crusoe, Genovefu, Hraběnku Tagenburskou, Fridolína. Konopasův Robinson byl ilustrován vlastní jeho rukou. Konopas užíval k malbě obrázků jílů

z Červinky. Obrázky byly poněkud mdlé, ale jinak pěkné, k obsahu přiléhavé a tím původnější, že se zdály vlastní malbou samotáře Robinsona. Všechna nedělní a sváteční odpůldne protrávili jsme střídavým tichým čtením v obydlí našeho milého soudruha.“ Dlouhý také uvádí, že z těchto schůzek se později vyvinula jakási občanská beseda – volné sdružení bez stanov, závazných příspěvků, funkcionářů a protokolů (Dlouhý 1948: 56).

Vznik těchto pramenů souvisí s obdobím, kdy se z řad venkovského obyvatelstva rekrutuje jakýsi druh písmáků, kteří se orientují na hospodářské záležitosti selského stavu, jejich zájem se obrací i k projevům společenského a kulturního života a ve druhé polovině 19. století pak k vlasteneckým akcím.⁷ Uvedené prameny mají vesměs subjektivní charakter, jsou psány zčásti průběžně s probíhajícími událostmi, zčásti retrospektivně a obsahují zejména údaje týkající se osobního života pisatele. Jsou to tedy prameny z velké části rodinného rázu, pisatelé si však všímají celé řady stránek života obce, líčí podrobně některé slavnostní události, zvyky, zvláště cenný je tu popis průběhu tanečních zábav s mnohými zvyklostmi, které se k nim pojily a jejich tanečního a hudebního repertoáru. Jejich posláním je, jak píše výstižně F. Dědina, prostá skutečnost: „Tyto paměti jsem napsal svým dětem. A je toho hodně, a dost zajímavého pro nás a pro pozdější pokolení. Škoda, že neumím do té míry vládnout perem, abych to napsal tak, aby se to mohlo dát k tisku. Ale možná, že má nepatrná práce může prospět některému dovednému pisateli k sepsání nějaké historické povídky.“ (Dědina 1942: 2) Podobně cítili smysl svého počínání i ostatní pisatelé zmiňovaných pramenů.

Interpretace těchto pramenů však představuje ne snadný úkol a vyžaduje kombinování různých přístupů a výzkumných strategií. Etnochoreologie tu v současné době nalézá oporu jak v metodologii kvalitativního výzkumu, tak v tzv. nové kulturní historii, kde je kladen důraz na mentality, domněnky, či pocity spíše než na ideje či myšlenkové systémy a lze ji chápat též jako „historii praktik“ (Burke 2011: 69). Lidová taneční kultura tu svým specifickým způsobem zaujímá místo v místní každodennosti, taneční události se stávají dějištěm života

společenství a jevištém sociálních vztahů. Studium zaměřené na mikrohistorii tu nalézá živnou půdu pro sledování subjektivity lidských zvyklostí, umožňuje kritickou analýzu a kritické vypořádání se se sociokulturními jevy ve smyslu zhuštěného popisu a perspektivy domorodce. Jde ve skutečnosti o narativní dějiny, jejichž využití může napomoci poznání strukturálních souvislostí s přihlédnutím k možnému prostoru pro individuální jednání. Člověk je tu zachycen jako jednáající subjekt, mikrohistorický postup objevuje vlastního tvůrce lidského příběhu, jenž se dostává do středu pozornosti (Dülmen 2002: 47–84).

Zmiňované prameny umožňují nahlédnout do životního prostoru konkrétních lidí, pomáhají objevit spojitosti politických, společenských a kulturních dimenzí skutečnosti. Jejich zásadním poznávacím přínosem je lokalizace a kontextualizace historického vědění. Díky tomuto postupu lze blíže osvětlit proměny mezilidských vztahů, vztahů k životnímu prostředí, k tradici a k práci, k politickým proměnám, tedy vztahům, které jsou základem sociálních změn. Sledování průběhu taneční události jako společenské interakce a tance jako kulturní praktiky tak může přispět k zachycení problémů sociokulturních změn a transformačních procesů. Tento kontext pomáhá zpřístupnit individuální perspektivu člověka, umožňuje zmapovat rozhraní, kde se vytvářejí zárodky dynamizace společnosti.

Paměti či memoáry bývají sociálními historiky charakterizovány také jako ego-dokumenty. Jejich smysl spočívá v tom, že umožňují, jak píše Josef Petráň (2011: 17), „nejen popis a interpretaci minulého, ale zaznamenávají sám prožitek dějin ve smyslu dění a stejně jako živá paměť jsou odrazem účasti.“ Autor poukazuje také na to, že v těchto narativních výpovědích se čas zdvojuje na čas vyprávění a čas vyprávěného. Přitom historik opírající se o výpověď pramenů posuzuje čas vyprávěného jinak než pamětník vyprávějící vlastní dějinné zážitky. Důležité je proto ponechat co nejvíce prostoru tvůrcům příběhů, které vycházejí ze spleti jejich osobních prožitků, výkladů a sebereflexí. V této subjektivní paměti se utvářejí osobní, intimní dějiny, je to však zároveň paměť selektivní, která se proměňuje, uchovává to, co je pro vypravěče důležité, svou roli tu hraje hodnocení a zapomínání (Petráň 2011: 14–15).

Se zmiňovanými prameny bude třeba zacházet jako se specifickými historickými daty také proto, že těžištěm jejich vyprávění je líčení tanečních zábav, zobrazováno je prostředí tance se svými pravidly a porozuměním místní-

mu choreickému kódu. Otevírá se tu komunikační prostor, na kterém participují a kterému rozumí všichni zúčastnění aktéři příběhu včetně vypravěče. Prostřednictvím jeho líčení se tu rozkrývá kognitivní dimenze, která nechává nahlédnout do procesu uvažování o vlastním tanečním projevu – tedy co se děje v hlavě tanečníka ve chvíli, kdy se projev uskutečňuje v souladu s dalšími faktory (Felföldi 2002: 13–27). Porozumění této dimenzi nabízí antropologicky zaměřené studium tance, které zaměřuje svou pozornost především na tvůrce tanečního pohybu a podněty, které k jeho tanečnímu projevu vedou. Smyslem této studie je tedy využít možnosti různých přístupů ke studiu zmiňovaného historického materiálu a pokusit se o jeho interpretaci v souladu s vymezenými postupy. V rámci této studie však nebude možné využít materiál v celém jeho rozsahu, ale na základě vybraných částí půjde o to, konstruovat alespoň zčásti obraz dobového myšlení, jenž zobrazuje prostředí tance.

Narativní přístup

Pramenný materiál, který je předmětem zvažování v případě této studie, se vymyká povaze běžných historických dat. Lze jej charakterizovat jako vyprávění ze života, které však bylo samotnými nositeli písemně fixováno do podoby deníků a pamětí. Nepatří tedy do okruhu orální tradice, není ani autobiografickým vyprávěním, lze je však z mnoha důvodů považovat za narativa. Ručkopisné deníky a paměti zprostředkovávají prožitkovou úroveň zkušeností, která může najít výraz ve slovech, jež mohou být zformována do podoby vyprávění. Vyprávění a zkušenost však nelze ztotožňovat. Máme tu tedy k dispozici něco, co je výrazem života samého, nebo jen jakousi povrchovou a umělou reprezentací zkušenosti, která zůstává skryta za touto reprezentací? Do značné míry jsou tato vyprávění výrazem způsobu, jakým jejich autoři dávají význam své zkušenosti a svému životu. Zároveň jsou ale výrazem situace a kontextu, v němž je produkováno. Jde tedy o specifické výzvy, jaké představuje pro vyprávějícího kontext zkoumané situace. Pro řešení interpretačních dilemat se proto ukazuje vhodným nástrojem zkoumání narativní přístup, který spočívá v aplikaci implicitního procesu utváření významu (Riessman 1993; Lieblích – Tuval 1998; Chrz – Čermák 2011).

Zkoumat narativně neznamená pouze to, že naše data jsou narativní povahy, podstatou narativního výzkumu je především určitá perspektiva, skrze kterou

nahlížíme na zkoumanou skutečnost. Narativní výzkum je tedy rekonstrukcí způsobu vytváření významu narativními prostředky. Lze jej chápat také jako interpretaci interpretace, jako rekonstrukci konstrukce, či jako převyprávění vyprávění, event. též jako reinterpretaci historie, historické události, konání apod., vyprávěný život by měl být interpretován z hlediska významů, které mu ve své konstrukci dávají vyprávějíci (Chrš – Čermák 2011: 430). Na rozdíl od autobiografického vyprávění orální povahy se však výzkumník u písemného pramene zbavuje odpovědnosti za spolu-konstrukci a spolu-interpretaci, k čemuž by docházelo v rámci rozhovoru, který má participativní a dialogickou povahu.

Tento přístup vede k tomu, že „myslíme z hlediska příběhu“ – příběh je formou myšlení, způsobem, jakým lze jít za informace, které jsou dány. Jinak řečeno, příběh je způsobem, jakým explicitní vyjádření poukazuje k implicitnímu. Explicitní vyjádření hodnot proti implicitní žité podobě tu vystupují jako rozpor mezi tím, co člověk káže a co žije. Ve vyprávění je ztvárněn určitý systém hodnot a přesvědčení (co je dobré, o co má cenu usilovat, jak správně jednat), a to z podstatné části implicitně. Narativní konstrukce zhodnocuje určité cíle a zdůvodňuje či ospravedlňuje jednání vedoucí k těmto cílům. Samotná narativní forma si tedy do jisté míry říká o určité způsobu interpretace (Chrš – Čermák 2011: 431). Člověk se nám v této perspektivě jeví jako bytost myslící, prožívající a jednájící z hlediska příběhu. Důležitou skutečností pro pochopení toho, jaký význam dává člověk své zkušenosti či svému konání, je pochopení narativní struktury. To se projeví teprve v textu výzkumníka, který se v něm prostřednictvím převyprávění snaží uchopit, předvést a zvýraznit struktury dávání významu zkušenosti jako struktury narativně konstruované. Toto převyprávění či tato rekonstrukce jsou výrazem skutečnosti, že na zkoumaný materiál je nahlíženo z perspektivy narativní metafory. Perspektiva této metafory umožňuje vidět subjekty vyprávění jako jednájící postavy pohybující se v prostoru a čase, jako aktéry a příjemce akcí druhých. Umožňuje vidět, že lidské záměry dostávají svou podobu a tvar prostřednictvím dějových souvislostí (Chrš – Čermák 2011: 430).

Interpretace interpretací

Při studiu podobných historických pramenů je zároveň nutno připustit, že historie je v souladu s tvrzením britského historika Keith Jenkinse (2003: 14) proměňují-

cí se problematický diskurz týkající se minulosti, který je však produkovaný skupinou lidí (historiků) žijících a myslících v přítomném světě, ve kterém mají epistemologicky, metodologicky a ideologicky svou vymezenou pozici. Historie pro Jenkinse 2003: 8–9) není totéž, co minulost: minulost pominula a historie je výtvar historiků. Historie není zrcadlem minulé reality, jako forma vědění je podle něj především narativní reprezentací. Historie či historiografie je tu vnímána jako inter-textuální konstrukce, stejně tak jako individuální konstrukce a manifestace historikovy perspektivy „narátora“ (Jenkins 2003: 14). Ve své stěžejní studii *Re-thinking History* Jenkins zdůrazňuje, že historie je vždy pro někoho, má vždy nějaký účel. Historie je vždy o moci, není nikdy nevinnou, ale vždy ideologickou. Pro Jenkinse je historie především literárním narativem o minulosti, literární kompozicí či proměnou dat v narativa, kde historik utváří význam minulosti. Vzniká tak podle něj historie, která je diskurzivní, ale nakonec vždy jiná než minulost. Důležitým zjištěním je tu pro nás skutečnost, že tak jako je složité, či prakticky nemožné docílit empatického sblížení s člověkem minulosti (neboli vstoupit do jeho hlavy), je stejně nemožné pochopit něčí záměr, či úmysl pouze na základě jeho počínání. Logika takto chápáné historie však nespočívá v objevování, ale v konstruování.

V případě pramenů, které jsou předmětem zvažování v této studii, půjde tedy o interpretaci interpretací a zároveň o vytváření narativního textu na základě narativních dat. Narativní výzkum je tu chápán jako rekonstrukce způsobů, jakými je utvářen význam narativními prostředky. Tento postup v našem případě zohledňuje vazby: jedinec – kultura a struktura (text) – funkce (kontext). Základními interpretačními dilematy jsou tu otázky, zda akcentovat strukturu interpretovaného (text) nebo jeho funkci (kontext), jestli se při tom zaměřit na obsah či formu. Další otázkou je, zda vycházet z části či celku a jestli směřovat interpretaci k jedinci nebo ke kultuře.

Kultura a jedinec

Důležitým východiskem interpretace bude v tomto případě postup od explicitního k implicitnímu. V deníkových záznamech a pamětech, které mají charakter vyprávění, je ztvárněn určitý systém hodnot a přesvědčení, jež jsou implicitně vyjádřeny líčením chování při tanci (či v kontextu taneční zábavy). Toto počínání je však zjevné a popsatelné, má svá pravidla a jejich porušení znamená zjevný odklon od přijatých norem chování. Tanec či

chování při tanci je všem srozumitelné, prostředí tance je všeobecně přijatou a sdílenou arénou společenského života. Stává se významným (a někdy i jediným) komunikačním prostorem obce. Jinak řečeno, tak jak se jedinec chová při tanci, prozrazuje svůj vztah k obecně přijatým a sdíleným normám společenství. V pamětech a deníkových záznamech se formou vyprávění zohledňuje tato prožitková úroveň zkušenosti a prostřednictvím narativní konstrukce je dáván zkušenosti či životu význam – život dostává význam skrze své narativní ztvárnění. Významnou úlohu tu hraje jakási přednarativní rovina zkušenosti či chápání, tj. předporozumění řádu lidského jednání, kterou charakterizuje Paul Ricoeur (1984). Vyjadřuje tento vztah pomocí tzv. mimesis (napodobení či reprezentace), které dělí na tři fáze: Mimesis₁ je přednarativní strukturou zkušenosti, Mimesis₂ zohledňuje stupeň, kdy se subjekt stává součástí logiky narativní kauzality a nakonec Mimesis₃, kdy nastává situace, kterou nazývá refigurací – skrze kterou se příběh stává živou součástí představ čtenáře (příjemce). Je to proces, který Ricoeur charakterizuje jako konfrontaci fiktivního světa textu s aktuálním světem čtenáře (Bowling 2001:13–14). Postup od Mimesis₁ k Mimesis₃ je tedy směřování od prenarativní struktury zkušenosti, která je obsažena v každém lidském společenství k podobě jakou dostává jednání jako součást jakýchsi abstraktních struktur, které nejsou vyobrazením samotného konání, ale tím, co dává konání smysl, a jenž se stává viditelným prostřednictvím narativních forem. Jinak řečeno, znamená to, že člověk je vržen do prostoru daností, je bytostí odpovídající na výzvy situací, v nichž si život žádá, aby byly ztvárněny jako příběh, který dává smysl. Porozumění životu je pak prováděno prostřednictvím narativní konstrukce.

Takto konstruovanou hodnotou tu může být např. samotný tanec, který je vnímán jako důležitý prostředek socializace. Následný úryvek z pamětí F. Dědiny zobrazuje posvícenskou slavnost, která byla spojována s velkolepým hodováním, na které se sjíždělo veškeré příbuzenstvo. Hlavní náplní byl, kromě jídla, tanec provozovaný v místní hospodě. Sem se v posvícenské pondělí nahrnou staří i mladí hned po zádušní mši a z tanečního reje se už téměř nevychází až do úterý večer, kdy je posvícenská zábava ukončena „sousedskou“. Tanec je tu něco jako „svatá povinnost“:

„K obědu se vystřídali jeden po druhém – podle toho, jak která hospodyně měla oběd připravený. Stále byl

z některého stavení někdo v hospodě pro hosti, aby šli k obědu, že má selka polívku na stole. To bylo nějakého pobízení! Nakonec příběhne selka sama celá rozzlobená pro hospodáře i pro strýčka, začne se vadit a křičet. A když je nejvíc dopálená, chytne ji strýček pod paží a táhne do kola. Selka se brání, poukazuje, že má jen jednu sukni z kuchyně na sobě. Ale nic platno, jeden kousek musí přetancovat. Všichni se smějí a selka také... Muzikanti je doprovázejí – za nimi jdou hosté podle noty a někteří tančí po cestě až k domovu... Ve čtyři hodiny po obědě byla hospoda zase plná. Kolo bylo nabitě, že páry sotva se mohly točit. Tančili mladí i staří, v síni a na dvoře děti. Za chvíli byli všichni propoceni a to jeden po druhém ze sebe shazoval kazajku, pak vestu, s krku šátek, který pak jen v cípech svázel a zavěsil volně na ramenech.“ (Dědina 1942: 108–109).

Z textu vyplývá, že by v danou chvíli bylo nepřipustné, aby se tato hodnota nerespektovala, tanec má v danou chvíli přednost dokonce i před jídlem. V okamžiku, kdy se přespolní hosté začlení mezi tančící v místní hospodě a sdílejí s nimi stejné pohybové kódy, dochází k jejich integraci do daného prostředí. Posiluje se tak nejen vazba rodiny, ale i společenství, kam patří místní obyvatelé i jejich rodinní příslušníci, byť žijící jinde. Toto vědomí se bezesporu stává součástí kolektivních představ o vzájemném soužití, které je naplněno harmonií a vyvážeností vztahů. Ostatně i další úryvek svědčí o významu začlenění jedince do společenství, kterému má napomoci společný tanec:

„Jedna chalupnice, která byla do tance celá posedlá, byla by skákala celou noc, ale neměla štěstí, pořád ji nechávali sedět.. A to maminka vždycky pokradmo vybídla – jdi a vem tu Koledovou. Tatínek to udělal mamince kvůli a vzal ji na nějaký kousek. A to si dal. Mařena Koledová byla by ho potrhala, jak lítala z kouta do kouta. Často se překotila a strhla tanečníka na sebe. A to je vždycky malér. Lehce se to padá, ale špatně vstává. Celá hospoda se směje a všelijaké žerty pronáší. Mají první ohlášku, ještě dvě a bude svatba... Mařena si z toho starého čerchmanta dělala, ale tatínek vyskočil a už běžel k šenktyši. Mařena za ním a nedala pokoj, dokud ho do kola nedostala. Tatínek ji potom zaved mně. No, a já ji nemohl také nechat na jedné noze stát. Tak jsem s ní pár kousků přelítal a zaved ji zas jinému. To nebylo jen tak, vzít ženskou k tanci, pak ji posadit a vzít jinou; to ji musel jinému zavést.“ (Dědina 1942: 218).

Pasáž je také dokladem toho, že vyloučení člověka z tance by se rovnalo jeho vyloučení z daného společenství. Pokud je tento člověk společenstvím vnímán jako jeho součást, je třeba to potvrdit i prostřednictvím společného tance – i když s výhradami vůči odlišnostem jeho chování. Implicitně vnímaný řád lidského jednání je tu však rozhodující skutečností, která velí, jak se v určitých situacích zachovat, aby nedošlo k nerovnováze v mezilidských vztazích.

Podnětné jsou také popisy průběhu slavnosti šedívek od J. E. Konopasa z období 50. let 19. století. Ve vesnicích, kde se ještě předlo, byla tato slavnost ukončením přástvy, tam, kde už drali jenom peří, byl šedívek ukončením doderek. Pořadatelkami byly svobodné dívky, které den před tím obešly celou vesnici s předem připravenou zvací řečí a vybíraly potravinové příspěvky, ze kterých připravily hostinu. V den slavnosti vyjel okázalý průvod na vyzdobených vozech s paní Šedivou a panem Šedivým, družičkami, které nesly symbolický věnec, večer pak byla taneční zábava: „*Při hodování hraje muzika. Jindy byly za stůl k hodům posazeny jen dívky – šedívkové s věncem na hlavě. Později přibraly k tomu i jiná děvčata bez věnečku. Pak přizvaly k hodům také hochy a čeledíny. Ti přišli, slavnost byla hlučnější, veselejší, ale tím ztratila svůj původní ráz. V hospodě se tančilo až do půlnoci. Holky tu měly přednost, že si šedívek ustrojily a všecko platily, že si berou tanečníky k tanci samy. Která málokdy tancuje, ta si dnes může vybrat. Hoši dnes nemusí mít peníze, neboť nic neplatí, jenom tančí. Toliko za celou noc je jedna nebo dvě volenky, kdež si mohli tanečníci sami vyvolit. Po odpočinutí a občerstvení zase se šlo tančit a tančilo se a veselilo se třeba až do rána a někdo ještě dál. V posledních letech jmenujou slavnost tuto věneček, od toho věnce, říkajíce – holky budou strojit věneček.*“ (Konopas rkp. I: 11; Konopas 1895: 527).

Zřetelné vymezení rolí v kontextu daného svátku také jasně zdůrazňuje roli žen v procesu reprodukce spojené s konkrétním pracovním úkonem, ve kterém je z hlediska společnosti a jejích pravidel nezastupitelná. Vztah jedinec a kultura tu dostává jasný obrys ve zdůraznění činnosti, která je daným společenstvím oceňována. Osobám, které jsou s ní spojovány, pak uděluje určité postavení v hierarchii sdílených hodnot. To se však děje implicitně, a teprve v konkrétním zobrazení kulturní šablony spojenou s postavením v tanci, dochází k jejímu zjevnému zobrazení.

Zvláštní místo zaujímali ve vesnickém společenství hudebníci, kteří hráli k tanci. Poměrně ojedinělá je zmínka, kterou je poukazováno na mnohdy nezáviděníhodné postavení hudebníků – vesnických kantorů: „*Na stará kolena zkusil takový starý učitel dost hladu, a třeba byla jeho hlava jako mléko bílá a hodně se už třásla, chodíval starý s muzikanty do hospody hrát. Kdo měl cit v těle, měl soucit se shrbeným starcem, jak se každou neděli v blátě a sněhu plahočil s housličkami pod rukou do některé vesnice a tam musí celou noc za pár dvougrošáků hrát skočnou a šotyš. Cožpak když tak některý hodně podnapilý jeho žák přišel si dát zahrát s mázem v ruce. Dal si, zahrát nahoru; hodil totiž prázdný máz do šenktyše (veliký škopek na třech nohách, za nímž stál v koutku šenkýř) a vykřikl na odiv všem: Nalej, ať se ti kluci (muzikanti) napijou!*“ (Dědina 1942: 34).

Na rozdíl od předchozího projevu sociálního citění jsou ostatní zmínky o hudebnících v uvedených pramenech odlišného rázu. Pozitivně vyzdvihují existenci a význam místních hudebních seskupení, která vznikala dle možností, jaké dané prostředí skýtalo, popisovány jsou tu např. způsoby získávání znalosti hry na hudební nástroj. O muzice, která působila v polovině 19. století v Sudoměři, píše J. E. Konopas: „*...muzika majíc v čele kaprmajstra Fotra, který byl krejčovský mistr a nejlepší hudebník se svými syny, o jeho kapele říkali po něm Fotříci. Mimo krejčovinu vyučoval chlapce muzice a skoro celá jeho banda muzikantů byli samí jeho vyučenci. On Fotr uměl hrát na všechny nástroje, ale hrával vždy jen na ten, kterého bylo nejvíce zapotřebí, neb zastával některého hudebníka, jenž nemohl pro nějaké zaměstnání hrát přijít.*“ (Konopas (rkp. I, s. 5):

Také další zdroj zdůrazňuje význam muzik a dotváří tak obraz sudoměřického hudebního zázemí. V. Dlouhý ve svých pamětech píše: „*Měli jsme totiž zvláštní hudební sbor, skládající se ze šesti virtuosů – šumařů, a to: dvoje housle, klarinet, flétna, valdhorna, tahací harmonika. Mimo nám časem vypomohl kamarád hrou na hřeben rozčesávák a jiný na bubínek a cimbál. Když jsme tak někdy k večeru u tatíčků na závrači z čista jasna spustili, kdo jen poněkud mohl, přiběhl, aby se pobavil. Vděčných a krajně trpělivých posluchačů měli jsme vždycky dost, ba mimo hlučný potlesk dostali jsme časem i příspěvek na struny, ač jsme se bránili přijati. Že při naší hudbě se dalo dobře tančiti, to dokazovala tancechtivá sudoměřská mládež veřejnými produkcemi na návsi.*“ (Dlouhý 1948: 63)

Význam podobných seskupení zdůrazňují pisatelé především v souvislosti s tvorbou místního repertoáru písní a tanců. Toto spontánní provozování vedlo k projevení kreativity v procesu tvorby příležitostných písní a tanců spojených s aktuálními událostmi, které dané společenství právě prožívalo. Zaznamenán je např. vznik tance ajzmbam, který se kolem roku 1850 tancoval v širokém okolí v souvislosti se vznikem železnice (Konopas rkp. I: 10). Na stejném místě Konopas popisuje jak v rámci taneční zábavy spojené s šedívkem si jedna z dívek „*dá hrát Němce*“ a dále vysvětluje, že „*část boleslavského kraje je obydlena Němci a ženichové z Němec přicházejí si pro nevěsty také do českých vesnic. Česká děvčata však nechtějí si je brát a zpívají si tuto píseň:*

*Já bych si žádnýho
Němce nevzala
radši bych svobodnou
V Čechách zůstala.*

Podobné interakce jsou pisateli paměti hodnoceny vesměs kladně a jsou považovány za projev vztahu k místu. Uvědomovali si zřejmě význam společného prožívání, které napomáhá vytváření prožitku solidarity. Oceňování jakéhosi místního patriotismu bylo ostatně slučitelné i s dobovými idejemi vlastenectví.

Mezi textem a kontextem

Vazba textu a kontextu je postavená na skutečnosti, že je řeč o něčem – pro někoho – někomu. Člověk něco dělá s druhými, současně však také druzí něco dělají s ním. Narativně strukturovaná zkušenost, ať již je žitým vyprávěním či vyprávěným životem, je součástí konkrétní komunikační či konverzační interakce, přičemž účastníci této interakce mohou být v situaci přítomni přímo, nebo pouze implicitně. Prostřednictvím vyprávění dochází k vymezování pozic účastníků komunikační interakce (Chrząszcz – Čermák 2011: 442):

„V úterý o sousedské nechaly si selky a dcerky donést drcny do hospody, kde byla muzika. Podle toho, jak kterou pantáta prováděl dostal buď větší nebo menší díl. Některá mladší, když uměla dobře tancovat, byla neustále v kole. Všichni ji prováděli dost a dost, a proto musela svou drcnu rozdělit třeba na deset kusů. Některá tančila jen málo, a ta mohla dávat po větších kusech anebo jí polovina, čtvrtina zbyla. A ta, co tancovala tuze málo, ta se dopálila a nedala žádnému nic. Nedočka-

la ani konce muziky, vzala drcnu a šla domů.“ (Dědina 1942: 217–218).

Z líčení je patrné, že dané společenské prostředí má jasná pravidla, která jsou zohledněna taneční dovedností a že rozdělení pozic je určováno v patřičné hierarchii účastníků této komunikace – umět tancovat je tu rozhodujícím momentem pro získání společenské prestiže. Kritériem pro rozvrhování pozic může být také to, o čem je vyprávěno:

„V Doubravici už to bylo trochu jiné. Byly tam dva ‚sály‘, jeden velký ‚u Svárovských‘, druhý malý ‚u Zuzáků‘. K Svárovským chodili hoši i dcerky většinou bosí; muzika tam byla skoro každou neděli, mimo advent, půst a na Boží hod. A to se tam sešla chasa z celého okolí, ale snad ani jedna muzika se tam neodbyla bez pranice.

Nebyli to zrovna zlí lidé, tihle rváči. K muzice např. chodil nějaký Macek z Voděrad, člověk pěkné postavy, hodný a přívětivý. Byl už ženat. Měl hezkou chalupnickou usedlost, nikdy ho žádný neviděl opilého, ale k muzikám chodil velmi rád, aby si tam zatancoval nebo si za stolem sedl jako oukropek a jen z dýmky si pokuřoval.

Sám nikdy žádnou různici nezačínal, ale jakmile se začala chasa hádat, to už vystoupil a číhal. Jak padla první rána, to vylít, přiskočil třeba stůl a jeho manšestrová kazajka se už vznášela nad hlavami bojující chasy. Potom jeho pádná pěst litala po hlavách vpravo vlevo tak, že to po každé ráně zadunělo, jako by udeřil do sudu zcela naplněného. Ovšem že i on sám ulovil mnoho ran nějakým tupým nástrojem, takže – když různice ustala – krvácel z mnoha ran. Ale Macek se jen u pumpy trochu umyl, sedl zas na své místo, zapálil si fajfku, co by bylo do muziky! Pak teprv byl veselý myslí a třeba si trochu zatancoval...

Slušnější synkové se tomu sálu ovšem vyhýbali a chodili tam jen takoví, kterým ta pranice byla denním chlebíčkem nebo se chtěli lacino vytancovat. Šenkýř vybíral od každého dva groše, od děvčat po jednom groši.“ (Dědina 1942: 103)

Další úryvky jsou spojeny s obdobím 60. let 19. století a s procesem národního hnutí, do kterého se v tuto dobu začaly aktivně zapojovat i vesnické vrstvy obyvatel. Obnovením ústavního života na počátku 60. let byly vytvořeny příznivé podmínky pro společenskou aktivitu nezávislou na státu. Vzniká hustá síť českých národních spolků, téměř každé město mělo svou měšťanskou besedu, v roce 1862 byl založen Sokol, o rok později vy-

chází tiskem salonní čtverylka Česká beseda, konají se shromáždění pod širým nebem – tábory, které slučovaly městskou maloburžoazii s vesnickým obyvatelstvem a dělnictvem. Tanec tu hraje významnou roli a stává se téměř národním programem (Stavělová 2006: 17). Tehdejší Boleslavsko nestálo v tomto procesu stranou, naopak, růst politického kvasu vedl k výraznému počestění a ke vzniku nových společenských a literárních útvarů, např. z německého časopisu Iserbote se stává v roce 1860 Boleslavan (Boleslavsko 1947: 146). V roce 1862 je založena v Mladé Boleslavi Měšťanská beseda, pěvecký spolek Boleslav, divadelní spolek Kolár.⁸ Jak se projevoval tento proces utváření národní identity na venkově ve vymezené oblasti, ukazuje řada vyprávění. Vlastenecké cítění tu bylo často ztotožňováno s příklonem k městským způsobům chování, které dovolovaly zviditelnit uvědomělé smýšlení. Rozdělování pozic se tu děje v širším kontextu kultury, což se může stát výchozím rámcem pro porozumění způsobu, jakým je konstruována identita související s rozlišováním např. mezi místními a cizími, mezi uvědomělými a zaostalými. V roce 1863 čteme např. v Konopasových zápiscích:

„Letošního roku bylo více tanečních plesů ve vůkolních vesnicích pro zábavu obecní, ale žádný z nich nebyl takový jako v Mělnickém Vtelně. Tam bylo již poznati probuzenějšího ducha národního. Úprava místnosti byla velmi překvapující. Dekorace z československých barev, na oknech a dveřích bílé záclony, po stěnách velká zrcadla byla pravou okrasou sálu. Společnost seznávaných hostů byla vybraná a z druhé strany o její pohodlí s bedlivostí pečováno. Ani úpravní pokojíček pro dámy nechyběl. Páni byli oblečeni nejvíce v čamary a dámy měly na sobě šat nejvíce černobílý. Když se společnost rozveselila, zpívalo se více oblíbených vlasteneckých a národních písní téměř všemi přítomnými. Zábava byla velmi příjemná a nenucená.“ (Konopas rkp. V: 356).

Proměnu tanečních zábav vnímal i F. Dědina: „Nový duch tanečních a společenských zábav pronikal z větších měst do všech zákoutí a zahlazoval místní obyčeje, jež neobstály v boji s těmi vymoženostmi, které se šířily do vsí prostřednictvím okresních měst.“ (Dědina 1942: 233)

Tyto změny zaznamenává také bezenský učitel V. Vaněk: „O bálech, besedách a věnečkách nebylo tenkrát slechu; jen páni na zámku tvořili kastu a sjížděli se do Boleslavi na koncerty a bály. Za to bývaly na vesnicích hlučné a časté muziky, při nichž žádného rozdílu me-

zi lidmi nebylo: sedláci, chalupníci, baráčníci, pacholci a děvečky – vše se v jednom kole točilo. Ve ‚Velké hospodě‘ v Bezně nebylo podlahy; kdo si chtěl skočit, odhodil střevíce někam do kouta a tancoval bos. Polky čtverylky zrodily se teprve v nynějším století; tenkrát panoval nejvíce: strašák, rejdivák, šaryvary, kozel, sousedská aj. Muzikanti hráli na cimbál, basu, housle, klárinet a fagot a spokojili se za písničku i s dvougrošákem. Zpěv, který se při nynějších tanečních zábavách málo kdy ozve, hýbal tenkrát celou společností, ba i jednotlivé tance doprovázely se zpěvem.“ (Vaněk s. 49).

Nejpronikavěji líčí proměny v chování, které mělo manifestovat uvědomělé smýšlení a postoje, F. Dědina: „...u Zuzáku to bylo jiné. Tam byly muzika jen o jarmarcích, o pouti a posvícení, nebo, když byl masopust dlouhý, jednou za měsíc. Tam už se vybíralo vstupné 1 zl. šajnů a šenkýř si z toho platil muziku sám. To byl jiný pořádek. Sešli se tam nejlepší synkové z okolí a domácí lidé, a všichni byli obuti... A tak jsme šli navečer o deváté k muzice. Ještě bylo světlo, ale byli jsme snad nejpоследnější, protože muzika začínala o čtyřech hodinách. Když jsme vešli na sál, obrátily se na nás všechny zraky. Holky strkaly hlavy dohromady a bylo vidět, že to bylo pro ně něco neobyčejného, aby se holka vedla s hochem a s ním zároveň přišla k muzice. Holky obyčejně čekaly na své hochy v síni a tam je teprv musel jejich hoch vzít za ruku a vtáhnout do sálu. Ona se přes jeden kousek pořád ještě upejpalka, ale pak se oboulala a šla se s hochem bez ostychu někam třeba na zahradu, vyvenčit‘.

V jedné skupině jsem viděl Ovčákovou a jiné slušné dcery. Tam jsem tedy svou nevěstu zavedl a sám jsem šel mezi hochy. Ti se také smáli, že jsem si ‚přivedl holku zrovna s sebou!‘ – ‚tak co na tom?‘ povídám. ‚To my s holkama k muzice nechodíme,‘ říkali. – ‚Ale v noci potom je umíte doprovodit! No, já také svou Ančku doprovodím, ale nebudu na ni čekat někde v úkrytu a ‘zákeřně’ chytat na cestě. Odvedu ji domu, odkud jsem ji přived.‘

[...] Jinak mívaly muziky klidný průběh. Hoši si stoupili doprostřed sálu, zatleskali rukama a holky už se neupejpaly; tlačily se ze všech stran každá k svému hochu a už byly v kole. Ale já jsem si došel pro svou Ančku sám. Když muzika přestala hrát, procházeli jsme se kolkem po sálu. Ale to zas bylo hochům a holkám něco nevidaného a neslýchaného! Měšťští synkové o bále se ovšem také takhle se svými tanečnicemi procházeli, ale copak ti, to jsou páni! Na vsi ovšem byly jiné zvyky. Hoch ucho-

pil dcerku za ruku, zatáhnul na síň a tam jí řekl něco, co se nedá říkat před všemi. Dostal sice do zad nějakou tu buchtu, ale za to si přece mohl něco dovolit. Před ‚cukrovou‘ bábou se nemusel ostýchat. Ta všechno jen pozorovala a podle toho, jak se hodně buchtovali a smáli, vystihla, jak se ti dva mají rádi a pak obyčejně dělávala prostřednicí vůči rodičům. Obyčejně na konec z toho byla svatba.“ (Dědina 19642: 235)

Narativní modus tu obsahuje určitý okruh reflexe spočívající v citlivosti vůči kontextu, hledisku a hodnotovým či ideologickým aspektům. Zjištění tu však není něčím samozřejmým, co platí „samo sebou“, ale pouze v určitém kontextu, z určitého hlediska, v určitém ideologickém rámci.

Závěr

Zodpovězení naznačených interpretačních dilemat není v rámci této studie možné provést vyčerpávajícím způsobem. Jejím smyslem bylo v danou chvíli poukázat na možnosti, jak s podobným materiálem lidové provenience zacházet, jak k němu přistupovat pomocí spojitosti určitých metodologických postupů a naznačit způsob, jak o podobných pramenech uvažovat. Ukazuje se, že možnosti využití těchto pramenů přesahují rámec etnochoreologického studia. Velkou výhodou celkové sumy

sledovaného materiálu je společně časové i místní ukotvení všech zdrojů. Oblast dřívějšího Boleslavska je tu vymezeným kulturním i sociálním kontextem, v němž se odehrávají líčené události. Žité události probíhají v období politických přeměn, které z velké části určují obsah těchto narativních zdrojů. Jejich interpretace by tak mohla vést k vytvoření místní mikrohistorie, která se v malém lokálním prostoru pokouší objevit horizont umožňující obecně poznat společenství vesnice a posoudit úlohu skupiny či individua v dobových souvislostech. V současné chvíli však došlo jen k poodhalení implicitní roviny těchto textů. K tomu, aby byla vytvořena skutečná mikrohistorie regionu, tento materiál i přes svou kompaktnost a komplementaritu nestačí. Pro její vznik bude třeba využít ještě další zdroje (např. místní kroniky oficiální povahy apod.), umožňující číst stopy minulosti. Toto čtení však musí být poučené a významuplné pomocí jiných textů napomáhající např. odhalení nějaké klíčové místní zápletky, která by se mohla stát pojítkem událostí. V případě jejího objevení pak mohou tyto narativní prameny sehrát důležitou roli při utváření příběhu, jenž by se měl stát osou konstruované mikrohistorie. Prostředí tance tu může být důležitým dějištěm daného příběhu, promítat se sem mohou lidské postoje a chování, sociální či mezilidské vztahy a prožitky, jež utvářejí jeho osnovu a žitou podobu.

Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378078.

POZNÁMKY:

1. Podle staršího územního členění šlo o Boleslavsko, jehož název se objevuje již ve 12. století a takto je také oblast reflektována v pramenech, které jsou předmětem našeho studia. Svým rozsahem do sebe zahrnovalo i nynější Nymbursko, od 15. století také Mělnicko, část Liberecka, panství frýdlantské. Tento svůj objem si ponechalo až do poloviny 19. století, kdy také po organizaci zeměpanských úřadů získala Mladá Boleslav místo předních měst v Království českém (Ottův slovník naučný 1891).
2. Rukopisné zápisy Jana Evangelisty Konopase jsou svým způsobem mimořádné a vymykají se běžnému typu pramenů lidové provenience. Lze je rozdělit na tři části: 1/ Deník, který je psán z části retrospektivně s návratem k roku 1838, od roku 1847 do roku 1857 pak souběžně s probíhajícími událostmi. Jsou zde především údaje týkající se osobního života pisatele, jeho sebevzdělávání a okruhu lidí, se kterými se stýkal; 2/ Rukopisný časopis Milostín s podtitulem Poučný a zábavný list pro svobodný a zamilovaný lid. Vycházel každou neděli od roku 1865 do 1866. Obsahem byla především vlastní tvorba Konopasova – povídky, básně s uvedením incipitu písně, podle které se zpívá. Obvykle se jednalo o nějakou obecně známou a roz-

šířenou lidovou píseň. Kromě toho časopis obsahuje i texty písní dobových autorů a některé známé lidové písně, označované Konopasem jako národní; 3/ Rukopisné záznamy zachycující retrospektivně období 40.–60. let 19. století, od počátku 60. let pak souběžně s dobovými událostmi. Nemají ucelený charakter, kromě zápisů hospodářského charakteru jsou to volně řazené záznamy pověstí, pověr, říkadel, her, pranostik, dialektismů, dále pak také některých svátků, zvyků a obřadů, v jejichž kontextu byl provozován tanec. Najdeme tu i seznam tanců bez bližšího určení a řadu písní označených Konopasem jako „sebrané v lidu na Boleslavsku“, v nichž jsou vyznačeny ty, které daroval Karlu Jaromíru Erbenovi. Této části rukopisů byla již věnována samostatná studie, která zhodnotila význam tohoto materiálu pro poznání dobového tanečního repertoáru a jeho funkce v konkrétním prostředí (Stavělová 1993: 321–334). J. E. Konopas (1833–1909) byl vzděláním samouk, pracoval jako rolník v Sudoměři. Byl to poměrně ojedinělý typ sečtělého hospodáře, který tak patřil ke vzdělanějším vrstvám na venkově a zaujímal svým způsobem ve svém prostředí zvláštní postavení. Ve svém nepřetržitěm sebevzdělávání byl usměřňován některými osobnostmi,

- se kterými přišel během svého života do styku, nepřehlédnutelná je i jeho publikační činnost: psal kratší články do Kodymových Novin Hospodářských, do Pokroku hospodářského, byl dopisovatelem Pražských novin, které tehdy vycházely z Boleslavska, později psal články pro Českomoravskou politiku, Živu, Lumír, Obrazy života, Studentské listy, Národní politiku, Boleslavan, Jizeran, některé jeho příspěvky otiskoval i Č. Zíbrt v Českém lidu (např. Konopas 1895: 526–531; Konopas 1895: 108–109; Konopas 1899: 353–355). O tom viz též Zíbrt 1910: 59–60, 62–63. O Konopasovi psali také Karásek (1919: 94–97) a Kronbauer (1909: 267–268). V roce 1857 se Konopas seznámil s Václavem Krolmusem a pomáhal mu při jeho archeologických vykopávkách. Na jeho podnět začal sbírat kromě „starožitností“ hmotné povahy také místní pověsti, pověry, písně, zvyky aj. (srov. Konopas 1914: 73–88). Významné bylo také Konopasovo seznámení s Erbenem v roce 1857, kterého navštívil v Praze, jak o tom píše ve svém deníku, a přezpíval mu některé písně z Boleslavska.
3. Vydavatel pamětí prof. Václav Dědina rozdělil písemnou pozůstalost do jednotlivých kapitol. Paměti byly původně psány bez jakéhokoli členění a nadpisů, rozsahem ve třech svazcích. První svazek o 573 stranách osmerkového formátu je označen letopočty 1834–1856, druhý má dvojnásobný formát o 569 stranách a zaujímá dobu 1856–1875. Třetí svazek má 690 stran a líčí události 80.–90. let 19. století. Čtvrtý svazek zůstal nedokončen a je doveden do období těsně před vypuknutím světové války v roce 1914. F. Dědina (1834–1914) se narodil ve Ctiměřicích, samostatně pak hospodařil ve Vinařicích a od roku 1878 byl mlynářem v Podčejku u Mladé Boleslavi. V roce 1891 odevzdal mlýn svému synovi a začal psát paměti. Vzděláním byl samouk a jeho paměti byly určeny především vlastním dětem. V Pamětech si všímá celé řady stránek života obce, líčí podrobně některé slavnostní události, zvyky, zvlášť cenný je tu pro nás popis průběhu tanečních zábav s mnohými zvyklostmi, které k nim neodlučitelně patřily.
 4. Podobný obsah jako předchozí zmiřované prameny mají i paměti Václava Dlouhého. Jsou psány retrospektivně a zachycují období od narození do posledních let pisatele. Obsahují podstatně méně záznamů lidových zábav a lidových projevů vůbec než předchozí uvedené prameny, avšak jeho líčení z období 60. let 19. století, které strávil v Sudoměři, významným způsobem doplňují předchozí zdro-

je o poznání místních souvislostí. Vydané paměti V. Dlouhého jeho vnučkou M. Koťátkovou (Dlouhý 1948) jsou vydavatelkou částečně beletristicky upraveny a představují pouze větší výbor z veškerých jeho zápisků. V. Dlouhý (1844–1918) pocházel ze Sudoměře, znal se zde s J. E. Konopasem, navštěvoval často V. Krolmuse v období krátce před jeho smrtí. Absolvoval Skřivanovu obchodní školu v Praze, od roku 1866 pracoval jako výpomocný úředník u c. k. berního úřadu v Bělé pod Bezdězem, později v Mirovicích, Písku, působil také jako učitel v Praze-Košířích a nakonec v Kněževsi, kde zemřel.

5. Jde o vzpomínkovou publikaci, která si všímá společenského života na vesnici i v menších městech tehdejšího Boleslavska. Zachycuje období v rozmezí let 1833–1900, byla tištěná ve své době (Vaněk 1891) a psaná za účelem vydání. Její autor Václav Vaněk (1833–1900) se narodil ve Slatinách na Jičínsku, v roce 1853 absolvoval učitelský ústav v Hradci Králové a jako učitel působil v Bobrovici, Bělé pod Bezdězem, v 60. letech v Sudoměři a nakonec v Bezně. Znal se dobře s Konopasem, se kterým se podílel na uspořádání slavnostního odhalení pamětní desky V. Krolmusovi v jeho březinském rodišti. V 60. letech se také začal věnovat národopisné sběratelské činnosti: v roce 1894 uspořádal např. v Bezně národopisnou výstavku, odkud pak také byly vyslány tři vozy památek do Prahy na Národopisnou výstavu československou v roce 1895, mnohé poznatky zaznamenával ve svých Denicích a v Pamětní knize obce Bezna, viz též (Strnad 1933). Později vydává také kolekci z Boleslavska (Vaněk 1925: 91).
6. Publikované memoáry Václava Rudolfa jsou zachycením života a kulturního ovzduší města v 60. letech 19. století, autor popisuje některé druhy společenských zábav a jejich taneční repertoár. V. Rudolf (1851–1937) byl ředitelem městských úřadů mladoboleslavských, věnoval se osvětové činnosti a byl také členem místního divadelního ochotnického spolku.
7. Na hospodářské pozdvižení českého živlu působil v oblasti tehdejšího Boleslavska v duchu dobových vlasteneckých aktivit např. také katusický rolník J. Krouský, který později působil také v Okresní jednotě okresu boleslavského (Boleslavsko: 137).
8. Zvlášť velkého rozmachu dosáhlo na Boleslavsku divadelní ochotnictvo, rozšířené v 60. letech ve velké míře i na venkově – známý v širokém okolí byl divadelní spolek v Sudoměři, Mšeně, Vrátně, Kosmonosech. Píše o nich V. Rudolf (1910).

RUKOPISNÉ PRAMENY:

Archiv muzea Bělé pod Bezdězem. Konopas, Jan Evangelista: *Deník*, bez sign.

Archiv muzea Bělé pod Bezdězem. Konopas, Jan Evangelista: *Milostín*.

TIŠTĚNÉ PRAMENY A LITERATURA:

Boleslavica 1969: *Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví.

Boleslavsko 1947: *Čtení z kraje středního i dolního Pojizeří*. Mladá Boleslav: Místní národní výbor.

Bowling, William C. 2011: *Ricoeur on Time and Narrative. An Introduction to Temps et Récit*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.

Burke, Peter 2011: *Co je kulturní historie?* Praha: Dokořán.

Čermák, Ivo 2002: Myslet narativně: Kvalitativní výzkum "on the road". In: Čermák, Ivo – Mioviský, Michal (eds.): *Kvalitativní výzkum ve*

vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí. Sborník z konference. Brno: Psychologický ústav AV ČR Brno; Tišnov: SCAN, s. 11–25.

Dědina 1942: *Když si náš tatínek maminku bral. Paměti Františka Dědiny*. K tisku připravil Václav Dědina. Praha: Vyšehrad.

Dlouhý 1948: *Cesta životem Václava Dlouhého učitele, písmáka a dobřého člověka*. Připravila pro tisk, úvod a doslov napsala M. Koťátková. Praha: Vladimír Žikeš.

Dülmen, Richard van 2002: *Historická antropologie*. Praha: Dokořán.

Felföldi, László 2002: Dance Knowledge. To Cognitive Approach in Folk Dance Research. In: Fiskvik, Anne Margarete – Bakka, Egil

- (eds.): *Dance knowledge – Dansekunnskap*. Proceedings 6th NOFOD Conference, Trondheim January 10–13, 2002. Trondheim: NTNU, s. 13–20.
- Chrz, Vladimír – Čermák, Ivo 2011: Interpretace v narativním přístupu. *Teorie vědy* 33, č. 3, s. 415–443.
- Jenkins, Keith 2003: *Re-thinking History*. With a new preface and conversation with the author by Alun Munslow. London: Routledge.
- Karásek, Václav 1919: Písně samouků, sedláků – básníků. *Český lid* 23, s. 94–97.
- Konopas, Jan Evangelista 1895: Domlaty. *Český lid* 4, s. 108–109.
- Konopas, Jan Evangelista 1895: Šedívek. *Český lid* 4, s. 526–531.
- Konopas, Jan Evangelista 1899: Slavnosti na sv. Annu na Boleslavsku. *Český lid* 8, s. 353–355.
- Konopas, Jan Evangelista 1914: O sběrateli lidového podání V. Krolmusovi. *Český lid* 23, s. 73–78.
- Kronbauer, Rudolf Jaroslav 1909: U starého literáta, pamětníka našich buditelů. *Máj* 7, č. 21, s. 267–268.
- Laudová, Hannah 2000: *Prameny lidových tradic Čech*. Praha: Informační a poradenské středisko pro místní kulturu, útvar Artama.
- Lieblich, Amia – Tuval-Mashiach, Rivka – Zilber, Tamar 1998: *Narrative Research: Reading, Analysis and Interpretation*. Thousand Oaks – London New Delhi: Sage.
- Luňák, Josef 1862: Historky Boleslavské z let 1825–1876. *Boleslavan: časopis naučný a zábavný pro lid československý* 3 říjen–prosinec.
- Mikanová, Eva 1968: Hudební život na Mladoboleslavsku v 16. až 18. století. *Boleslavica*, s. 204–224.
- Müllerová, Hana 1972: *Obraz života lidu v pražském okolí, jak ho vykreslil F. S. Štěpánek*. Diplomová práce FF UK Praha.
- Müllerová, Hana 1982: Neznámý pramen k etnografii 19. století. *Český lid* 69, s. 218–230.
- Ottův slovník naučný 1883–1908: *Čechy. Díl XXII*. Praha: J. Otto.
- Petráň, Josef – Petránková, Lydia 2011: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Ricoeur, Paul 1984: *Time and Narrative. Vol. I*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ricœur, Paul 1991: Narrative Identity. *Philosophy Today* 35, č. 1, s. 73–81.
- Robek Antonín 1973: *Lidové zdroje národního obození*. (Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica. Monographia; 48). Praha: Univerzita Karlova.
- Rudolf, Václav František: 1910. *Staré obrázky boleslavské*. Mladá Boleslav: Pavel Nešněra.
- Riesman, Catherine K. 1993: *Narrative Analysis*. London: Sage.
- Stavělová, Daniela 1993: Rukopisný materiál J. E. Konopase jako významný pramen pro studium lidového tance kolem poloviny 19. století. *Český lid* 80, s. 321–334.
- Stavělová, Daniela 2006: Polka jako český národní symbol. *Český lid* 93, s. 3–25.
- Strejček, Ferdinand 1938: *Mezi Hradcem a Boleslaví: literární vzpomínky a zkušenosti*. Jindřichův Hradec: Landfras a syn.
- Strnad, Emanuel 1933: *Učitelské pokolení na Boleslavsku v zrcadlech Vaňkových deníků. Almanach školství okresu mladoboleslavského*. Mladá Boleslav: Místní národní výbor.
- Tišliarová, Daniela 1979: *K etnografickému studiu vesnických tanečních zábav 19. století*. Diplomová práce FF UK Praha.
- Vaněk, Václav 1891: *Historické obrázky z Boleslavska*. Mladá Boleslav: V. P. Nešněra.
- Vaněk, Václav 1925: Koledy z Boleslavska. *Český lid* 25, s. 91.
- Zíbrt, Čeněk 1910: J. E. Konopas. *Český lid* 19, s. 59–60, 62–63.

Summary

Dance in Diaries, Memories, and Memoirs: a Dilemma of Interpretation

The study introduces resources of folk origin, which has almost not been used by the ethnology so far and which can bring valuable evidences about the lived form of folk dance culture. The development of those resources relates to the period when a kind of well-read persons or amateur writers came from village society, who paid their attention to farmers' economic matters; they were interested in the expressions of social and cultural life, as well as in patriotic events in the second half of the 19th century. A special attention is paid here to the description of dance parties as a part of the events of that period. The interpretation of these resources requires combining of different methods and approaches; the ethnochoreology is supported here both by the attitude of so-called new cultural history focused on the study of mentalities, and by narrative approach. The source material is understood as life stories that simultaneously express the situations and contexts within which they were produced. The following issues constitute the basic dilemmas of interpretation: whether the structure of what is interpreted (text) or its function (context) should be accentuated, if one should focus on content or form, whether one should proceed on a part or a whole, and if the interpretation should be aimed at an individual or culture.

Key words: dance; dancescape; historic source; narrative approach; cultural history; mentalities.

NA HRANICIACH POPULÁRNEJ LITERATÚRY A ĽUDOVEJ SLOVESNOSTI (K JEDNEJ MAĎARSKO-SLOVENSKO-ČESKEJ PÚTNICKEJ LEGENDE A K JEJ MEDZIŽÁNROVÝM SÚVISLOSTIAM)

József Liszka

1. Vzťah ústnosti a písomnosti je permanentne prítomná téma odborného diskurzu na medzinárodnej pôde slovesnej folkloristiky. Akcent sa však väčšinou kladie na jeden smer tohto vzťahu. Otázku, ako sa ľudová slovesnosť adaptovala v literatúre, vedia folkloristické výskumy pomerne presne a dobre ukázať (viď Liba 1991; Lüthi 1970). Oveľa zložitejšia je otázka, akým spôsobom ovplyvňovalo, pretváralo písomníctvo oralitu, akú úlohu zohralo v šírení javov ľudovej slovesnosti. V podstate tu stoja oproti sebe dva krajné názory. Na jednej strane je presvedčenie tých, ktorí takmer všetky javy, ktoré možno zachytiť v ústnej slovesnosti, odvodzujú od knižnej kultúry, a tých, ktorí prakticky vylučujú, alebo sa snažia aspoň minimalizovať úlohu písomného prejavu v procese šírenia výtvorov ľudovej slovesnosti. V tejto súvislosti môžeme pripomenúť známe polemiky o mechanizmoch šírenia ľudových rozprávok medzi Albertom Wesselskym (1931) a Walterom Andersonom (1935).

Toto nie je príležitosť vyniesť „spravodlivý rozsudok“ v tomto spore. Je však možné konštatovať, a v podstate je to z hľadiska oboch strán sporu prijateľné, že jarmočné tlače plnili významnú úlohu aj pri formovaní ústnej slovesnosti. Maďarskí odborníci venovali pozornosť tejto skupine prameňov už okolo polovice 19. storočia. Stačí citovať niekoľko – dnes už možno povedať klasických – viet Arnolda Ipolyiho, ktoré sa vzťahujú aj na slovenský materiál, o ktorom tu nižšie pojednávame:

„Jednou z pamiatok vedeckej minulosti Skalice – ktorá nadnes stratila svoje gymnasium a práve teraz, s úctyhodnou ponúknutou sumou 50 000 forintov organizuje nové – je tlačiareň rodiny Škarniclových, dedená z otca na syna. Pravda, v našej vlasti sotva o nej vieme, a ani naše novšie štatistiky nevedeli, čo to znamená, keď hovoria, že ‚len modlitebné knižky, kalendáre a ľudové tlače vydáva v slovenskom jazyku‘. V súčasnosti už viac vnímame, aký má význam, trvalo a výlučne poskytovať ľudu v náklade miliónov kusov čítanie: čo skalická tlačiareň veľkej časti slovanským obyvateľom našej otčiny dlhodobo, bez prestania a takmer ako jediná poskytuje. Aký obrovský priestor tu je, kiez by len bola aj sila, ktorá

by ho vedela využiť! My sme však teraz nie preto vstúpili do toho; naším cieľom bola len malá ‚razia‘ pre našu zbierku. A môžem povedať, že sme zozbierali pomerne veľkú nošu takých rozprávkových, bájných ľudových kníh o Stifiridovi, Brunzwickovi, slovenskom Marczim Zöld a o Bandiovi Angyal, Ritírovi, Strašidle atď. Dobrý čitateľ sa možno pousmeje nad našou svojskou pasiou. Veru by sme sa usmievali aj my, a to veľmi vďačne, keby nás vidiecke tlačiarne potešili a poctili zaslaním všetkých produktov takýchto maďarských ľudových tlačí. Pretože nik by si ani nepomyslel, kto nemá podobné skúsenosti ako my, s akými, takmer neprekonateľnými ťažkosťami je sprevádzané získavanie všetkých vydaní ľudových a jarmočných tlačí aj pre najstarostlivejšieho zberateľa. Avšak dovtedy, kým ich nezozbierame, je dosť ťažké hovoriť o tejto svojráznej kapitole zaujímavých dejín našej národnej ľudovej literatúry. Nech je to teda upozornenie aj pre tých, ktorým je blízka táto téma; a kto toto nepovažuje za vtip, nech v budúcnosti posiela svoje zbery redaktorovi týchto novín pre pisateľa Obrazov z ciest, ktorý bude za to veľmi vďačný.“ (Ipolyi 1860: 138–139)¹

Na vyváženie je potrebné citovať Ipolyiho súčasníka, taktiež kňaza Gergelya Czuczora, ktorý sa na jarmočnú tlač pozeral úplne ináč. Odôvodňujúc tým aj svoju vlastnú prax v písaní ľudových piesní napísal nasledovné:

„Dorastajúca mládež zase v inom nachádza potešenie. Ich dušou je tanec a spev. Láhšie im je na srdci, ak si doma, na poli či na ceste môžu pospevovať milú pesničku. Je len škoda, že nenájde a nevie vhodnú pieseň na vyjadrenie svojich citov a pocitov. Pretože niektoré piesne nemajú žiadny zmysel a niektoré sú také krátke ako zajačí chvost. Ani nehovorím o tých, ktoré kvôli vulgárnym výrazom nepatria medzi slušných ľudí. Aby som teda napravil túto chybu, na skúšku som niekoľko uverejnil a ak budú mať úspech, pridem aj s ďalšími. Čo sa týka nápevu týchto piesní, to nechám na spievajúcu mládež. V každej dedine sa nájde niekoľko dobre spievajúcich mládencov a dievčat, ktoré ich budú vedieť zaspievať podľa nejakých známych alebo novo vymyslených nápevov a nechajú ich opakovať svojimi druhmi pri česaní konope, šúpaní ku-

kurice, vinobraní či na priadkach. Je načase, aby sa už konečne dostali do rúk dobrého dedinského človeka aj o niečo krajšie piesne ako Pál Senki, Bandi Angyal, Marczí Zöld, Becskerekí, Cigánska svadba a podobné úplne bezcenné knižočky...“ (citované podľa Móser 2000: 229)

Nemienime vyriešnuť „ortiel spravodlivosti“ medzi Ľpolyim, ktorý chváli ľudové tlače a Czuczorom, ktorý ich zatracuje. Obe stanoviská dokazujú, že tieto tlačiarenské produkty mali silný vplyv na šírenie kultúry okolo polovice 19. storočia.

Pre vydavateľov ľudových tlačí je v mnohých prípadoch, predovšetkým na niekdajšom Hornom Uhorsku (ale nielen tam) príznačné, že nebolo charakteristické vydávanie a distribúcia tlačí len v jednom jazyku. Súpis tovaru Michaela Landerera z roku 1770 napríklad ponúka tlače v latinskom, maďarskom, chorvátskom, nemeckom a slovenskom jazyku.² Na 17 stranách (viac než 150 titulov) obsahuje latinské, na viac než 6 stranách (takmer sto) maďarské, na štyroch chorvátske, na 11 stranách nemecké (takmer 150) a nakoniec asi 30 slovenských publikácií. Tematicky sú náboženské i svetské. Uvádza-me niekoľko príkladov, ktoré možno považovať za dôležité pramene historickej a komparatívnej folkloristiky: *Argirus Historiája* [História Argirusa]; *Salamon királynak Markalffal való tréfa beszédek* [Vtipný rozhovor kráľa Šalamúna s Markalfom] atď.

Je príznačné, ako Eugen Bonomi eviduje v rámci Budínskej vrchoviny, akí predavači ľudových tlačí sa tu pravidelne objavovali v posledných desaťročiach 19. a prvých desaťročiach 20. storočia. Uvádzame niekoľko príkladov: v obci Bia sa v 80. rokoch 19. storočia občas objavoval predavač ľudových tlačí, ktorého miestni obyvatelia volali *Lieder-Georg* alebo *heiliger Georg*; v Budakeszi okolo roku 1880 bol v obci známy predavač jarmočných tlačí a svätých obrázkov, ktorého volali *Bilder-Georg*, na ulici vykrikoval: *kaufet mir ein Lied ab!*;³ o niečo neskôr tam predávala jarmočné tlače žena, ktorú nazývali *Lieder-Marie* a v Békásmegyeri *Lieder-Weib*. Na základe prezývok s adjektívom *Bilder-*, zriedkavejšie *Heilige*,⁴ možno predpokladať, že išlo pravdepodobne v podstate o šíriteľov tlačí, obsahujúcich ľudové náboženské spevy. Z Bonomiho výskumov vyplýva, že v obci Budakalász žil vydavateľ Franz Holzer, ktorý sa zaoberal výlučne slovenskými tlačami a tieto rozširoval v slovenských dedinách v Pilíšskych vrchoch. Na konci článku Bonomi poznamenáva, že ku koncu 30. rokov 20. storočia je už veľmi ťažké dostať sa k nemeckým letákovým a jarmoč-

ným tlačiam s náboženskou tematikou. Podomoví predavači zmizli a ponuka pútnických miest sa obmedzuje na cirkvou oficiálne schválené maďarské výťažky. Preto nemecké obyvateľstvo tohto regiónu vyhľadáva staršie tlače a z nich čerpá poznatky (Bonomi 1940: 61–63).

Z neskorších výsledkov maďarského výskumu ľudových tlačí sa stačí odvolať na klasické práce Istvána Békésa (1966) a Pétera Pogány (1978). V nich nájdeme odkazy na dobové slovenské tlače pre ľud v Uhorsku, resp. aj na maďarsko – slovensko – nemecké súvislosti. V súčasnosti postupne vychádzajú maďarské (Szabó – Zombori 2010), slovenské (Droppová – Krekovičová 2010; Klimeková et al. 1996) a české (Holubová 2012; Kopalová – Holubová 2008; Bydžovská 2013) rozsiahle a prínosné katalógy jarmočných tlačí.

To, že určité písomné, tlačené predlohy mali/majú vplyv na slovesnosť, môžeme považovať za fakt. Avšak nie z každej tlačenej predlohy, ktorá sa vydala na cestu folklorizácie, sa stal skutočný folklórny výtvor. Hoci tlačaná predloha mala všetky predpoklady na to, aby sa folklorizovala, bola populárna aj v ľudovom prostredí, z nejakého dôvodu sa napriek tomu nestala organickou súčasťou slovesnosti. Texty z jarmočných tlačí a kalendárov si ľudia pri istých spoločenských príležitostiach prečítali, prípadne si ich aj opísali, ale naspamäť ich poriadne nevedeli, nestali sa teda organickou súčasťou spontánnych foriem ľudového prejavu. Akosi zastali na polceste... Uvádžam príklad takéhoto procesu, možnosti folklorizácie, vychádzajúcej z jarmočnej tlače.

2.1 Eva Krekovičová zaznamenala v roku 2009 nasledujúcu baladu v Závode (okr. Malacky) u ženy, narodennej v roku 1935:

Zázraky Panny Márie Cellenskej

*Jedna cnostná pana spjechala k Máriji Celenskej
obetovať chce čistotu matičke Božej.
Ide cez púste hori, zbojníci ju chitíli,
Jak je d'aleká tvá cesta? – sa jej pítali.*

*Já idem k Paňe Máriji Svetocelenskej.
Obetuješ jej svoje srce, nebjes královnej?
Lebo je Pana čistá, matička Jézu Krista,
nat fšetkých chorích aňjelské je povíšená.*

*Nuš putuj Paŕne Máriji Svetocelenskej!
Mi t' srce vyrežeme, obetuj ho jej.
A hñed' nože viťjahli, srce jej virezali
a v ruki jěj ho dali. Tag ju pustili.*

*Velké d'ívi a zázraki sa ftedi stali,
ta panenka prišla zdravá k Celenskéj Máriji,
tu na hlavnom kláštori zvoni samé zvonili,
a mnohí hñet' f procesiji proti něj višli.*

*Matka Božjá z družičkami proti něj prišla,
pret svoj svatí trón láskave doprovodila.
Diévočka to skložená rjékala: Zdravas Márija!
Doňjesla som t' mé srece, slavná královná!*

*Ostatní ras ťeba prosím, maťičko milá,
abis fčul ťelo Kristove šťastne prijala.
Ach, Panenka Márija, ráčiš bit ochrana má,
bi chvátila ťeba v ňebi, aj tvojho Sina.*

Podľa záznamu zberateľky informátorka čítala text z rukopisného záznamu. Krekovičová v publikácii o slovenských jarmočných piesňach uvádza ako príklad vyššie spomenutý text v súvislosti s poznámkou, že texty jarmočných tlačí sa na jednej strane dostali do ľudovej slovesnosti, na druhej strane sa šírili a zachovali aj cestou opisovania. Krekovičová považuje spomenutý text za pôvodne jarmočný len na základe námetu a štýlu, konkrétne prameň sa jej nepodarilo zistiť (Droppová – Krekovičová 2010: 55).

2.2 Na inom mieste som v maďarskom jazyku (Liszka 2012; Liszka 2013: 141–164) predstavil maďarskú jarmočnú baladu,⁵ zaznamenanú v roku 1941 spolupracovníkom Lászlóa A. Aranya, resp. jej stredoeurópske súvislosti. Text balady kvôli ľahšiemu pochopeniu uvádzame v pôvodnej forme i v slovenskom voľnom preklade:

*Nagy Mária Celli leány
Szűz Mária hívei, ide figyeljete,
a szent olvasóról szól e csoda történet.
Mária Celltől messze lakott egy leányka,
kinek minden öröme volt szent olvasója.
Már kisleány korában oly buzgalmat érzett,
hogy szíve csak egyedül Máriáért égett.
Olvasó vala kincse és vagyona,
betegségben orvosa, bánatban vigasza.
Tiszta szívhódolattal ezen lány naponta,
a tizenöt tizedű olvasót elmondta.*

*Egykor a buzgó leány szent ájtatossággal,
Mária-Cellbe indó az olvasójával.
Setít felhők homály borította az utat,
sűrű felhőkbe borult a kék égboltozat.
Az Úrangyalát végzé a jámbor leányka,
imátkozzál érettünk Istennek szent anyja.
De az ájtatos imát hangok szakították meg,
az erdők sűrűjibe fegyverek cseregnek.
És csakhamar zordarcú rablók körül álltak,
a leányt, szóltak a rablók, ha kedves életed,
add ide, mi nálad van, ruhád és pinzedet.
Meggyújtott lámpa fínynél kés villog, kezökbe,
a lány szelíden néz a rablók szemébe.
És így szólt, nekem pinzem nincsen,
e drága szent olvasó egyetlenegy kincsem.
Szűz Máriához megyek, hogy kegyelmet aggyon,
szívemet viszem el, mert neki nem kell vagyon.
De hát hol van a szíved, szólottak a rablók,
nem látunk nálad mást, mint azt a fa-olvasót.
És gúnyosan folytatták, hogyha nincsen pinzed,
megnézük, hugyan viszed kezedbe szívedet.
Nem tuggyátok mit teszték, szólt szelíden a lány,
bocsásson meg az, aki meghalt a keresztfán.
Ekkor az egyik gonosz ember a lány ajkát,
leszorítá, s a másik összeköté karját,
olvasóját a lány kezébe szorítá,
kebléből a rabló a ruhát lehasítja.
És a leány keblébe a kést beledöfte,
az ártatlannak szívét ezzel kímetszette.
De óh, csodák, csodája, a leány felállott,
és mosolygó ajakkal üdvözlétet mondott.
És így szólt a gonoszhoz, amint megigérted,
hogy kezembe vihessem, add ide szívemet.
Ott van már kezében a saját maga szíve,
s fájdalom nélkül viszi Nagy Mária-Cellbe.
És így szólítá meg a gonosz embereket,
Szűz Máriát dicsérni én velem jöjjetek.
Borzannak a bűnösök, hogy a leányt látták,
a gyilkos fegyvereket maguktól elhánnyák.
Megtépték ruhajokat és térdre borultak,
jaj szavakkal a leány után kiáltottak.
Mária választotta, oh bocsáss meg nekünk,
Szűz Máriát dicsírni mi is veled megyünk.
És a leány nyomába térdeiken mentek,
és Mária-Cellnek határába értek.
A harangok magoktól mind megszólaltak,
az angyalok kezei húzák meg azokat.
S így ment a leány, szívével az oltár elébe,
és ezt Mária elé e szavakkal tette:
Ime fogadd el Szűz anyám én tőlem szívem,
oh emelj magadhoz a mennybe engemet.*

És az oltár előtt ő meggyónt megáldozott,
és a tiszta lelke az égbe angyalnak felszállott.
A gonosztevők pedig bűnükből megtértek,
és szigorú életű remetékké lettek.
Szűz Máriának legyen dicsőítésére,
a mi lelkünknek pedig váljon szent üdvére.

Dievča z Veľkého Mariazellu⁶
Stúpenci Panny Márie, počúvajte,
tento zázračný príbeh je o svätom ruženci.
Ďaleko od Mariazellu žila jedna dievčina,
ktorej jedinou radosťou bol jej ruženec.
Už ako malé dievča pociťovala také sväté zanievanie,
že jej srdce horelo jedine pre Máriu.
Ruženec bol jej jediným pokladom a majetkom,
v chorobe lekárom, v smútku útechou.
S čistou úctou v srdci toto dievča denne
odriekavalo pätnásť desiatok ruženca
Raz sa toto dievča so svätou zanievanosťou vybralo so
svojím ružencom do Mariazellu.
Nad cestou sú tmavé mraky a hmla,
modrá obloha je nad hustými mrakmi.
Anjela Božieho vykonáva zbožné dievča
modlí sa za nás, svätá Matka Božia.
Ale zbožnú modlitbu prerušia hlasy,
v hustom lese rinčia zbrane.
A čoskoro obkolesili dievča zbojníci s drsnými tvármi
a povedali jej: ak ti je život milý,
daj všetko, čo máš u seba, šaty aj peniaze.
Pri zapálenom svetle sa im v rukách blyсне nôž, dievča
sa krotko pozerá zbojníkom do očí.
A hovorí: ja nemám peniaze, tento drahý svätý ruženec
je mojím jediným majetkom.
Idem k Panne Márii, aby mi udelila milosť,
nesiem jej svoje srdce, lebo ona nepotrebuje majetok.
Ale kde máš to srdce, povedali zbojníci,
nevidíme u teba nič, len ten drevený ruženec.
A s výsmechom pokračovali: ak nemáš peniaze,
pozrieme sa, ako nesieš svoje srdce v rukách. Neviete,
čo činíte, povedalo skromne dievča,
nech vám odpustí ten, ktorý umrel na kríži
Vtedy jeden zloduch jej stisol pery,
druhý zviazal ramená, ruženec dal dievčaťu
do rúk, z prs jej zbojník strhol šaty.
A do hrude dievčaťa vrazil nôž,
vyrezal ním jej nevinné srdce.
Ale oh, zážrak nad zákraky, dievča sa postavilo
a s úsmevom na perách povedalo pozdrav.
A tak riekla zloduchovi: ako si sľúbil, že ho môžem od-
niesť v rukách, daj mi moje srdce.
V rukách má už svoje vlastné srdce

a bez bolesti ho nesie do Mariazellu.

A tak osloví zloduchov:
velebiť Pannu Máriu podte so mnou.
Zdesia sa zbojníci, že vidia dievča,
vražedné zbrane sami od seba zahodia.
Rozorvú si odev a kľaknú na kolena,
jajkajúc volajú za dievčinou.
Máriina vyvolená, oh, odpusť nám,
aj my pôjdeme s tebou velebiť Pannu Máriu.
A po stopách dievčaťa išli po kolenách,
až prišli do chotára Mariazellu.
Všetky zvony sa samé rozoznali,
anjelské ruky ich potiahli.
A takto išlo dievča, so srdcom na dlani k oltáru
a položilo ho pred Máriu so slovami:
Prijmi Svätá matka odo mňa moje srdce,
oh, pozdvihni ma k sebe do neba.
A pred oltárom sa vyspovedala a prijala sviatosť
a jej čistá duša vystúpila s anjelmi do neba.
A zbojníci sa z hriechov obrátili na vieru
a stali sa pustovníkmi s prísnyim životom.
Nech je to na velebenie Panny Márie
a na svätú spásu našej duše.
[voľný preklad: Ida Gaálová]

O mieste, čase a okolnostiach zápisu si môžeme vytvoriť určitú predstavu z poznámky niekdajšieho zberateľa pod rukopisným záznamom textu: „Túto baladu ešte často spievajú v kostole a keď idú na púť; priniesli si pútnici z Mariazellu. Už bola aj publikovaná v nejakej zbierke jarmočných piesní. Zapísal som v Mecheniciach, 27. IV. 1941 od Verony Urbánovej, rod. Gálovej.“

Z textu balady i z poznámky zberateľa je zrejmý jej jarmočný pôvod. Počas redakčných prác na zväzku, obsahujúcom balady z pozostalosti Lászlóa A. Aranya som ešte k tejto balade nemal k dispozícii dostatočný počet kvalitného porovnávacieho materiálu, preto som k nej nemohol podať výklad a považoval som za vhodnejšie vynechať ju z publikácie (viď Liszka 2009). V súčasnosti sa mi už podarilo zhromaždiť toľko porovnávacieho materiálu, že aspoň na základnej úrovni možno interpretovať a zaraďovať balady, zaznamenané v Závode a Mecheniciach.

Podľa mojich vedomostí ďalšie varianty tejto balady v slovenskej ústnej slovesnosti nie sú známe. Z maďarskej ústnej slovesnosti o ďalšom údaji viem len z publikácie Zsuzsanny Lanczendorfer, ktorá sa snažila zdokumentovať všetky poznatky o folklóre u jej otca, pochádzajúceho z Ménfőcsanak (Zadunajsko, Maďarsko). Uvádzam pro-

zaicky vyrozprávaný príbeh (v pôvodnom znení a v slovenskom preklade), ktorý možno odvodiť z nami práve rozoberanej jarmočnej balady:

Szívrablók

Történt egyszer, hogy egy kislány a celli búcsúba ment Máriához. Útközben rablók támadták meg és követelték a pénzét. A kislány mondta, hogy nincs neki pénze.

Hát akkor mit viszel Máriának? – kérdezték a rablók.

A szívemet – felelte a lány.

Erre a rablók kést rántottak, és kivágták a kislány szívét és kezébe adták.

Hát vidd! – mondták.

A kislány kezében a szívével elvonszolta magát a templomba, és Mária oltára előtt letérdepelve odanyújtotta a szívét Máriának.

Néked hoztam – mondta és meghalt. Mária kezét nyújtva segítette fel a mennyországba.

(Lanczendorfer 2007: 288)

Zlodeji srdca

Stalo sa raz, že jedno mladé dievča šlo na cellskú [Mariázell. Pozn. J.L.] púť k Márii. Cestou ju prepadli zbojníci a žiadali od nej peniaze. Dievča povedalo, že nemá peniaze.

Nuž, tak čo nesieš Márii? – pýtali sa zbojníci.

Svoje srdce – odpovedalo dievča.

Nato zbojníci vytiahli nôž, vyrezali dievčaťu srdce a dali jej ho do rúk.

Nuž, tak ho ber! – povedali.

Dievča sa so srdcom v ruke odvieкло do kostola a pokľaknúc pred Máriiným oltárom podala svoje srdce Márii.

Tebe som ho priniesla – povedala a umrela. Mária jej podala ruku a pomohla jej vystúpiť do neba.

Zsuzsanna Lanczendorfer v poznámke uvádza, že informátor sa naučil tento príbeh v detstve od svojej nemeckej starej mamy z Bakonygyirótu. Vtedy ho vedel aj po nemecky, ale v čase zápisu si už nepamätal ani pôvodný text, ani nápev (Lanczendorfer 2007: 288, pozn. 48). Autorka publikácie mi v liste láskavo doplnila informáciu, že v tom čase bol tento text uverejnený asi aj v niektorej maďarskej učebnici. Medzičasom sa mi podarilo nájsť aj zbierku textov, ktorá bola určená ako pedagogická príručka, a podľa mojich vedomostí sa dožila troch vydaní. V tejto zbierke je uvedený aj populárny, Sándorom End-

rődim prebásnený príbeh máriacellskej pútničky, ktorej vyrvali srdce (Kőmíves 1932: 224–225). Text publikovaný v spomínanej zbierke sa len v detailoch odlišuje od variantov, publikovaných Endrődim vo viacerých vydaniach (viď Endrődi 1901: 217–219). Zostavovateľ zbierky Kolos Kőmíves mimochodom uvádza, že Endrődi sa „s veľkým zanietením zaoberal Heineho poéziou. Vplyv veľkého nemeckého lyrika je výrazne cítiť aj na tejto legende“ (Kőmíves 1932: 225). Heine má skutočne báseň, ktorá však neobsahuje práve preberaný motív, ale svojou náladou ju veľmi pripomína (*Die Wallfahrt nach Kewlaar*).⁷

Medzičasom sa mi dostalo do rúk viacero ďalších údajov z maďarských lokalít južného Slovenska, z ktorých je zrejmé, že samotný príbeh, prevažne ako zázračný príbeh, je známy v pomerne širokom okruhu, ale veršovaný text balady, ešte k tomu s nápevom už nie (viď Liszka 2013: 149–150).

Jarmočnú minulosť balady však na základe štýlu vyššie uvedeného slovenského i maďarského variantu možno predpokladať. Skutočne, nebolo treba dlho hľadať a objavili sa ich tlačené a jarmočne šírené predobrazy. Pozrime sa na tieto pramene – na podtypy, resp. varianty tej istej balady, vydané v podobe jarmočnej tlače.

Napriek tomu, že možno aspoň predpokladať, že prapôvodný text treba hľadať v nejakom nemeckom prameni, zatiaľ sa mi ho nepodarilo objaviť, takže na tomto mieste predstavím niekoľko slovenských (českých) a maďarských predlôh, ktoré mám k dispozícii.

3.1 Iva Bydžovská (2010: 47–48) publikuje zlomok textu z jarmočného vydania, vytlačeného pravdepodobne v polovici 19. stor. v Trnave a uloženého v knižnici Národného múzea v Prahe.⁸ Samotný text je vyspievaním Božej pomoci, uskutočnenej pomocou Agnus Dei.⁹ Karolinka, zbožná dcéra jednej bohabojnej rodiny, sa počas viedenskej epidémie cholery horlivo modlila k Panne Márii, ktorá sa jej zjavila a obdarovala ju agnusťekom (Agnus Dei). Povedala, že kto nosí tento Agnus Dei – v tomto prípade Máriin obraz (vysvitá z nižšie uvedeného maďarského textu), zachráni sa. Zároveň poverila dievča, aby to oznámilo aj duchovným, nech to hlásia aj medzi ľudom. Na druhý deň sa zázračne uzdravila jedna tehotná žena, ktorá bola už blízko smrti, ale na prsiach mala Máriin obraz. A dokonca dala život zdravému dieťaťu. Po odznení epidémie usporiadali Viedenčania púť vďakyvdania do Mariázellu. Aj Karolinka sa pripojila k zástupu, ale zostala pozadu, le-

bo mala rada samotou. V lese, asi hodinu od Mariazellu, jej skrížili cestu dvaja ozbrojení zbojníci a žiadali od nej peniaze. Povedala im, že nič nemá, cellskej Panne Márii nesie len svoje čisté srdce. Nato jej zbojníci nožom vyrezali srdce a dali jej ho do ruky, aby ho teda niesla. Vzápätí sa obaja zbojníci premenili na uhoľ, kým dievča s Máriinou pomocou došlo k pútnickému miestu. Pri jej príchode sa samé rozozvučali zvony a kňazi vyšli pred kostol. Keď dievča prišlo do cieľa, vyspovedalo sa a naposledy vydýchlo. Príbeh sa končí (nábožensko) mravným ponaučením o tom, že kto neverí, nebude spasený.

Podobný príbeh, s takmer doslovne zhodným textom, poznáme aj z maďarského materiálu (hlavná postava sa tu volá Katalin). János Hetény pri prezentovaní jarmočných tlačí z jednej súkromnej zbierky uschovanej v Panonhalme (pozostalosť Gáboru Attilu Tibolda) uvádza viac podtypov nami rozoberanej balady a ich varianty. Z jeho článku vysvitá, že jeden maďarský variant vyššie

spomenutého českého podtypu sa nachádza aj v panonhalskej zbierke. Autor uvádza jeho obsah, niekoľko doslovných úryvkov a jeho obal.¹⁰ Iný exemplár tej istej jarmočnej tlače, nachádzajúci sa v Národnej Széchényiho knižnici v Budapešti, stručne predstavuje Norbert Medgyesy-Schmikli, avšak oboznamuje čitateľa len s jej obsahom, text neuvádza (Medgyesy-Schmikli 2004: 470–471). Nižšie uvádzam v plnom rozsahu mnou napísaný (v niekoľkých prípadoch rekonštruovaný na základe úryvkov, publikovaných Jánosom Hetényom) text tohto dosť poškodeného, miestami neúplného exemplára.

Pozrime si teda plné znenie českého a maďarského textu. V českej verzii¹¹ sú jednotlivé verše očíslované, kým v maďarskej¹² pôvodne nie sú. Kvôli ľahšiemu porovnaniu, len pre túto príležitosť som v hranatej zátvorke očísloval aj maďarské verše (česká a maďarská verzia sú si natoľko podobné, že voľný preklad maďarského textu v tomto prípade nie je nutný):

*Příjmi dcero má milá, po čemž dlouho toužila,
tento agnoussek.*

*1. Poslechněte nyní křesťané rozmilý, co se
w prawdě stalo, pozorujte málo, ustrnete mnozi.*

*2. Jak nás Buh welikým morem trestat miní,
jak nám zprávy přissli, že ho zakustli, lidé
w městě Widni.*

*3. Tam jedni rodiče nábožní bydleli, překrásnou
Dcerusku, jménem Karolinku, bohabojnou měli.*

[s. 2.]

*4. Tato ctnostná panna, ten obyčej měla, s tou
Krásnou modlitbou, Matičku Ježísse, každodenně
stila.*

*5. Tak nám zprávy dossli, o strassliwém mo-
ru, jak smutné dusání w ten čas městě Widni,
to w měsici lednu.*

*Vedd el leányom ezen Agnust,
melyért hosszú ideig vártál.
[s. 3.]*

*[1.] Kedves jó keresztények
Figyelmezzetek kérlek,
A mi történt köztetek,
Arra emlékezhettek.*

*[2.] A mindenható Isten
Bűntet keményen itten,
Történet tanusítja
Azt Bécs városába.*

*[3.] Itt szegény de jó szülék
Lányukat jól nevelék,
Katalin volt a neve
És istenfélő leve.*

*[4.] Ezen tisztességes lány
Mindig jól gondolkozván,
Folyvást Szűz Máriához
Imádott mint anyjához.*

*[5.] Január hónapjában
A nagy Bécs városában
[s. 4.]
A kolera-pusztítás
Csupa jaj és borzadás.*

6. Denně přes sto dwadcet pohřebů jest bylo, lidé
poděšení, vroucným srdcem wssichni Marii prosili.

7. Welký zástup lidí, před chrámem klečeli, Ma-
tičku Ježísse z důvěrného srdce za pomoc žádali.

8. Matičko Ježísse, wssichni tě prosíme, při-
mlouvej se za nás u Synáčka swého, w po-
slední hodince.

9. Když tak wssichni vroucné modlitby konali, za
odvrácení moru strassliwé nemoci, vespolek žádali.

10. Bůh jejich modlit ráčil wyslysseti, ob-
zwlásst této panny, skrz její wolání, k Pannence Ma-
rii.

11. Když w noci ta panna modlitbu konala,
w tom se jí překrásná pani, w bílém Rouse před ní
ukázala.

12. Dcero má rozmilá, žes mě wěrně ctila,
já jsem matka Boží, by věřili mnozí, proč jsem
se zjewila.

13. Tu máš na památku z moje swaté ruky
ten swatý agnoussek, hlas ho mezi lidy, by ho
wssichni měli.

14. Oznam ho duchownym, by hlásili lidem,
by wssichni křesťané w něho uwěřili, nosili na tele.

15. Když to oznámila, tu se ji zmizela,
w této tiché noci s angely w jasnosti nad městem
spatřená.

[6.] Naponként százhusz halott,
Temetés s nagy bú van ott,
Segítségül Máriát
Tiszta szívvvel kiáltják.

[7.] A temérdek sok népek
Egyházba sereglenek;
Kérvén: Isten szent anyja!
Légy vigasztalásunkra.

[8.] Oh Jézusnak szülője!
Légy hiveid védője;
Végóránkban híven kérünk:
Légy a mi üdvösségünk!

[9.] Kik így imádkozának,
S a Szűzhöz sohajtának;
Csúf halál nem érinté,
Az erejét gyengíté.

[10.] Mert tetszett Ur Istennek
Imádsága ezeknek,
Mert a Szűzhöz bocsátott
Fohász meghallgattatott.

[s. 5.]

[11.] Katalin [leány]ka,
Buzgón imádkozá;
Megjelent a Szűz anyja
Fehér rózsával s mondja:

[12.] „Kedves édes leányom!
Tiszteltél mindég, látom.
Isten anyja én vagyok,
Kijelentésim nagyok.

[13.] Itt van felszentelt kezem,
Ez legyen én emlékem,
Kik szent fiamat hiszik
S szent képemet tisztelik.

[14.] A papoknak is mondd meg
Hogy hirdessék a népnek,
És minden keresztyennek,
Hordják testükön képemet.”

[15.] Midőn ezt jelentette
A szent Szűz elrejteze.
S a csendes éjszakában
Fény látszott a városban.

16. Na ráno ta panna ssila to oznamiti, co
w noci spatřila, že se ji Maria ráčila zjewiti.

[3. o.]

17. Duchovní nemesskal, hlásil wsseui lidu, by
se polepssili, pokání činili, a Boha prosili.

18. A když jedna pani strassliwě skonala, kole-
rou stížená agnoussek přidala, byla uzdravená.

19. Druhého dne krásné dítě porodila. Králow-
ně nebeské že ji uzdravila, wroučně děkovala.

20. Za to odvrácení moru strassliwého, Bohu
děkovali duchovní, s procesím de Marie Celly sslo.

21. Tato ctnostná panna vroucně se modlila,
měla zalíbení vždy samotná býti, pozadu zůstala.

22. Když byla hodinu od Marie Celly, w tom na
ní dva muži strassně ozbrojení, v cestu jí přestoupili.

23. Co neseš v tom uzle, kde máš swé pe-
níze? dávej jich v tichosti, nebo twoje kosti
budou zde složeny.

24. Tato ctnostná panna jim odpověděla:
peníze nenesu, než mé věrné srdce Panence Marii.

25. Ukaž ho, kde ho máš! Chceme ho widěti,
ona ukázala, tu je w mém těle podnes zachované.

[16.] Katalin reggel elmene
És kibeszéle mi...

[s. 6.]

Hogy mi történt ...
Megjelent Szűz Mária.

[17.] Papok nem mulasztották,
A népnek hírül adák,
Hogy Istenhez térjenek,
Segedelmet kérjenek.

[18.] Egy asszony már haldoklott,
Kolerától hányatott,
Hordta Mária képét,
Megnyerte egészségét.

[19.] Másnap már szülhetett,
Világra szép gyermeket;
Angyalok királynéja
Volt oltalmazónéja.

[20.] Midőn a kolera szűnt
S e rabló vendég eltűnt,
Papok népek seregével
Mária-Czellbe mentek el.

[21.] Katalin szűz is szivből
Imádkozott egyedül,
S megindult ő egy maga
.... az üdv szava.

[s. 7.]

[22.] S Mária-Czell ... vala
Épen egy órányira,
Két rabló megtámadá,
Utjában megállítá:

[23.] „Mit viszes a csomóba,
Hol a pénzed sommába;
Add ide azt e nyomba,
Mert letiprunk a porba.”

[24.] Katalin nem remegett
S adott ily feleletet:
„Nincs pénzem csak hű szivem
S szűz Máriához viszem!”

[25.] „Mutasd, látni akarjuk!”
Szóltak s felé nyúlt karjuk,
Ő szívére mutatott,
Melyet tisztán megtartott.

26. Tu ji hned popadli, na zem tu swalili,
tělo rozřezali, srdce z ní wyřali, do rukou ji dali.

27. Tu ho máš, zanes ho Panence Marii, již
to máš bez práce, jsi hotová v krátce, twójím
putowáním.

28. Když to promluvili, jasnosti welikou oba
na tom místě jak uhel zčernali, s místa se nehnuli.

29. Panenka Maria dolů se snássela, povstaň
dcero milá, ctítelkyně věrná, ruku ji podala.

30. Ona pospíchala, na ruce ho nesla, welikou
bolest i tělo rozřezané, rukou přitlačila.

31. Když k Marii Celly blíže přicházela, tu lí-
bežný hlas zvony z Božské moci zwoniti slyssela.

[4. o.]

32. Duchovní se welmi tomu podiwili, copak
to má býti, že samotný zvony hlasy wydávají.

33. Viděli w jasnosti dvě osoby krásné, s welkou
uctivostí, lidu welké množství, naproti nim sysely.

34. Panenka Maria ji požehnání dala, s ní
se rozloučila, ruku ji podala, w tom se ji zmizela.

35. Tu hned duchewenstwu wssechno oznámila,
co se s ní jest stalo skrz tento agnoussek, zemřít
jsem nemohla.

[26.] A rablók őt megfogták,
A földre letiporták,
A keblét felmetszették,
Szívét kezébe tették.

[27.] „Ime vidd el most Czellbe,
Fáradtság nincs mellett,
[s. 8.]
Mert im [kézben] viheted
A búcsúra kincsedet!”

[28.] A mint ilyet mondtak,
Lángtól körülfogattak,
Korommá ott maradtak,
Tovább nem mozdulhattak.

[29.] Szűz Mária letekintett
És ilyen szokat ejtett:
„Kelj fel tisztelő lányom,
Kezemet néked adom.”

[30.] A leány felébredvén,
Megfogá őtet kezén;
És onnan elvezeté
Ki fájdalomát érezé.

[32.] Szent atyák csodálkoznak,
Hogy a harangok szólnak,
A nélkül hogy meghúzták,
És a dolgot vizsgálták.

[33.] S ime két nagy fényözön,
Hol két gyönyörű hölgy jön
A népség térdre borul,
Míg a látvány elvonul.

[s. 9.]

[34.] Szűz Mária áldást hint
Mindnyájokra s bucsút int,
Szent kezeit kinyújtván,
Azzal minden elmulván.

[35.] Elmondják a szent atyák,
A népet tudósítják:
Hogy itt mily csuda történt
Azzal, ki hisz szent törvényt.

36. *Ten agnoussek swatá, co na swým těle
mám, jak jest welmi mocný, pro wssechny křesťané,
když ho při sobě mají.*

37. *Tak milý křesťané, nestyďte se za nej, neb jest
welmi mocný, chrání od nemoci, též od smrti náhlé.*

38. *Tak tato nábožná welmi cnostná panna, skrz
tento agnoussek a krásnou modlitbu zemřít nemohla.*

39. *Už se ze swých břichů duchovnímu vyznala,
svátosti velebnou opatřená byla, teprwa skonala.*

40. *Ti dwa bezbožníci jsou od Boha trestany
jak břisníkům patří, by wssechněm poutníkům na
wejstrahu byli.*

41. *Tak w zákoně Božím w písmě swatém stojí,
kdo Božským zázrakům a w nej neuwěří, nebude
spasený.*

42. *O slavná Královno! račiž za nas prosit,
by tu winu nassi, tvůj Syn nejmilejší ráčil nám
odpustit. Amen.*

*Takovým činem se ovšem nestali jen vrahy,
ale i rouhači, a jejich čin nemohl zůstat bez trest.¹³*

Podobnosť je očividná (31. verš v maďarskej verzii chýba). Je zrejmé, že jeden text vznikol na základe druhého, resp. možno predpokladať, že oba – maďarský i český – textové varianty možno odvodiť od toho istého prameňa, a to pravdepodobne nejakého nemeckého, viedenského. Na potvrdenie tohto predpokladu sú však nutné ďalšie výskumy.¹⁴

[36.] *S mi a szent kép ereje,
Szűz Mária emléke,
S ki azt keblén hordozza,
Azt az ég oltalmazza.*

[37.] *Hát kedves keresztények,
Semmit se szégyeljetek.
Csak higj és szeressetek,
Hogy üdvözülhesetek.*

[38.] *Ugy ez istenfélő lény,
Ki Máriát tisztelvén,
Szerencsés halál ére,
Őtet tűzvén mellére.*

[39.] *Meggyónt lelki atyjának,
Hive volt Máriának,
[10. o.]
Szent ostyát vett magához
S ment teremő urához.*

[40.] *A két lator ellenben
Nem maradt ám büntetlen,
Mert fekete szénné vált
S itéletnapig ott áll.*

[41.] *Mert az Isten végzése,
És örök rendelése:
Hogy ki nem hisz és szeret,
Olyan nem üdvözülhet.*

[42.] *Oh dicső nagy Asszonyunk!
Hogy ez ne essen rajtunk;
Könyörögj szent Fiadnál,
Értünk égi Atyánknál. Amen.*

3.2. Iný, oveľa častejší podtyp našej balady predstavuje nasledujúci text (mimochodom, sem patria aj vyššie uvedené texty, zaznamenané z ústneho podania, teda aj závodský, aj mechenický variant). Podľa evidencie v katalógu budapeštianskej Národnej Széchényiho knižnice autorom nasledujúceho textu je Mihály Czudar a zošit,¹⁵ v ktorom sa táto pieseň nachádza, bol pravdepodobne vydaný v 90. rokoch 19. storočia.

[s. 2.]

A rablók által szivétől megfosztott leány története

*Szűz Mária hivei, ide figyeljete,
A szent olvasósórol szól e csudatörténet.*

*Máriaczellhez közel lakott egy leányka,
Kinek minden öröme volt szent olvasója.*

*Már kis leány korában oly buzgalmat érzett,
Hogy szíve csak egyedül Máriáért égett.*

*A szent olvasója vala kincse és vagyona,
Betegségben orvosa, bánatban vigasza.*

*Tiszta szivhódolattal ez a leány naponta
A tizenöt tizedü olvasót elmondta.*

*Egykor a buzgó leány szent ájtatossággal
Máriaczellbe indult az olvasójával.*

*Sűrű felhők homályi borítják az égboltot,
Sötét felhőbe borult a kék égboltozat.*

*Az Urangyalát végzé a jámbor leányka,
Imádkozzál érettünk Istennek szent anyja.*

*De az ajtatos imát hangok szakíták meg,
Az erdő sűrűjében fegyverek csörögnek.*

*És csakhamar zord arczu rablók körül fogták
A leányt, ki ég felé tartja olvasóját.*

*Megállj – szóltak a rablók – ha kedves életed!
Add ide mi nálad van, ruhád és pénzedet!*

*Gyújtott lámpa fényénél kés villog kezében,
A lány szeliden nézett a rablók szemébe.*

[s. 3.]

*És így szólt: Jó emberek, nekem pénzem nincsen,
E drága szent olvasó az egyetlen kincsem.*

*Szűz Máriához megyek, hogy kegyelmet adjon,
Szívemet viszem én csak, neki nem kell vagon.*

*De hát hol van a szived? szólottak a rablók,
Nem látunk nálad mást, mint azt a faolvasót.*

*És gúnyosan folytatták: Hogyha pénzed nincsen,
Megnézzük, hogy viszed el szived a kezeden.*

[s. 2.]

Príbeh dievčaťa, ktoré zbojníci pripravili o srdce

*Stúpenci Panny Márie, počúvajte,
Tento zázračný príbeh je o svätom ruženec.*

*Blízko Mariazellu bývala dievčina,
Ktojej jedinou radosťou bol jej ruženec.*

*Už ako malé dievča cítila veľké zaniehanie,
Jej srdce horelo jedine pre Máriu.*

*Jej pokladom a majetkom bol jej svätý ruženec,
V chorobe lekár, v smútku úteha.*

*S čistou úctou v srdci toto dievča denne
Odrieklo pätnásť desatinový ruženec.*

*Raz sa zaniehaná dievčina so zbožnosťou
Vybrala so svojím ružencom do Mariazellu.*

*Hmla tmavých mrakov pokrýva nebo,
Do tmavých mrakov sa zahalila modrá obloha.*

*Anjela Pána vykonáva zbožná dievčina,
Modli sa za nás, svätá Matka Božia.*

*Ale zbožnú modlitbu prerušia hlasy,
V hustom lese rinčia zbrane.*

*A čoskoro zbojníci s drsnými tvárami obklúčili
Dievča, ktoré k nebu dvíha svoj ruženec.*

*Stoj – zvolali zbojníci – ak ti je život milý!
Daj sem, čo máš pri sebe, šaty aj peniaze!*

*Pri svetle lampy sa mu v rukách zablysol nôž,
Dievča mierne pozeralo zbojníkom do očí.*

[s. 3.]

*A tak riekla: Dobrí ľudia, ja nemám peniaze,
Tento svätý ruženec je mojím jediným pokladom.*

*Idem k Panne Márii, aby mi udelila milosť,
Nesiem jej len svoje srdce, ona nechce majetok.*

*Ale kde máš srdce? ozvali sa zbojníci,
Nevidíme u teba iné, ako ten drevený ruženec.*

*A posmešne pokračovali: Ak peniaze nemáš,
Pozrieme sa, ako nesieš svoje srdce v rukách.*

Nem tudjátok, mit tesztek, szólt szeliden a lány,
Bocsásson meg az, a ki meghalt a keresztfán.

Ezzel az egyik gonosz ember a lány ajkát
Leszorítá, a másik összeköté karját.

A leány olvasóját kezébe szorítja,
Kebleről a rabló a ruhát lehasítja.

És a leány keblébe a kést beledöfte,
Az ártatlannak szivét ezzel kimetszette.

De óh csodák csodája, a leány felállott
És mosolygó ajakkal üdvözlétet mondott.

És így szólt a gonoszhoz: Amint megigérted,
Hogy kezembe vihessém, add ide szivemet.

Ott van már a kezében saját maga szive,
Fájdalom nélkül viszi nagy Máriaczellbe.

És így szolítja meg a gonosz embereket:
Szűz anyát dicsérni én velem jöjjetek.

A bűnösök borzadnak, hogy a leányt látják,
A gyilkos fegyvereket maguktól elhányják.

Megtépték ruháikat és térdre hullottak,
Jaj szavakkal a leány után kiáltottak.

[s. 4.]

Mária választottja, óh bocsásson meg nekünk,
Szűz Máriát dicsérni mi is veled megyünk.

Igy a leány nyomában térdeiken mentek
És Máriaczellnek határába értek.

A harangok maguktól mind megszólalának,
Az angyalok kezei huzták meg azokat.

Igy ment a leány szivével az oltár elébe,
Szűz Mária elébe e szavakkal tette:

Im fogadd el szűz anyám, én tőlem a szivem,
Oh emelj fel a mennybe, óh magadhoz engem.

Igy ő az oltár előtt meggyónt, megáldozott,
S tiszta lelke az égbe angyalnak felszállott.

A gonoszok pedig a bűnükből megtértek
És szigorú életü remetékké lettek.

Szűz Máriának legyen dicsőítésére,
A mi lelkünknek pedig váljon szent üdvére.

Neviete, čo činíte, povedalo dievča mierne,
Nech vám odpustí ten, ktorý zomrel na kríži.

Tým jeden zlochuch stisol dievčaťu
Ústa, druhý jej zviazal ramená.

Dievča stíska ruženec v ruke,
Z hrude jej zbojník strhne šaty.

A do hrude dievčaťa vrazí nôž,
Čím nevinnej srdce vyrezal.

Ale div divúci, dievča sa postavilo
A s úsmevom na perách povedala pozdrav.

A tak riekla zloduchovi: Ako si sľúbil
Že v rukách ho môžem niesť, daj mi moje srdce.

Tam už má v rukách svoje vlastné srdce,
Bez bolesti ho nesie do veľkého Mariazellu.

A tak osloví zbojníkov:
Podťe so mnou velebiť Svätú matku.

Vinníci sa zhrozia, keď vidia dievčinu,
Vražedné zbrane sami od seba odhodia.

Roztrhali si šaty a hodili sa na kolená,
Jajkajúc volajú za dievčaťom.

[s. 4]

Máriina vyvolená, oh, odpusť nám,
Velebiť Pannu Máriu ideme s tebou.

Tak išli za dievčinou po kolenách,
A prišli do chotára Mariazellu.

Všetky zvony sa samé od seba rozozvučali,
Ruky anjelov ich potiahli.

Tak šla dievčina pred oltár so srdcom v ruke,
Položila ho pred Pannu Máriu so slovami:

Prijmi Svätá matka odo mňa moje srdce,
Oh, vyzdvihni ma do neba, oh, k sebe.

Tak sa ona pred oltárom vyspovedala, prijímala,
A jej čistá duša vystúpila do neba, aby bola anjelom.

Zbojníci sa z hriechu obrátili
A stali sa pustovníkmi s prísnyim životom.

Nech je to na slávu Panny Márie,
a na svätú spásu našej duše.

[voľný preklad: Ida Gaálová]

V zbierke Diecéznej knižnice vo Váci uchovávaly koligát, ktorý – na základe datovaných exemplárov – obsahuje jarmočné tlače z rokov 1850 až 1893. Medzi nimi sa nachádza exemplár bez titulnej strany, bez datovania (na základe typografie z konca 19. až začiatku 20. stor.), obsahujúci viacero spevov, medzi nimi na 14.–16. strane baladu s názvom *A rablók által szivétől megfosztott leány búcsújárása nagy Mária-Czellben* [Pút' dievčaťa, pripraveného zbojními o srdce, do veľkého Mariazellu], ktorá má v hrubých rysoch zhodný (avšak nie úplne rovnaký) text.¹⁶

3.3. Vieme aj o existencii raného prameňa ďalšieho variantu tu uvádzanej maďarskej balady, ktorý zrejme reprezentuje tretí podtyp. Aurél Vajkai sa už v roku 1942 odvoláva na jarmočnú tlač Pétera Pála Kenderesi Danyiho s názvom *Viera mučeníka*,¹⁷ ktorú našiel v zbierke modlitieb a spevov jednej ženy z Keszthelyu, ktorá viedla púte. Z modlitieb a spevov, zopnutých do zväzku, však uverejnil len malý zlomok:

Arany lánczon csüng ott, egy zarándoklány szíve.

*Szólottam tihozzátok kedves kereszttények,
Őreg Máriaczellben ezt megnézhetitek,
Két tyúktojás van ott, egyik vas abronccsal,
Másik három szegekkal megvagyom patkolva.*

(Vajkai 1942: 121)

Na zlatej retiazke visí tam srdce dievčaťa na púti.

*Hovorila som k vám, milí kresťania,
V starom Mariazelli si to môžete pozrieť,
Dve slepačie vajcia sú tam, jedno so železnou obručou,
Druhé okované tromi klincami.*

[voľný preklad: Ida Gaálová]

Doteraz sa mi nepodarili nájsť Vajkaim spomínanú jarmočnú tlač, hoci môže reprezentovať zaujímavý, doteraz neznámy podtyp.

4. Na záver možno skonštatovať, že pôvod vyššie uvedenej slovenskej balady zo Závodu a maďarskej z Mecheníc, ktoré boli pravdepodobne, ale nie dokázateľne zaznamenané na základe ústneho podania,¹⁸ jednoznačne možno odvodiť z jarmočnej tlače. Obsah tejto ľudovej

tlače v maďarskom, slovenskom, českom a (pravdepodobne) aj v nemeckom jazyku, predávanej predovšetkým na pútnických miestach a prinášanej domov pútnikmi, sa mohol dostať do ústnej ľudovej slovesnosti ľudu. Akou intenzitou, na to pri dnešnom stave poznania tejto témy je ťažké dať jednoznačnú odpoveď.

V súčasnosti sa však zdá, že v prípade tohto relatívne často sa objavujúceho príbehu v jarmočných tlačiach 19. a 20. storočia možno rozlíšiť dva alebo možno aj tri podtypy:

1. zázračná moc Agnus Dei, v maďarskom prameni skôr obraz Márie, keď zbojníci sú potrestaní tým, že sa premenia na uhol;
2. zázračný vplyv ruženca, keď sa zbojníci napokon obrátia na vieru a stanú sa z nich pustovníci s posvätným životom;
3. neisto vymedziteľný podtyp, v ktorom sa spomína *srdce*, ako aj *slepačie vajcia so železnou obručou* uchovávané v mariazellskom pútnickom kostole.

Pravdepodobne všetky, ale prvý typ takmer s určitosťou, možno odvodiť od nejakého, v nemeckom jazyku vydaného rakúskeho prameňa (dôkazom toho je pravdepodobne aj skutočnosť, že tak v českom, ako i v maďarskom variante sa dej začína vo Viedni). Zápisom ďalších variantov balady na základe ústneho podania, zistením prípadne už zaznamenaných v rôznych národopisných archívoch, resp. výskumom ďalších (maďarských, slovenských, českých a hlavne nemeckých) jarmočných tlačí bude zrejme možné v budúcnosti dať aj presnejšiu odpoveď na ich pôvod a spôsob šírenia. V súčasnosti môžeme len konštatovať, že úplná folklorizácia tlačenej balady a jej organické včlenenie sa do ľudovej slovesnosti prebehli len sčasti, ale je možné aj to, že tento proces sa vôbec neuskutočnil. O známom maďarskom variante z Mecheníc tiež možno predpokladať, že i keď bádateľ zaznamenal text od konkrétnej osoby, písomné (tlačné?) „barly“ pri tom mohli zohrať úlohu. Druhý variant, ktorý poznáme z orálnej tradície, je slovenský text, publikovaný Evou Krekovičovou, kde však bádateľka vyslovene poznamenáva, že informátorka *čítala rukou písaný text*. V súvislosti s niekoľkými našimi ďalšími údajmi, odkazujúcimi na oralitu, môžem uviesť nasledovné: svojho času Albert Wesselski vyslovil, že rozprávka je umeleckým žánrom rozprávania (*Kunstform der Erzählung*)

a (podľa neho) existuje len v písomnej, tlačenej forme. On iba túto formu považuje za rozprávku (*Märchen*). Akonáhle sa tieto texty dostanú do slovesnosti, degradujú sa na jednoduchú formu (*einfache Form*), príbeh (*Geschichte*). Stratia svoju umeleckú hodnotu, svoju náročnú formu a snažia sa výlučne iba o to, aby podali ďalej len samotný príbeh, story (Wesselski 1931: 104, 118–123). Na to, do akej miery možno zovšeobecniť Wesselského názory, sa teraz nepýtajme,¹⁹ ale na nami preberaný jav platí. Jarmočná balada, vytvorená s poetickou náročnosťou,

zostala v slovesnosti nanajvýš v hmlistom povedomí o story, ale samotná balada ako žáner pravdepodobne ani len neupadla do zabudnutia. Jednoducho, *organickou súčasťou ústnej ľudovej slovesnosti sa vôbec nestala*. Napriek tomu, že sa mohli rozšíriť z celého radu prameňov (školské učebnice, náboženský vplyv, zošitky, kupované pri príležitosti púť), z nejakého dôvodu (nedostatok afinity?), zdá sa, že sa predsa len nestali organickou súčasťou folklóru (viď Ortutay 1961). Súčasný stav bádania dovoľuje formulovať aspoň tieto závery.

POZNÁMKY:

1. Preklady, kde nie je to poznamenané, pochádzajú od autora.
2. *Catalogus librorum, qui apud Joannem Michaelum Landerer typographum posoniensem, penem protam piscatoriam addito pretio proximo venales prostant. Verzeichniß derer Bücher, Welche in Preßburg naechts dem Fischer-Thor bey Johann Michael Landerer, Buchdruckern, um beygesetzten naechst- und billigsten Preis zu bekommen sind.* 1770 (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest [ďalej: OSZK–BP]: 630.594). Súpis z pol. 19. storočia uverejňuje obchodník s knihami Fülöp Korn vo svojom dvojazyčnom zozname (po nemecky a po maďarsky): *Erstes Verzeichniß älterer und neuer Bücher [...] welche um außerordentlich billige Preise bei Philipp Korn, Buchhändler am könig. Schloßgrund in Preßburg zu haben sind. Első Jegyzéke ó és újabb [...] Könyveknek, melyek rendkívül olcsó áron kaphatók Korn Fülöp, könyvkereskedőnél a királyi várallyán Pozsonyban* (OSZK–BP: 36.767).
3. „Kúpte si odo mňa jednu pieseň!“
4. S upřesňujícím adjektivem „piesňový“, „obrazový“ a „svätý“.
5. O baladách a ľudových piesňach zozbieraných Lászlóm A. Aranyom (a jeho spolupracovníkmi) v 40. rokoch prevažne v okolí Nitry odborný výskum síce vedel, ale o ich konkrétnej existencii informovala skôr len vedecká ústna tradícia. Väčšina bádateľov považovala túto zbierku za stratenú, alebo aspoň uschovávanú na neznámom mieste. Preto bolo menšou vedeckou senzáciou, keď sa na začiatku tohto tisícročia objavila zbierka (alebo aspoň jej časť) v Aranyovej pozostalosti. Je uložená v archíve Fórum inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne. Z tejto rukopisnej pozostalosti bol už odvtedy knižne vydaný širší výber balád (Liszka 2009).
6. V maďarskom origináli doslovne Dievča v Veľkého Mária Cellu. Týka sa to známeho rakúskeho pútnického miesta, Mariazell.
7. Maďarský preklad Heineho básne sa šírila aj prostredníctvom jarmočnej tlače. Domnievame sa, že je uvedená aj v štvorstranovej zbierke, zostavenej Károlyom Tüzérom: *A kevlári búcsú. Heine Henrik töl* [Kevlárská púť. Od Henrika Heinenho] (s. 3–4.). Na titulnej strane publikácie je prvé písomné dielo uvedené pod názvom (*Bormegissza Gergő és Szájas Kata nyájaskodásai*). Nyomatott és kapható Bartalits Imrénél. b.r. [okolo 1900]. Tento text však nie je v priamom súvislosti s preberanou baladou.
8. Pieseň k Panně Marii, která se zjevila v hlavním městě Vídní. Tiskom Zigmunda Wintera v Trnave. Signatura KNM KP P 311/2.
9. Bydžovská myslí modlitbu *Agnus Dei* (Baránok Boží), ale v tomto prípade ide zrejme o ďalšiu interpretáciu druhého výkladu: „Agnus

- Dei: Malá okružla al. oválna vosková doštička, odliata zo zvyšku veľkonočnej sviečky, na nej reliéfny obraz Baránka Božieho. Pápež ju požehná a potom rozdáva medzi veriacimi v prvom roku a každý siedmy rok svojho pontifikátu.” (Diós 1993). Joseph Braun ho definuje v lexikóne nemeckých dejín umenia nasledovne: Agnus Dei ist „ein Andachtszwecken dienender Gegenstand in Gestalt einer einem Siegel ähnlichen, mit einem Relief bild des Lammes Gottes versehenen geweihten Scheibe Wachs. Von der Herstellung der A. und ihrer Weihe als einem zu Rom bestehenden Brauch hören wir bereits im 9. Jh. in einem die Feier der Kartage regelnden Libellus [...] und bei Amalar [...]. Wieweit derselbe über das 9. Jh. zurückreicht, läßt sich nicht feststellen. Wie es scheint, leitet er sich von der Gepflogenheit her, die Reste der geweihten Osterkerze an die Gläubigen auszuteilen. Die Weihe nahm ursprünglich der Archidiakon vor, und so verhielt es sich noch im 12. Jh. [...]. Im 14. Jh. vollzog sie der päpstliche Sakristan [...], seit dem 15. aber der Papst selbst, der sie jedoch feierlich nur im 1. und dann wieder in jedem 7. Jahr seiner Regierung weiht. Weihetag war noch im 12. Jh. der Karsamstag, dann der Gründonnerstag, seit dem frühen 15. Jh. aber der Donnerstag in der Osterwoche. Ausgeteilt wurden die A. am Samstag in albis. Dem Wachs wurde ursprünglich Katechumenenöl beigemischt, im 12. Jh. aber auch Chrisam. Später benutzte man zu den A. nur mehr Wachs, doch wurden sie nun bei der Weihe in Wasser getaucht, dem geweihter Balsam und Chrisam beigemischt war, und so geschieht es noch heute. Ursprünglich rund [...], erhielten die A. in nachmittelalterlicher Zeit ovale Form. Ihre Größe war sehr verschieden. In der Regel hatten sie einen Durchmesser von nur etwa 3–5 cm, doch gab es, zumal in nachmittelalterlicher Zeit, auch erheblicher größere. Das Bild des Lammes war ursprünglich wohl nur einer, später beiden Seiten aufgeprägt...” (Braun 1937). Agnus Dei je teda vosková doštička, ktorú bolo možné nosiť hoci aj ako amulet. V tomto prípade, a to najviac vysvitá z maďarského variantu jarmočného textu, treba pod Agnus Dei rozumieť Máriin obrázok, ktorý je možné zavesiť na krk. Agnus Dei mohol byť aj súčasťou ruženca. Aspoň to sa dá vyčítať z jedného ostrihomského inventáru pozostalosti, ktorý bol spísaný v roku 1709 po smrti Katalin Berthóty. Jednou položkou v ňom je: „ruženec z achátu, so štyrmi striebornými Agnus Dei” (Villányi 1892: 142).
10. *Kolera elleni ének a czelli Szűz Máriához. „Vedd el leányom ezen Agnust, melyért hosszú ideig vártál.” [Pieseň proti cholere k cell-*

- skej Panne Márii. Vezmi si, dievča moje, tento Agnus, na ktorý si dlho čakala]. Nyomatott Bucsánszky Alajosnál. Budapest 1874.
11. Dostupné na: <http://www.dbase.cz/spalicek/index.php?request=show_record_num¶m=0&client=&ats=1343059232&mode=&test%20Mode=&sf_queryLine=P+311%2F2&qsf_field=4> (uložené 23. 7. 2012). Za pomoc pri orientovaní sa na stránke www.spalicek.cz ďakujem Ive Bydžovskej. Hoci pražskú knižnicu Národného múzea slovenskí zostavovatelia bibliografie ľudových tlačí spracovali, tento exemplár unikol z ich knižného súpisu (Klimeková et al. 1996).
 12. *Kolera elleni ének a czelli Szűz Máriához*. 175. szám. „Vedd el leányom ezen Agnust, melyért hosszu ideig vártál.” [*Pieseň proti cholere k cellskej Panne Márii*. Č. 175. Vezmi si, dievča moje, tento Agnus, na ktorý si dlho čakala]. Budapest, 1874. Nyomatott Bucsánszky Alajosnál. OSZK–BP: Pny 4.148.
 13. Treba poznamenať, že diplomová práca, obhájená na Filozofickej fakulte Univerzity Palackého v Olomouci, spracováva jarmočnú tlač v zbierkach múzea v Uherskom Hradišti (Černý 2010). Zbierka obsahuje 538 jarmočných tlačí, prevažne s náboženským obsahom. Autor zdôrazňuje, že spomedzi tlačí, ktoré sa viažu k pútnickým miestam, sú v skúmanej zbierke najpopulárnejšie s máriacellskou tematikou (Černý 2010: 22). Avšak charakterom práce je dané, že nepodáva podrobný opis obsahu jednotlivých tlačí, takže nie je možné s určitosťou vylúčiť, ani potvrdiť, že zbierka obsahuje niektorý variant nami preberanej jarmočnej balady.
 14. V bibliografii, spracovanej do roku 1973 knižnicu máriacellského pútnického miesta (Blumauer-Montenave 1973) je pravdepodobne možné k tomu nájsť údaje, viažúce sa k Rakúsku. Predpokladať to dovoľujú také položky, ktoré sa zdajú byť jarmočnou tlačou, datovanou do 18. stor., ako napr. *Drey neue Celler-Lieder*. Wiener Neustadt: Jos. Fritsch alebo a *Drey neue Marianische Zeller-Lieder*. Wiener Neustadt: Samuel Müller. To isté je možné konštatovať aj o zozname publikácií Sándora Czéha, tlačiar a vydavateľa z Mosonmagyaróráru. Súpis, vzťahujúci sa na obdobie 1836 až 1886 obsahuje celý rad takých názvov, na základe ktorých by sme mohli predpokladať, že ide o nami práve preberanú jarmočnú baladu. Bez znalosti konkrétnych publikácií však rozhodnúť o tom bude cieľom budúcich výskumov (viď Helle 1998: 25–34).
 15. *A rablók által szivétől megfosztott leány és szűz Mária jegygyűrűjének története* [*Príbeh o dievčati, ktoré zbojníci pripravili o srdce a snubnom prsteni Panny Márie*]. Budapest: Nyomatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában b.r. OSZK–BP: 322.349.
 16. Za informáciu a za odфотографovanie a zaslanie balady, ako aj za vynaloženú námahu s negatívnymi výsledkom ďakujem Zoltánovi Klamárovi! Tu spomeniem, že v katalógu jarmočných tlačí zo segedínskej pozostalosti Sándora Bálinta som našiel jednu, určite sem patriacu položku (866), ktorá – zdá sa (aj keď nie rovnaké vydanie), je pôvodom totožná s tlačou z Vácu: *Szent Anna lilios kertje. UJ ÉNEK FÜZET. Irta VARGA LAJOS Jász-Árokszálláson. Nyomatott és kapható az Egri Nyomda Részvénytársaságnál. [...] A rablók által szivétől megfosztott lány bucsujárása nagy Mária. Czellben. Dallam: Hatvanhárom évet betöltött. [...] (Szabó–Zombori eds. 2010: 251).*
 17. Kenderessy Danyi Péter Pál: „A vértanu hite. Egy csoda történet, vagyis, szívet szivért. A nagy máriaczei, 'Zarándokóleány' bucsujárása a rablók között. A szt. olvasó csodálatos ereje és zsákmánya...” (Szöllös-Györök 1899).
 18. V lete 2013 sa mi v rámci krátkeho, skôr len informatívneho výskumu, v Mecheniciach nepodarilo objaviť ďalšie varianty tejto balady.
 19. Urobili to onoho času Walter Anderson (1935), neskôršie Kurt Ranke (1972) a potom ešte mnohí iní.

LITERATÚRA:

- Ág, Tibor, 2001: *Csináltassunk hírharangot. Nyitra-vidéki népballadák* [Nechajme si urobiť hlásnik. Ľudové balady z okola Nitry]. Dunaszerdahely: Csomadok Dunaszerdahelyi Területi Választmány. (=Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 22.)
- Anderson, Walter, 1935: *Zu Albert Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode*. Tartu: [b.v.]. (=Acta et commentationes Universitatis Tartuensis B. 38. no. 3.)
- Békés, István, 1966: *Magyar ponyva pitaval. A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig* [Maďarská jarmočná tlač o zločinoch. Od konca XVIII. až po začiatok XX. storočia]. Budapest: Minerva.
- Bonomi, Eugen, 1940: Die Verbreiter von Flugblattgedichten im Ofner Bergland. *Das deutsche Volkslied* 42, č. 7–8, s. 61–63.
- Braun, Joseph, 1937: Agnus Dei. In: von Schmitt, Otto (ed.): *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte. Bd. 1*. Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung, s. 212–216.
- Bydžovská, Iva, 2010: Máriánská poutní místa v kramářských tiscích. *Sdružení knihoven České republiky*. Brno: Sdružení knihoven ČR, s. 44–50.
- Bydžovská, Iva, 2013: Internetová knihovna kramářských tisků Špalíček. *Acta Ethnologica Danubiana* 15, s. 161–170.
- Blumauer-Montenave, Liselotte, 1973: *Bibliographie des Wallfahrtsortes Mariaszell*. Wien: Kirchenhistor. Institut. (=Miscellanea aus dem Kirchenhistor. Institut d. Katz.-Theol.-Fakultät Wien XXXVI.)
- Černý, Norman, 2010: *Kramářské písně ve Slovákém muzeu v Uherském Hradišti. Bakalářská diplomová práce*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta.
- Diós, István, 1993: Agnus Dei. In: *Magyar Katolikus Lexikon I*. Budapest: Szent István Társulat, s. 76.
- Droppová, Ľubica – Krekovičová, Eva (eds.) 2010: *Počujte panny, aj vy mládenci... Letákové piesne zo slovenských tlačiarňí*. Bratislava: Eterna Press s.r.o., Ústav etnológie SAV.
- Endrődi, Sándor, b. r. [1901]: *Költeményei. 1867–1901* [Básne 1867–1901]. Budapest: Singer és Wolfner kiadása.
- Helle, Mária, 1998: *Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó illusztrációinak Mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből* [Vzor-kovnica ilustrácií tlačiar a vydavateľa z Magyaróváru Sándora Czéha z rokov 1836–1875]. Budapest: Balassi Kiadó.
- Hetény, János, 2008: *Máriacelli vonatkozású vallásos ponyvairatok egy pannonhalmi gyűjteményből*. A máriacelli kegyhely jubileuma alkalmából [Jarmočné náboženské písomnosti, vzťahujúce sa na Mariaszell]. *Arrabona* 46, č. 2, s. 199–210.
- Holubová, Markéta (ed.): 2012: *Katalog kramářských tisků. II. Biblická a křesťanská ikonografie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Ipolyi, Arnold, 1860: *Fehérhegyiségi utiképek. Második rész. Lefelé Szakolczától Dévényig IV* [Obrázky z ciest v Bielych Karpát. Druhá

- část. Smerom nadol od Skalice po Devín IV]. *Vasárnapi Ujság* 7, č. 12, s. 138–139.
- Klimeková, Agáta et al. (eds.) 1996: *Bibliografia jarmočných a púťových tlačí 18. a 19. storočia z územia Slovenska*. Martin: Matica slovenská (=Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Séria E. Špeciálne tlačoviny.)
- Kopalová, Ludmila – Holubová, Markéta 2008: *Katalog kramářských tisků*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.
- Kőmives, Kolos, ³1932: *Irodalmunk költői remekei. Iskola segédkönyv a magyar nyelv és irodalom tanításához* [Najlepšie básnické diela v našej literatúre. Školská príručka k výučbe maďarského jazyka a literatúry]. Szombathely: a szerző kiadása.
- Lanczendorfer, Zsuzsanna 2007: „Mindent apámról...” *“Egy sokoróaljai iparos emlékei* [„Všetko o mojom otcovi...” Spomienky jedného remeselníka zo Zadunajska]. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Liba, Peter, 1991: *Literatúra a folklór. Príspevok k literárnemu folklórizmu*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre (=Štúdie 7.)
- Liszka, József, 2012: *Nagy Mária Celli leány*. Adalékok egy zoborvidéki ponyvaballada közép-európai összefüggéseihez [Dievča z Veľkého Máriacellu. Príspevok k stredoeurópskym súvislostiam jednej balady z Podzoboria.]. In: Simon, Szabolcs – Török, Tamás (eds.): *A tudomány vonzásában. Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére* [V príťažlivosti vedy. Jubilejný zborník k 70. narodeninám Ottóa Vörösa]. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kar, s. 239–268.
- Liszka, József, 2013: *Átmenetek. Folklor és nem-folklor határán* [Prechody. Na hraniciach folklóru a ne-folklóru]. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara (=Monographiae Comaromienses 12.)
- Liszka, József (ed.) 2009: *Nyitra vidéki népballadák Arany A. László hagyatékából*. [Maďarské ľudové balady z okolia Nitry z pozostalosti Lászlóa A. Aranya]. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet (=Jelek a térben 2.)
- Lüthi, Max, 1970: *Volksliteratur und Hochliteratur. Menschenbild – Thematik – Formstreben*. Bern – München: Francke Verlag.
- Medgyesy-Schmikli, Norbert, 2004: *Mariazell a magyarországi ponyvairodalomban* [Mariazell v maďarskej jarmočnej literatúre]. In: Farbaký, Péter – Serfőző, Szabolcs (eds.): *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete* [Mariazell a Uhorsko. Pamiatka jedného pútnického miesta]. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, s. 465–478.
- Móser, Zoltán, 2000: *Körülvesznek engem a dalok. A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely* [Som obklopený piesňami. Zberateľ a písať ľudových piesní Gergely Czuczor]. Zsámbék: A hét szabad művészet könyvtára; Dunaszerdahely: Gyurcsó István Alapítvány.
- Ortutay, Gyula, 1961: Begriff und Bedeutung der Affinität in der mündlichen Überlieferung. In: *Internationaler Kongress der Volks-erzählforscher in Kiel und Kopenhagen. Vorträge und Referate*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 247–252. (=Supp. Serie zu Fabula. Reihe B.)
- Pogány, Péter, 1978: *A magyar ponyva tüköre* [Zrkadlo maďarskej jarmočnej literatúry]. Budapest: Európa Könyvkiadó (=Magyar Helikon.)
- Ranke, Kurt, 1978: Der Einfluß der Grimmschen Kinder- und Hausmärchen auf das volkstümliche deutsche Erzählgut. In: Ranke, Kurt: *Die Welt der Einfachen Formen. Studien zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, s. 79–86.
- Sándor, Eleonóra, 1989: Utószó [Doslov]. In: Putz Éva: *A kolonyi lagzi* [Svadba v Kolíňanoch]. Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó, s. 147–160.
- Szabó, Magda, N. – Zombori, István (eds.) 2010: *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában* [Náboženská ľudová tlač z pozostalosti Sándora Bálinta]. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. (=Devotio Hungarorum 14.)
- Szinnyei, József, 1893: *Magyar írók élete és munkái. II. kötet* [Život a dielo maďarských spisovateľov]. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- Vajkai, Aurél, 1942: Népi orvoslás a dunántúli búcsújáráhelyeken [Ludové liečiteľstvo na zadunajských pútnických miestach]. *Magyar-ságtudomány* 1, s. 116–139.
- Villányi, Szaniszló, 1892: *Három évtized Esztergom-megye és város múltjából (1684–1714)* [Tri desaťročia z minulosti Ostrihomskej župy a Ostrihomu]. Esztergom: A szerző tulajdona.
- Wesselski, Albert, 1931: *Versuch einer Theorie des Märchens*. Reichenberg i. B.: Studentendeutscher Verlag Franz Kraus. (=Prager Deutsche Studien 45.)

Summary

On the Boundaries of Popular Literature and Folk Verbal Art (on a Hungarian-Slovak-Czech Pilgrimage Legend and its Inter-Genre Context)

The author of this essay devotes himself to mutual relations and inter-ethnic processes between written and folk culture. On a particular example of a legend about a pilgrim who brought her heart, ripped out by outlaws, to Mariazell, the author introduces a text transcription within the literature (within inter-ethnic context) as well as from the literature to verbal art. The theme can be found in pilgrimage prints written in Hungarian, Slovak, and Czech. Even German variants are anticipated to have existed/exist but these could not be supported by particular materials so far. The variants known from the literature occur sporadically in Hungarian and Slovak verbal arts, however just their organic life in folklore has been documented; we do not know other variants – these were probably read directly from manuscripts, without melody etc. The process of folklorization has not been finished in this case, the text borrowed from the literature have not become an organic part of Hungarian or Slovak verbal art. Based on our contemporary knowledge we can state that they have remained on a halfway to folklorization.

Key words: market prints; verbal art; legendary ballads; folklorization; pilgrimages.

REFLEXE VZTAHU VENKOVSKÉHO UČITELE A LOKÁLNÍHO SPOLEČENSTVÍ NA POZADÍ UDÁLOSTÍ ZAZNAMENANÝCH VE ŠKOLNÍCH KRONIKÁCH NA MORAVĚ NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Barbora Machová – Eva Šipöczová

„Školní kronika

Počet žactva podle tříd o oddělení na počátku a na konci roku.

Stav učitelsk. sboru a změny

Změny v zestavení místní a okresní šk. rady.

Změna inspek.

Školní visitace

Okresní a zemské konfer.

Výsledek sčítání lidu

Zvláštní události a zjevy místní.

Žádné kritické neb polemické poznámky.“

Citovaný text je přiložen ke školní kronice založené v roce 1884 v Drslavicích a je dokladem oficiálního návodu na psaní školních kronik.¹ Autor vyjmenovává, co by měl zápis obsahovat a podtržením klade důraz na objektivitu zapisovaných událostí. Texty kronik nám však poskytují řadu zaujatých komentářů, osobitý pohled na život společnosti v dobách minulých.

Předkládaná studie se zabývá vztahem učitele a místního společenství ve venkovském prostředí Moravy v průběhu 19. a na počátku 20. století. Vychází z nepublikovaných archivních pramenů institucionální povahy.² Jejím cílem je podat zprávu o možnostech etnologického výzkumu tohoto tématu prostřednictvím reflexe záznamů ve školních kronikách, na jejich základě postihnout postavení učitele v komunitě a charakterizovat rozličné role, které venkovský pedagog zastával. Učitele vnímáme jako specifického prostředníka mezi správními složkami obce, místní komunitou a státní mocí.³ Autory záznamů jsou samotní učitelé, takže pramenná základna poskytuje interpretaci pouze jedné ze zúčastněných stran. Navzdory snaze o objektivnost a nekritičnost záznamů byl učitel člověk s vlastním názorem a motivacemi, což se přirozeně odráželo i ve vykreslování dění v lokalitě, kde působil. Zápisy často nemusejí poskytovat ani tento autentický subjektivní názor – školní kroniky totiž od 90. let 19. století pravidelně kontroloval okresní školní inspektor, a proto lze předpokládat, že podléhaly autocenzuře.

Kvůli jednostrannosti a možné zkreslenosti pohledu na jednotlivé události je zásadní podrobit prameny důkladné kritice a na jednotlivé zápisy nenahlížet jako „objektivní“ vykreslení reality, ale právě jako reflexi samotného učitele – autora. Naše interpretace je především sondou „do nitra“ učitele a souvisí s koncepcí autoobrazu (jak učitel vnímal sám sebe) a heteroobrazu – jak vnímal vnější svět, lokální společenství (Krekovičová 2005: 13; Uhlíková 2005). Vycházíme z předpokladu, že formování těchto dvou pohledů pramenilo z vědomí odlišnosti – učitel si sám sebe uvědomoval v kontrastu s lokálním společenstvím a jen v nemnohých případech byl osobou, která by se s komunitou obce identifikovala. Pro analýzu konkrétních obrazů a jejich formování jsou nosné především konfliktní situace, protože právě při nich učitel nejvýrazněji ustupuje od předepsané objektivnosti a dává prostor svému osobnímu názoru. Jen z těchto více či méně intimních zápisů je možné vysledovat sebeidentifikaci učitele a hranice uvědomování si „toho druhého“.

Školní kroniky byly v českých zemích zakládány od počátku 19. století a masově v jeho druhé polovině. Od roku 1892 byl jejich obsah určen nařízením a svazován v úvodu zmíněnými pravidly (Petráň 2011: 367; Pupal 1976: 18). Venkovské školní kroniky, dosud málo v etnologii využívané, mohou být cenným pramenem pro poznání některých oblastí lidové kultury konce 19. století. Přestože většina záznamů se týká čistě školních záležitostí, učitelé přinášejí cenné informace i o sociálních poměrech na vesnici, o slavení oficiálních svátků, o počasí, úrodě, zaměstnání obyvatel či zaznamenávají rozmanité situace interakce učitele, představitelů společenství, náboženských činitelů a dalších řadových členů místní komunity.⁴ V některých kronikách nalezneme i více či méně rozsáhlé etnografické záznamy, přičemž některé části kronik mají dokonce podobu lokální monografie – takové však byly v objemu prostudovaných kronik spíše výjimkou.⁵ Z folklorního materiálu se v prostudovaných kronikách vyskytovaly především historické a etiologické pověsti, méně písně, dětský folklor (hry a říkanky) nebo popis tradičního oděvu.

1. Autoobraz venkovského učitele

Školní kroniky zobrazují místní společenství výhradně očima učitele. Jako v mnoha jiných oblastech kultury, i v tomto případě můžeme mluvit o diferenciaci „my“ a „oni“, tak jak byla vnímána sledovanými aktéry, tedy učiteli. „My“ tu je zastoupeno učitelskou profesí a „oni“ obecním společenstvím, které se skládalo z řadových obyvatel, obecního zastupitelstva, místní školní rady, duchovního a případně také vrchnosti. Moc a autorita v rámci obce byla rozdělena mezi několik představitelů (obecní správa, farář, učitel) a tato skutečnost přirozeně působila napětí, boj o vliv a neshody. Vzájemný kontakt, spolužití, řešení problémů, názory a postoje – to vše vytvářelo prostředí pro vznik stereotypů.

Učitelství bylo ze své pozice vnímáno jako poslání či služba. Učitel sám sebe viděl jako nositele nových a lepších pořádků, člověka, který může leccos změnit k lepšímu a pomoci. Jako inovátor působil nejen v oblasti vzdělání školních dětí, ale považoval za důležité blahodárně působit na celou komunitu, což se ne vždy setkávalo s kladným ohlasem. Učitelé byli většinou národně uvědomělí, což se odráželo v jejich postoji k výuce (možnost vytváření národního povědomí) i k celé komunitě.⁶

Kromě pozitivního obrazu sebe sama se v kronikách učitelé často prezentují jako osoby „nepochopené“, věčně se potýkající s nepříjemnostmi způsobenými členy obce a těžce bojující za moderní ideály. V odkazech k historii učitelského stavu se učitel uchyloval k detailnímu popisu podřazeného postavení, jako např. ve školní kronice z Březolup. Úryvek z Pedagogického listu zde charakterizuje postavení učitele v lokálním společenství na počátku 19. století.⁷

Na stránkách školní kroniky se učitel v různých (nejen konfliktních) situacích obhajoval, komentoval, jak by mělo jeho počínání v obci vypadat, jak by měl působit na místní společenství. Při hodnocení jeho postavení v komunitě je třeba zohlednit charakter učitele. Sociální zkušenosti, argumentační a komunikační schopnosti, motivace učitele, ochota podřídit se místním pořádkům a další psychologické faktory ovlivňovaly jeho přijetí, či nepřijetí do komunity obce. Např. učitel z Bojkovic považoval za ideální „hledati cesty střední, zlaté“.⁸ Pedagog by neměl být příliš bezohledný, aby nebyl nenáviděn, ale zase ne příliš shovívavý – to by neprospl sobě ani jiným. Učitel se také, alespoň podle zápisů v mnoha kro-

nikách, snažil o důsledné dodržování pravidel stanovených státními předpisy.

Podle nařízení školské správy se učitel musel zhostit úkolu „povznést“ místní komunitu nejen na poli vzdělání, ale i hospodářsky. Byl inovátorem v kulturní sféře, ale také v oblastech čistě materiálních a ekonomických. V devadesátých letech 19. století vydávaly okresní školní rady nařízení, aby učitelé zřizovali místní hospodářské spolky, pokračovací kurzy, školní zahrady, v nichž by se nacházely štěpnice, zelnice, květnice a pokusná pole pro obiloviny nebo píce. Na mnoha místech se však učitelé, snaže se tyto úkoly plnit, setkávali s nezájmem a nepochopením vesničanů. Zápis z Valašské Senice z roku 1896 poznamenává, že „*jest velmi těžko učitelu ku povznesení hospodářství působiti, poněvadž osadníci jsou poučení nepřístupní a domnívají se, že jejich způsob hospodaření jest bezvadný*“.⁹

Nepřístupnost a nepochopení lokálního společenství jsou ústředním motivem řady zápisů. Nepřijetí své vlastní osoby učitel interpretoval jako důsledek zaostalosti místního obyvatelstva. V některých zápisech se objevuje pohrdavý postoj učitele k nevzdělanému rolnictvu. Ve Valašské Senici byl v roce 1897 místní učitel také členem obecního zastupitelstva, což znamenalo uznání obyvatel a jistou míru zapojení do obecních záležitostí. Přesto však nepožíval „*lásky osadníků, ježto tito nacházejí se na tak nízkém stupni vzdělání, že prospěch školy považují spíše za své poškozování hospodářských zájmů než za velké dobro*“.¹⁰ O několik let později učitel při svém odchodu z obce napsal, že on sám „*vděku od nikoho jako jeho předchůdcové nezažil zde žádného, protože obyvatelstvo pokládá školu za největší břemeno a učitele za největšího nepřítele*“.¹¹

Ve většině případů učitel sám sebe (kategorii „my“) prezentoval pozitivně jako vzdělaného inovátora zodpovědně plnící své povinnosti v kontrastu s nevzdělaným, zaostalým a zpátečnickým lokálním společenstvím („oni“), které mu zpravidla práci neusnadňovalo, ale právě naopak – znepříjemňovalo.

2. Venkovský učitel o druhých

V této části studie uvádíme a analyzujeme situace, ve kterých docházelo k interakci učitele a členů místního společenství (žáci, rodiče, farář, obecní představenstvo, ostatní obyvatelé vesnice). Situace dělíme do několika tematických celků: školní docházka, vyplácení odměn

učiteli a jeho rozličné role, stavba nové školy, vztahy učitele a faráře a v poslední části příspěvku se věnujeme méně frekventovaným situacím, např. žalobám na učitele. První čtyři oblasti patří ve školních kronikách mezi nejčastěji tematizované situace. Dalším velmi častým tématem byly školní a novodobé svátky a slavnosti, těm se však ve svém příspěvku nevěnujeme.

2.1 Způsob odměňování učitele a jeho rozličné role

O vyplácení mzdy za školní vyučování se dozvídáme z každé zpracované kroniky. Někdy se jedná jen o strohé uvedení finanční částky a vyjmenování naturálií, které učiteli poskytovali obyvatelé obce nebo příškolenných obcí. Jiné obsahují podrobný popis příležitostí, kdy byly učiteli odměny vypláceny, komentář nebo srovnání s minulostí. Méně často kroniky popisují konkrétní situace nebo problémy. Zprvu učitelé žehrají na bídné poměry – především do roku 1867, kdy byl plat učiteli vyplácen z náboženského fondu, přestože hmotné zabezpečení školy dotoval stát.¹²

Učitelé často popisují dřívější „zlé“ časy a platy neúměrně drahotě, a proto pozitivně hodnotí pozdější státní úpravy (zvyšování) platů. Přestože ke školám často patřila pole a hospodářské budovy a učitel mohl mimo vyučovací povinnosti pěstovat plodiny nebo obstarávat dobytek, nebylo tomu tak ve všech obcích. Učitelé byli odkázáni na plat a získávání základních potravin od místních obyvatel. Do druhé poloviny 19. století učitelé často vykonávali i jiná povolání, aby se uživil. Nebo tomu bylo spíše tak, že učitelské povolání bylo přivýdělkem k řemeslu (krejčovství, ševcovství, bednářství) nebo východiskem z nouze pro vysloužilé vojáky.¹³ Důležitý příjem měli učitelé také za kostelnickou, varhanickou a zvonickou službu, kterou často vykonávali.

Po přijetí nového zákona v roce 1867 povinnost vyplácení odměn převzala obec, respektive stát. Tyto změny znamenaly kromě zlepšení finanční situace zmenšení přímého vlivu církve na učitele, což zlepšilo jejich sociální postavení v rámci komunity. Zvýšení sociálního statusu učitele se v mnoha případech setkávalo s nevolí církevních představitelů. Změna postavení probíhala pozvolněji u těch učitelů, kteří zároveň zastávali posty kostelníků, varhaníků a zvoníků. Významný byl také rok 1894, kdy došlo k sjednocení výše platu pro učitele v celé monarchii. Učitelé v zápisech ze studovaných moravských školních kronik zavedení rovnocenného příjmu schvalují, jelikož

znamenalo omezení dosavadního velkého nedostatku a zvýšení životní úrovně učitele a jeho rodiny.¹⁴

Zatímco z větší části se na odměnách podílel stát (respektive původně církev), částečně platili učitele i rodiče dětí školou povinných. V těchto případech docházelo ke konfliktům, protože vesničané učitele často platit nechťeli, nebo nemohli. Jednotlivé stupně výuky byly rozdílně finančně ohodnoceny (hláskování, slabikování, čtení, psaní) a učitel dostával za každé dítě odpovídající finanční obnos. Rodiče se někdy rozhodli zaplatit pouze nejnižší stupeň výuky (hláskování). Důvodů mohlo být více – špatná finanční situace a také skutečnost, že zpočátku nevnímali výuku a vzdělání jako hodnotu, do které by bylo třeba investovat.¹⁵

Obec měla povinnost platit vysloužilému učiteli, případně jeho vdově, penzi – finanční složku stanovoval stát v nařízeních, naturální složka vycházela z obecních vyhlášek. O vyplácení důchodu v naturáliích se píše např. ve školní kronice z Dolních Dubňan: „*Učitelé na odpočinku nosili koláče, krajíce chleba a polínka dříví.*“¹⁶ Tuto povinnost – a také nelibost ji dodržovat – ukazuje rovněž situace v roce 1852 v obcích Holubí Zhoř a Tasov. Holubí Zhoř neměla vlastní školu a děti navštěvovaly školu v Tasově, za což obec i rodiče odváděli tasovskému učiteli poplatky. Po založení školy v Holubí Zhoři obec s vyplácením přestala, povinnost jim však připomněli čtyři vojáci posláni do obce, kteří měli zaplacení dávky vymoci. Poté bylo vyjednáno, aby Holubí Zhoř bývalému tasovskému učiteli až do smrti každoročně odváděla penzi v penězích.¹⁷

Platba v naturáliích byla běžnou součástí platu kantora i v jeho aktivní službě. Jednalo se nejčastěji o obilniny, mouku, kroupy, hrách, koláče, vejce, klobásy a jiné potraviny či suroviny. Obec učiteli přidělovala také dřevo na topení. Naturálie byly vypláceny týdně, čtvrtletně nebo prostřednictvím obchůzky či koledy, podle místních zvyklostí o Vánocích, na Tři krále, Velikonocích, po žních, na Všechny svaté, nebo svátky svatých – Štěpána, Řehoře, Jiřího, Martina a jiných (srov. Trojan 2000: 129).

Způsob udělování naturálií vycházel z dobového kontextu a ze situace v konkrétní obci. Učitelé měli k této formě odměny ambivalentní vztah. Byla vnímána pozitivně či neutrálně, někdy však jako ponížení, zvláště když o ni museli kantoři sami prosit. V retrospektivních zápisech nacházíme zmínky o učitelích s těžkou životní situací, kteří z existenčních důvodů po obchůzkách a koledě chodit museli. Dobové vnímání na konci 18. století ilu-

struje školní kronika z Meziboří,¹⁸ kde i navzdory zvýšení služného „*bohužel největší část [učitelů] klesla bez své viny až ke službám učitelského stavu neslušícím. Jak bolno jim asi bylo, když bylo jim choditi v obci dům od domu, aby se najedli, když jim bylo konati všeliké práce kostelního a někdy i farního posluhy, ano, mnozí z nich klesli až ke službám sluhy obecního*“.¹⁹ Proti učitelské obchůzce a koledě zasahovaly oficiální úřady. První doklady o jejich omezení pocházejí z 16. století, snahy pokračovaly i v průběhu následujícího století a v rámci josefínských reforem byla v roce 1786 zakázána v celé monarchii (Trojan 2000: 129–130). Materiál z kronik však dokládá, že i navzdory zákazům se koleda jako neoficiální způsob výplaty učitele udržela až do 19. století.

Hranice mezi obchůzkou a žebrotou nebyla vždy jasná; respektive dohoda mezi obcí a učitelem nemusela odpovídat reálným životním potřebám učitelovy rodiny, které byly v každé obci rozdílné a také proměnlivé v čase.

Kromě peněz a naturálií mívál učitel k dispozici menší obecní pole, za které bylo zvykem odvádět nájem. Právo na užívání pole mohlo být důvodem neshod. Např. v Havřicích býval učitel zároveň zvoníkem a možnost obdělávat část obecního pole byla vázaná na zvonické povolání. Když ale nastupující učitel službu zvoníka odmítl a přišel tak o pole, nebyl spokojen. Nakonec učitel mohl po dohodě pole užívat, ale za nájemné šest zlatých ročně.²⁰ Ke škole často přináležela zahrada, kde se pěstovaly ovocné stromy a zelenina. Využívala se pro hospodářskou výuku, ale i jako další zdroj přivýdělku učitele.

Stejně jako v dřívějších dobách bylo i v 19. století běžné, že obecní učitelé plnili funkci zvoníků, varhaníků, kostelníků, obecních písařů a za tyto služby dostávali nízkou peněžní odměnu nebo naturálie (Veselá 1992: 9). Ty byly vypláceny např. formou pravidelných obědů na faře či na usedlostech majetných hospodářů (Veselá 1992: 9).

Svou varhanickou službu popsal učitel z Bohutic. Na varhany v místním kostele hrál obyčejně „*na Boží Tělo, na sv. Marka, na mše svaté po požehnání za duše žaltář a zpěv, druhý den na dušičky ostatní žaltář, rekviem a kondukt*“.²¹ Zmínil také, že za vrchnostenské mše svaté a za rekviem dostával zapláceno. Je tedy možné, že ostatní varhanické služby plnil pouze za naturálie, případně obědy, které pro něj zajišťoval duchovní. I varhanické působení mohlo být potenciálním zdrojem konfliktů učitele s místní komunitou. V zápise ze školní kroniky ze Zašové z roku 1884 jsou vyjmenované situace, kvůli kte-

rým místní komunita kantora nepřijala a chovala k němu zášť. Vedle otázky školní docházky a závisti vesničanů je uveden také konflikt týkající se hry na varhany – kvůli inovacím, které učitel prosazoval v kostelních nápěvech. Za hru navíc nedostával peněžitou odměnu, a protože ho nepodpořil místní farář, této funkce se v roce 1882 vzdal.²²

Proměny ve finančním ohodnocení učitelů můžeme vnímat jako odraz postupného utvrzování vzdělání jako prostředku vlivu státu a ze strany místní komunity jako stále více tolerované součásti každodenního života. Nezávislost na církvi, postupné zvyšování platů a zavedení stabilní a rovnocenné mzdy v celé monarchii znamenaly zlepšení postavení učitelů. V různých obcích byl patrný rozdílný postoj k této instituci i jejímu zástupci a to se odráželo ve vzájemných vztazích a také v té části platového ohodnocení, které měla na starosti obec a její obyvatelé (především naturálie).

2.2 Docházka školních dětí

Venkovský učitel fungoval jako prostředník mezi místními obyvateli na jedné straně a státním aparátem a samosprávou na straně druhé. Ze strany státu byl pověřen přímou kontrolou povinné školní docházky, na druhé straně musel bojovat s nepochopením rodičů, kteří děti potřebovali doma k zemědělské a domácí práci. Docházka byla snad nejproblematičtější bodem ve vztahu učitele a místní komunity a byla reflektovaná téměř v každé kronice. Jako příčiny špatné školní docházky bývají v kronikách uváděny dětské nemoci (spála, černý kašel, spalničky, záškrt a jiné), polní práce, pastva, opatrování menších sourozenců, odchod rodičů za prací mimo obec i s dětmi, chudoba, neschopnost finančně přispívat na výuku, dávání dětí do služby.

Kromě pasení dobytka a práce na poli tvořila významný podíl dětské práce také účast na domácí výrobě, která byla rozšířená v mnoha obcích na Valašsku.²³ Zajímavé je, že docházku nezanedbávaly pouze děti chudých rodičů. V roce 1891 se na Velké Lhotě učitel podívoval nad tím, že děti doma k práci drželi i bohatší vesničané, kteří je využívali k pasení dobytka, přestože by si mohli dovolit najmout pasáka.²⁴

Školní docházka byla v průběhu roku velmi proměnlivá – odvíjela se především od hospodářských (zemědělských) činností. V zimě většinou bývala dobrá (pokud se rodiče s dětmi nevěnovali domácí výrobě, jako např.

v Zašové nebo v Bystřičce), s postupujícím jarem ochabovala a v letních měsících, ještě před oficiálním koncem školního roku, bývala velmi slabá.

Některé kroniky obsahují informace o sankcionování rodičů, kteří povinnou školní docházku svých dětí nechťeli nebo nebyli schopni zajistit. Když nepomáhaly výzvy k dodržování docházky, učitel byl nucen rodiče udat. Hrozila jim peněžitá pokuta nebo několikadenní vězení. Ne vždy ale udání pocházelo přímo od učitele – měla je na starosti především školní inspekce, která činnost učitele kontrolovala. To však členové lokálního společenství nemohli vědět a ztělesněním státní moci pro ně byla právě osoba učitele.²⁵ Rodiče někdy stanovenou pokutu nemohli nebo nechťeli zaplatit.²⁶ Bohužel se v kronikách nedozvídáme, co bylo důvodem pro nezaplacení, kdy přesně se přistupovalo k věznění a jakou roli ve vymáhání trestu zastávalo obecní zastupitelstvo nebo místní farář.

Příležitostně vybízel vesničany k důslednější školní docházce i duchovní správce. V některých obcích tomu však bylo právě naopak a do problematické docházky se prolínala i otázka vztahu faráře a učitele jako dvou významných autorit v obci, které se více věnujeme v samostatné podkapitole. Místní učitel se kvůli vyžadované docházce mohl dostat do konfliktu i s představenstvem obce. S takovým případem se setkáváme v roce 1891 na Velké Lhotě, kdy v době intenzivních polních prací odmítali posílat svoje děti do školy i členové místní školní rady a obecního zastupitelstva. Na žádost učitele musela do případu zasáhnout okresní školní rada, která stanovila peněžní pokutu a několikahodinové vězení. Za to se však učitel setkal s velkou nevolí obecní elity a do kroniky zapsal, že byl častován nadávkami a výhružkami a že se bál v noci usnout.²⁷ V některých případech docházelo k otevřeným projevům nenávisti vůči učiteli, kdy mu za nepříjemnosti způsobené vymáháním školní docházky vesničané nadávali a vyhrožovali. Takovou situaci detailně popisuje školní kronika ze Zašové, kde byl v roce 1907 za otevřené vystoupení proti učiteli udělen trest odnětí svobody jeden měsíc.²⁸ Někdy mohlo dojít i k fyzickým útokům, o kterých se píše ve školní kronice z Valašské Senice.²⁹ Místní kantor ve snaze dobře dostát svému povolání hned v prvních měsících svého působení udal nedbalé rodiče. Okresní školní rada je potrestala vězením, a když se z vězení vracelo dvacet potrestaných osob, zaútočili ve škole na učitele, který však stihl utéct. Zajímavé je rozuzlení této příhody: učitel útočníky udal ke krajskému soudu, kde byli

potrestáni, a teprve tím si v obci získal potřebný respekt a docílil také zlepšení školní docházky.

Podle řady zápisů byl učitel – především nově přichozí – často vnímán jako cizorodý prvek, zástupce oficiální státní moci, který zasahoval do konzervativního tradičního prostředí. Byl potenciálním strůjcem řady nepříjemností. Komunitu, která přijetí cizích autorit přirozeně odmítala, byl nucen ovlivňovat prostřednictvím státních nařízení, jejichž dobrým příkladem je právě školní docházka.

2.3 Stavba školy

Ve školních kronikách byla kromě docházky často tematizovaná stavba nové školy. Některé zápisy jsou stručné, jiné podrobně opisují situaci před stavbou, postup schvalování stavby, samotnou výstavbu i následné otevření a vysvěcení nové budovy. Poskytují pohled na dobové stavitelství (např. záznamy o užitém materiálu, řemeslnických pracích i s uvedením cen). Stavba nebo přestavba školy bývala problematická v případech, kdy učitelův záměr nebyl ideově ani finančně podporován ze strany obce, vrchnosti ani státní školní správy.

Důvodem pro rekonstrukci školy nebo stavbu nové budovy býval špatný stav původní stavby a učitelského bytu nebo nedostatečný prostor vzhledem k postupně se zvyšujícímu počtu žáků. Podnět dával nejčastěji místní učitel. V kronice z obce Holubí Zhoř se v záznamu z roku 1855 dozvídáme, že hejtmanství uložilo obci postavit novou školu na podnět místního kaplana. Obec však „připsala vinu“ učiteli, který následnou atmosféru v obci opisuje velmi emotivně. *„O mě se počalo v sousedství špatně smýšlet a mluvit, ba mnozí se upovážili při tom mě i na cti utrhat; já ale naproti tomu, jsa nevinný, počal jsem se bránit, a tak povstala krutá válka mezi mnou a občany, mezi láskou a nenávistí.“*³⁰ Všeobecně bylo prvním krokem podání žádosti na okresní úřad. Učitel musel přesvědčit obecní zastupitelství a místní školní radu (členové těchto orgánů mohli být totožní) o potřebě výstavby, neboť ta závisela i na obecních financích a poskytnutí vhodného pozemku nebo budovy. V nejednom případě musel učitel obec dlouho přesvědčovat. Úřední schválení žádosti byl zdoluhavý proces, jak o tom píše např. v roce 1899 učitel z Bojkovic.³¹ Dodává velmi důležitou věc – samotné schválení nemuselo nic znamenat, pokud se stavbou nesouhlasil místní duchovní.³²

V obcích, kde rychle rostl počet dětí a vesnice, kam byla obec přiškolená, byla daleko, bývaly školy zakládány

na žádost obecního zastupitelstva (např. Drslavice, Velká Lhota, Zubří). Jinde škola vznikala za podpory místních elit (do roku 1848 vrchnosti), které poskytl finance nebo iniciativu podporovaly jinak (v Horním Němčí vrchnost přivolala k přípravám stavebního plánu školy svého inženýra), či duchovenstva (opět v Horním Němčí).

Kromě samotného procesu výstavby v kronikách často nalezneme popis původního stavu školy a bytu učitele, někdy také s hodnocením soudobého nebo předešlého postavení učitele. Nuzné podmínky (špatný stav budovy, hygienicky a velikostně nedostačující prostory bytu a učeben) byly učitelem vnímány jako dehonestující, byly dokladem nižšího sociálního postavení a finanční nouze.³³ Proto pro většinu učitelů znamenala stavba školy východisko, které mělo kromě zlepšení situace učitelů mít kladný dopad na kvalitu výuky a docházku, byla by tedy přínosem pro celou obec.

2.4 O vztahu učitele a faráře

Vztah mezi učitelem a duchovním správcem byl primárně určován nadřazeným postavením římskokatolické církve. Až říšský zákon z roku 1868 dohled církví nad školstvím zrušil a učitelé začali vystupovat zcela samostatně jako součást světského státního aparátu (Morkes 1999: 24). Učitel se ze svého dřívějšího podřízeného postavení (v roli kostelníka, varhaníka, zvoníka apod.) stával novou autoritou, která si pozvolna v obci budovala své místo a respekt. Často byl tento proces „dokazování“ nezávislosti na církvi a utvrzování vlastní autority a samostatnosti vůči faráři velmi zdoluhavý a problematický, jak nám ukazuje např. situace v Zašové v roce 1903. Na základě anonymního udání byla zemské školní radě podána žaloba, že se učitelé neúčastnili vítání nového faráře. Místní učitelé se hájili, že nového učitele doposud nikdo nikdy nevítal, a kdyby učitelé vítali nového faráře, mohla by si obec myslet, že je učitelstvo církvi a duchovenstvu podřízené. Na závěr zapisovatel shrnuje: „...a tak by autorita učitelstva v osadě zdejší bez tak za dřívějších dob zle pošramocená utrpěla ještě více.“³⁴

Ukázkový příklad sporů učitele s místním farářem o vliv nad školními dětmi přináší školní kronika z Bohutic v zápisech z roku 1879.³⁵ Farář nebyl spokojený s tím, jak učitel vyučoval zpěv, a chtěl učit raději sám. Založil tedy dětský dramatický kroužek, což se zase nelíbilo učiteli, protože to podle něj odvádělo pozornost dětí od

učení a způsobovalo nepravidelnou školní docházku. Když učitel proti divadlu vystoupil, setkal se s velkým odmítnutím dětí i rodičů a způsobil si problémy s farářem a jedním obecním zastupitelem, který se „*nepřátelstvím a záští proti škole vyznamenal*“, byl nepřitelem i předchozího učitele. To nám umožňuje dojít k závěru, že zde nebyla primární konkrétní osoba učitele, ale samotný učitelský stav, se všemi právy a povinnostmi, které zahrnoval.

Setkáme se i s případy, kdy farář otevřeně vystupoval na straně vesnické komunity a patrně ve snaze získat oblibu či z čiré konzervativnosti kritizoval povinnou školní docházku – především prodloužení na osmiletou.³⁶

Setkáme se však i s obcemi, kde byly vztahy místního učitele s farářem bezproblémové a oba stavy se navzájem podporovaly, jako např. ve Valašské Senici.³⁷

Farář i učitel měli nad společenstvím z pozice své funkce reálnou moc. Tento fakt mohl způsobovat neshody mezi oběma stavy a také s obcí. Věřící a konzervativní společnost tradičně stála na straně faráře. „Cizinec“, který přinášel nové pořádky, prosazoval změny a narušoval řád každoroční hospodářské práce, si svoji autoritu budoval těžce a pozvolna.

Jiné situace

Kromě uvedených tematických okruhů se v zápisech střetáváme také s jinými situacemi. Neshody ohledně docházky dětí či boj o vliv nad místní komunitou s farářem se učitel snažil kompenzovat pořádáním společenských událostí, slavností a zábav nejen pro děti, ale pro celou vesnici. Kantor často provozoval ochotnické divadlo a zakládal různé zájmové a obecně prospěšné spolky. Slavnosti učitel organizoval sám nebo ve spolupráci s obcí a duchovenstvem (návštěva arcibiskupa, oslava jmenin císaře, oslava výročí panování Františka Josefa I., slavnost vánočního stromku apod.). V zápisech nalezneme především dlouhé popisy průběhu slavností, někdy i s plnou verzí slavnostních proslovů. Autoři se v zápisech vyjadřují k úspěšnosti nebo neúspěšnosti události, nehodnotí však průběh příprav, které mohly být konfliktní, a mohly tak poskytovat např. další pohled na vztahy v obci.

Dobré i špatné vztahy učitele a společenství se promítaly také v retrospektivních zápisech, kdy zakladatel kroniky nebo nastupující učitel psal o svých předchůdcích. V některých záznamech, které se týkají učitelů

působících v obci před příchodem nového učitele, zapisovatel vycházel z vyprávění obyvatel. Zápisy tedy prezentovaly názor členů společenství, nikoliv samotného učitele. V rámci kritiky pramenů je opět třeba myslet na možnost (auto)cenzury.

Vždy záviselo na osobnosti učitele, jak se s danou komunitou dokázal sžít, získat si potřebný respekt a postupem času i oblibu. Někteří učitelé však působili v jedné obci i desítky let.³⁸ O tom, jak si vesničané svých učitelů vážili, zvláště pokud žili v obci dlouho, si můžeme udělat představu také z popisu pohřbů, které v kronikách uváděli učitelé následovníci. V Zubří např. v roce 1892 při pohřbu učitele Josefa Schobera „*občané v národních krojích nesli rakev*“.³⁹

Zajímavé jsou zápisy věnované žalobám na učitele. V obcích Meziboří a Radňoves byl emotivně popsán průběh řešení žaloby, informace o tom, kdo jí podal, i prohlášení o lživosti jejího obsahu.⁴⁰

Zdrojem konfliktů mohlo být náboženské vyznání členů lokálního společenství. Na Velké Lhotě, kde převažovalo obyvatelstvo evangelického vyznání, vznikaly mezi učitelem, který musel následovat ministerská nařízení, a místní komunitou konflikty kvůli modlitbám, které se děti před a po vyučování musely v rámci oficiální státní římskokatolické dogmatiky modlit.⁴¹

Tyto spory někdy končily odchodem učitele z obce.⁴² Učitelé se vůbec na některých místech velmi často střídali. Tuto složitou situaci nám pomáhá ilustrovat případ zašovského učitele, kterého členové místní školní rady a vážené osoby v obci na základě konfliktů kvůli docházce v roce 1883 žalovali a žádali jeho přemístění. O umístění učitelů rozhodovaly okresní školní rady. Po nějaké době však žalobu stáhli a požádali o ponechání učitele v obci.⁴³

V kronikách se objevují také národně-buditelské zápisy, ve kterých učitelé reflektují národní uvědomění místních obyvatel. Např. školní kronika z Dolní Rožínky obsahuje rozsáhlý zápis věnovaný roku 1848 a diskuzi na národní téma mezi zastupiteli obce, farářem a učitelem, kde učitel v opozici k ostatním stojí za svým národně uvědomělým přesvědčením.⁴⁴

Uvedené události a situace doplňují nejčastěji reflektovaná témata. Budoucí výzkumy by s největší pravděpodobností v školních kronikách našly další situace, ze kterých by bylo možné vztah místního učitele a obce analyzovat.

Závěr

Školní kroniky jsou specifickým pramenem. Na jedné straně jsou oficiálním dokumentem, který měla povinnost vést každá škola. Musely obsahovat konkrétní údaje, byly pravidelně kontrolovány okresní školní správou. Na druhé straně reflektovaly život v obci z pohledu učitele. Předkládaná studie přináší pohled na problematiku vztahu učitele a lokálního společenství na základě rozboru rozsáhlého souboru kronik z pěti moravských okresů (Vsetín, Zlín, Uherské Hradiště, Znojmo a Žďár nad Sázavou). Tyto okresy zahrnují historicky, společensky a geograficky velmi rozdílné části Moravy. Geografická šíře materiálu umožňuje vysledované fenomény lépe zobecnit a systematizovat, než v případě použití archiválií pouze z jednoho okresu. Rozsáhlý výzkum, v jehož rámci studie vznikla, přináší možnost srovnání a identifikace regionálních specifík. Cílem studie však bylo především postihnout jevy a tendence společné pro všechny tyto oblasti.

Kritika pramenů již dlouho zohledňuje lidský faktor. Autocenzura mohla být v případě školních kronik motivována snahou o dobrý obraz sebe sama či školy před státní inspekcí, snahou zlepšit obraz učitelství jako takového, nepoškodit jméno jiných, např. svých předchůdců či duchovního.

Učitelé měli v sociální struktuře moravského venkova osobité postavení, které se postupem doby proměňovalo. Specifičnost tohoto postavení spočívala v protikladných skutečnostech – na jedné straně byli učitelé vzdělaní, novátorští, národně uvědomělí a svou práci vnímali jako poslání, které obohacovalo a povznášelo lid. Lokální společenství je naopak vidělo jako cizí element, který přinášel změny a narušoval tak tradiční způsob života a každodenní pracovní rytmus (účast dětí na hospodaření, výchova), prosazoval státní zájmy, za které musel být financován obcí. Často se učitel dostával do konfliktu s obyvateli, představiteli obce, s místním duchovním. Ve vztahu učitele a lokálního společenství byla rozpoznána dichotomie „my“ a „oni“ – učitel sám sebe identifikoval v opozici k obci (kategorie „my“), ne jako její součást („oni“). Na základě existence těchto kategorií sebeidentifikace si učitel vytvářel svůj autoobraz – člověka vzdělaného, pokrokového inovátora, ale nepochopeného, neoblíbeného, který ve své práci přináší významnou oběť národu, když se věnuje jeho důležité složce – prostému venkovskému lidu, který musí být vzděláván a modernizován. S autoobrazem souvisí heteroobraz, pohled na „ty druhé“, formovaný právě

prostřednictvím vědomí odlišnosti. Prezентовaný hetero-obraz vykazuje opačné, především negativní rysy: nevzdělanost, zpátečnictví, tupost, hrubost.

Je logické, že integrace nově přichozího učitele do místního společenství závisela na řadě faktorů. Především se odvíjela od skutečnosti, jak moc byl ochotný přijímat zavedené pořádky, přizpůsobovat se přáním obce a jejích představitelů, dělat kompromisy v otázce školní docházky a respektovat místní autority (duchovního). Většina inovací, kulturních i hospodářských, byla komunitou přijímána s nedůvěrou a neochotou, proto musel pedagog své zájmy prosazovat s rozvahou a citlivě. K dobrému přijetí učitele napomáhala (spolu)pořádání společenských akcí a zábav pro děti i pro celou vesnici (císařská jubilea, slavnost vánočního stromku, divadlo, obecně prospěšné spolky).

V některých moravských obcích byli vesničané v určitých obdobích negativně naladěni vůči samotné instituci pedagoga, takže povaha konkrétních osob hrála na po-

čátku jejich působení malou roli. Tyto problémy způsobovaly v řadě vesnic časté střídání učitelů.

V kronikách nalezneme i doklady dobrých vztahů, kdy se učitelé podařilo získat v komunitě potřebný respekt a v dané obci setrval několik desítek let nebo celý zbytek života. Takové obce jsou však výjimkou.

Na základě analýzy zpracovaného materiálu soudíme, že vzájemné vztahy učitele a obce se postupem času zlepšovaly. Tomu napomáhala různá státní nařízení, ale především modernizace venkova – pozvolné přizpůsobování se vesnických obyvatel celostátní koncepci výchovy dětí, přijetí školy jako nedílné součásti života a nakonec i rozšiřující se povědomí o vzdělání jako možnosti zlepšení životní úrovně v modernizující se společnosti, přestože základní hodnotou stále zůstávala fyzická práce.

Reflexe vztahu venkovského učitele a lokálního společenství ve venkovském prostředí na základě studia školních kronik přináší další pohled na fungování vesnické společnosti na Moravě v 19. a na počátku 20. století.

Příspěvek vznikl v rámci řešení programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI), projekt DF12P01OVV015 – Geografický informační systém tradiční lidové kultury (1750–1900) řešený Masarykovou univerzitou v Brně.

POZNÁMKY:

1. Státní okresní archiv (SOKA) Uherské Hradiště, Národní škola Drslavice, inv. č. 117, *Kronika 1884–1931*, příloha. Tento návod uvádí také Rudolf Neuhofer v *Pedagogické encyklopedii* (Neuhofer 1936: 24–25).
2. V rámci výzkumu bylo doposud zpracováno a k studii využito 250 školních kronik z okresů Vsetín, Zlín, Uherské Hradiště, Znojmo a Žďár nad Sázavou. Studované záznamy se vztahují k období mezi rokem 1775, kdy je datovaná nejstarší kronika (SOKA Žďár nad Sázavou, Národní škola Dolní Loučky, inv. č. 310) a prvním desetiletím 20. století. Materiál ze školních kronik není samozřejmě jediným pramenem k tomuto tématu, dalšími jsou např. osobní dokumenty jednotlivých učitelů, které lze v některých archivech nalézt, vydané i nevydané vzpomínky, obecní kroniky (Kožíšek 2011; Metelka 1982; Čermák 1904; Slaměník 1907; Víták 1902 a 1904; Kosina 1899). Ve větších obcích působilo učitelů zpravidla více, kdy jeden zastával funkci nadučitele a správce školy a další byli podučitelé. Koncem 19. století se na školách začaly objevovat také ženy, tzv. industriální učitelky, které měly na starosti pracovní vyučování. Pojmu učitel (pedagog, kantor) v textu užíváme ve smyslu stavu, povolání (pouze v některých ukázkách se jedná o konkrétní osoby).
3. O využití školních kronik jako pramene pro etnologické studium píše také Karel Mlateček. Přehledně charakterizuje hlavní tematické okruhy, které se v kronikách objevují (Mlateček 2007: 87–92).
4. Obsáhlý popis způsobu obživy, oděvu, místních sociálních poměrů, obydlí či charakteru obyvatelstva nalezneme např. v úvodu kroniky školy ve Valašské Senici, v Novém Hrozenkově nebo v Pulčíně (okres Vsetín), nebo v Březolupcích (okres Uherské Hradiště). Kronika školy v Bystřičce (okres Vsetín) obsahuje rozsáhlé přepisy folklorního materiálu – písně, dětské hry apod. (SOKA Vsetín, Základní škola Bystřička, inv. č. 199, *Kronika školy Bystřičské*; SOKA Vsetín, Národní škola Nový Hrozenkov – U kostela, inv. č. 1, *Pamětní kniha školy v Novém Hrozenkově*; SOKA Vsetín, Základní devítiletá škola Pulčín, nezpracováno, *Kronika školní jednotřídní školy obecně v Pulčíně*; SOKA Vsetín, Základní devítiletá škola Valašská Senice, nezpracováno, *Kronika národní školy v Senici*).
5. Bylo by zajímavé podrobit kvantitativní analýze místa, odkud byli učitelé do obcí posíláni. Např. v obcích v severní části Valašska pocházela řada učitelů z Čech. Je tedy možné, že sem byli obsazováni záměrně, aby šířili české národní povědomí.
6. Byl tu označen za „*služebníka vrchnosti, faráře a obce*“, což se projevovalo např. tím, že musel na faře posluhovat u stolu, a stěžoval si na „*poníženost, pokořování a závisení na vůli pánů a sedláků*.“ SOKA Uherské Hradiště, Národní škola Březolupy, inv. č. 261, *Paměti školy Březolupské*, s. 14.
7. SOKA Uherské Hradiště, Národní škola Bojkovice, inv. č. 482, *Kronika školy Bojkovické*, s. 124–125.

8. SOKA Vsetín, Základní devítiletá škola Valašská Senice, nezpracováno, *Kronika národní školy v Senici*, s. 158.
9. SOKA Vsetín, Základní devítiletá škola Valašská Senice, nezpracováno, *Kronika národní školy v Senici*, s. 65.
10. SOKA Vsetín, Základní devítiletá škola Valašská Senice, nezpracováno, *Kronika národní školy v Senici*, s. 199.
11. SOKA Žďár nad Sázavou, Národní škola Křoví, inv. č. 145, kronika, s. 17.
12. SOKA Zlín, Národní škola Doubravy, inv. č. 73, *Kronika obecné školy v Ďubravě založena dne 13. září 1881 od tamnějšího učitele Jana Lud. Novotného*, s. 1–9.
13. Viz např. zápis ze školní kroniky z Matějova: „Rok 1894 bude učitelstvu moravskému pro vždy památným, neboť přinesl mnohým vysvobození z nedostatku a nouze, která postupem času do řad učitelstva více a více vtírala.“ SOKA, Žďár nad Sázavou, Národní škola Matějov, inv. č. 98, *Památní kronika národní školy v Matějově*, s. 36–37.
14. Ve školní kronice z Březolup se píše, že „mnohý rodičové zdržovali raději své děti od školy, nežli by platili nenáviděný školní plat, anebo je dali učití toliko ve znání písmen a slabikování, protože čtení a psaní vyžadovalo většího nákladu.“ Záznam se vztahuje na situaci kolem roku 1801. SOKA Uherské Hradiště, Národní škola Březolupy, inv. č. 261, *Paměti školy Březolupské*, s. 14.
15. SOKA Znojmo, Obecná škola (česká) Dolní Dubňany, sign. K – I 102, *Kronika obecné školy Dolní Dubňany (české)*, s. 5.
16. SOKA, Žďár nad Sázavou, Národní škola Holubí Zhoř, inv. č. 87, *Památní kniha školy v Holubí Zhoři*, nestránkováno.
17. Školní kroniky často obsahují retrospektivní zápisy.
18. SOKA Žďár nad Sázavou, Národní škola Meziboří, inv. č. 74, *Paměti národní školy v Meziboří*, s. 28.
19. SOKA Uherské Hradiště, Národní škola Havříce, inv. č. 222, kronika, s. 9.
20. SOKA Znojmo, Národní škola Bohutice, sign. K – I 304, *Kronika obecné školy (české) v Bohuticích*, nestránkováno.
21. „Oprava nápěvů kostelních písní potkala se s velikým odporem u občanstva, což jediné se kladlo za vinu mně a vedlo k velikému nepřátelství, jež se zvýšilo přísným plněním mých školských povinností a mým privátním jménem v usedlosti rolnické pod č. 16, což mně bylo od vyšších hlav obecních záviděno a ve zlé vykládáno. [...] Nepřátelství vzrostlo tím, že jsem [...] bez odměny hudby kostelní [...] provozovati nechtěl, a proto i varhanictví vypověděl, když [...] farář se k věci té lhostejně zachoval, aniž by mne byl podpořoval. Varhanictví jsem složil na jaře roku 1882.“ SOKA Vsetín, Národní škola Zašová, inv. č. 1, *Kronika školy v Zašové*, s. 13.
22. Viz např. zápis ze školní kroniky ze Zašové z let 1899–1901: „Návštěva školy byla v uplynulém právě roce o něco horší roku předešlého [...] což zaviněno bylo onemocněním žáků a zmáhajícím v domácnostech zdejších pletením sedadel pro nábytkové továrny v Drholic a na Vsetíně, k čemuž mnoho školáků i v čas vyučování přidržováno bývá.“ SOKA Vsetín, Národní škola Zašová, inv. č. 1, *Kronika školy v Zašové*, s. 85, 87, 88.
23. „Návštěva školy v roce tomto byla dosti dobrá, až na některé žáky, kteří v letních měsících školu pravidelně zameškávali, nejvíce v červenci. [...] Udáno bylo 97 žáků. Vinu toho nesou především rodiče, kteří děti těch ku pasení dobytka přidrživali. Bohužel, že byli to i rodiče takoví, který toho nejméně potřebí bylo a jimž poměr dovoľovaly ku pasení si najmouti.“ SOKA Vsetín, Základní devítiletá škola Velká Lhota, nezpracováno, *Kronika obecní školy ve Velké Lhotě*, s. 22.
24. Ve školní kronice z Bystřice pod Lopeníkem se píše: „V měsíci květnu počítal p. c. k. škol. dozorce školu svou návštěvou a nalezl jen 13. dítek ve škole, následkem čehož rodičové udání pokutou 1 zl. trestání byli, který však trest proveden nebyl, poněvadž jen jednotlivci zaplatili.“ SOKA Uherské Hradiště, Národní škola Bystřice pod Lopeníkem, inv. č. 213, *Kronika školy Bystřice pod Lop.*, s. 5.
25. V Horním Němčí se vyskytl tento případ: „Nedbalí rodiče byli trestáni a to peněžitou pokutou v 15 případech částkou 30 zl., z nichž 6 zl. bylo zapláceno a 24 zl. nezapláceno. Trest vězení uložen v jednom případě (24 hod.).“ SOKA Uherské Hradiště, Národní škola Horněmčí, nezpracováno, kronika, s. 99.
26. „Nejvíce však za vše zkoušet jest ovšem učitel [...] jest to prý také drzost dáti do výkazu p. předsedu, starostu, radního a tak dále jinou honoraci obce. Za to také dostalo se mu těch nejvybranějších titulů i od oněch pánů. Výhrůžka stíhá výhrůžku, takže skutečně jen s obavou před nejhorším může učitel oddati nočnímu odpočinku.“ SOKA Vsetín, Základní devítiletá škola Velká Lhota, nezpracováno, *Kronika obecní školy ve Velké Lhotě*, s. 23–24.
27. „Žák 4. třídy Nohavica Alois mnoho školu zameškával býváje někdy doma zadržován svou sestrou Amálií [...] Když z té a ještě jiné příčiny byl 11. prosince 1907 též s jinými ještě žáky za trest ponechán po vyučování ve škole, přišla si proň výše jmenovaná sestra jeho. Jelikož však dozírající učitel ji bratra nepustil, došla si pro E. D., jenž ve společné domácnosti s ní žije, oba pak v učímě před žáky nadávali, a D. i vyhrožoval. O tom správce školy učinil na ně trestní oznámení u okresního soudu ve Valaš. Meziříčí, kdež byli odsouzeni Nohavicová Amálie do vězení na tři dni s jedním postem, a D. E. na 1 měsíc, každý týden jedenkrát s postem a tvrdým lůžkem.“ SOKA Vsetín, Národní škola Zašová, inv. č. 1, *Kronika školy v Zašové*, s. 130.
28. SOKA Vsetín, Základní devítiletá škola Valašská Senice, nezpracováno. *Kronika národní školy v Senici*, s. 65.
29. SOKA, Žďár nad Sázavou, Národní škola Holubí Zhoř, inv. č. 87, *Památní kniha školy v Holubí Zhoři*, nestránkováno.
30. „...že se toho dočkám, nedoufal jsem, nebo všelikého a ustavičné rozčilování hrozilo mi nejednou, že neodolám všem těm svízelm a požadavkům všestranným.“ SOKA Uherské Hradiště, Národní škola Bojkovice, inv. č. 482, *Kronika školy bojkovické*, s. 99.
31. „Tým však nebyla ještě nijak stavba nové školy zajištěna, nebo pokud Světlavský pan duchovní stavbě té nepřál, nemohlo o ní býti ani řeči.“ SOKA Uherské Hradiště, Národní škola Bojkovice, inv. č. 482, *Kronika školy bojkovické*, s. 98.
32. Viz např. situace v Dolních Dubňanech: „Škola se všeobecně nepřál. Dveře a okna byla u škol rozbita, knihovna žákovská čítala asi 10 svazků a to bezcenných, knihovna učitelská měla jediný svazek.“ SOKA Znojmo, Obecná škola (česká) Dolní Dubňany, sign. K – I 102, *Kronika obecné školy Dolní Dubňany (české)*, s. 7.
33. SOKA Vsetín, Národní škola Zašová, inv. č. 1, *Kronika školy v Zašové*, s. 103–104.
34. SOKA Znojmo, Národní škola Bohutice, sign. K – I 304, *Kronika obecné školy (české) v Bohuticích 1875–1879*, nestránkováno.
35. Na Velké Lhotě v roce 1898 „Správce školy napomínal Annu Královou, proč neposlal děvče své Annu pravidelně do školy. Ona se omlouvala, že děvče musí pást a doma pomáhat a že p. farář sám na křesťanském cvičení konaném na Hrubé Lhotě pravil, že je to

- záhuba v nynější době pro rolníka, když musí své děti do 14 let do školy posílat, takové děti že už doma něco pomohou, do 12 roků je prý toho dost. A děvče to ale ještě 12 roků nemělo, mělo 11 roků.“ SOkA Vsetín, Základní devítiletá škola Velká Lhota, nezpracováno, *Kronika obecní školy ve Velké Lhotě*, s. 56.
36. V roce 1893 autor kroniky píše: „Zesnulý (farář) těšil se všeobecně oblíbě a byl upřímným přítelem školy.“ SOkA Vsetín, Základní devítiletá škola Valašská Senice, nezpracováno, *Kronika národní školy v Senici*, s. 102.
37. V Horní Bečvě se v roce 1888 konal pohřeb učitele Františka Válka, který v obci působil 41 let. SOkA Vsetín, Národní škola Horní Bečva U kostela, inv. č. 1, *Kronika 1886–1939/40*, nestránkováno.
38. SOkA Vsetín, Národní škola Dolní Zubří, Zubří, *Školní kronika 1880–1927*, nestránkováno.
39. Už se ale nedozvídáme, čím se učitel provinil. „Aby občané zdejší z cviku nevyšli a podlému charakteru svému čest činili, jako předchůdce mého p. učitele Schillera roku 1875 bídě u c. k. okr. škol rady denunciovali, tak i též učinili mně.“ SOkA Žďár nad Sázavou, Národní škola Radňoves, inv. č. 46, *kronika*, s. 20.
40. SOkA Vsetín, Základní devítiletá škola Velká Lhota, nezpracováno, *Kronika obecní školy ve Velké Lhotě*, s. 51–53.
41. Po neshodě s místní komunitou byl učitel v roce 1894 z Velké Lhoty nucen odejít jinam. SOkA Vsetín, Základní devítiletá škola Velká Lhota, nezpracováno, *Kronika obecní školy ve Velké Lhotě*, s. 39.
42. SOkA Vsetín, Národní škola Zašová, inv. č. 1, *Kronika školy v Zašové*, s. 13–14.
43. SOkA, Žďár nad Sázavou, Národní škola Dolní Rožinka, inv. č. 140, *Památní kniha školy v Rožince*, s. 4.
- ARCHIVNÍ PRAMENY:**
- MZA, SOkA Uherské Hradiště, Národní škola Bojkovice, inv. č. 482, *Národní škola Bojkovice*, 1888–1909.
- MZA, SOkA Uherské Hradiště, Národní škola Březolupy, inv. č. 261, *Paměti školy Březolupské*, 1889–1934.
- MZA, SOkA Uherské Hradiště, Národní škola Bystřice pod Lopeníkem, inv. č. 213, *Paměti školy Bystřice pod Lop.*, 1875–1888.
- MZA, SOkA Uherské Hradiště, Národní škola Drslavice, inv. č. 117, *Kronika 1884–1931*.
- MZA, SOkA Uherské Hradiště, Národní škola Havřice, inv. č. 222, *Kronika 1879–1929*.
- MZA, SOkA Uherské Hradiště, Národní škola Horněmčí, nezpracováno, *Kronika 1887–1976*.
- MZA, SOkA Vsetín, Základní škola Bystřička, inv. č. 199, *Kronika školy Bystřičské*.
- MZA, SOkA Vsetín, Národní škola Dolní Zubří, Zubří, nezpracováno, *Školní kronika 1880–1927*.
- MZA, SOkA Vsetín, Národní škola Horní Bečva U kostela, inv. č. 1, *Kronika 1886–1939/40*.
- MZA, SOkA Vsetín, Národní škola Nový Hrozenkov – U kostela, inv. č. 1, *Pamětní kniha školy v Novém Hrozenkově*.
- MZA, SOkA Vsetín, Základní devítiletá škola Pulčín, nezpracováno, *Kronika školní jednotřídní školy obecné v Pulčíně*.
- MZA, SOkA Vsetín, Národní škola Zašová, inv. č. 1, *Kronika školy v Zašové*.
- MZA, SOkA Vsetín, Základní devítiletá škola Valašská Senice, nezpracováno, *Kronika národní školy v Senici*.
- MZA, SOkA Vsetín, Základní devítiletá škola Velká Lhota, nezpracováno, *Kronika obecní školy ve Velké Lhotě*.
- MZA, SOkA Znojmo, Národní škola Bohutice, sign. K – I 304, *Kronika obecné školy (české) v Bohuticích*.
- MZA, SOkA Znojmo, Obecná škola (česká) Dolní Dubňany, sign. K – I 102, *Kronika obecné školy Dolní Dubňany (české)*.
- MZA, SOkA Zlín, Národní škola Doubravy, inv. č. 73, *Kronika obecné školy v Ďubravě založena dne 13. září 1881 od tamnějšího učitele Jana Lud. Novotného*.
- MZA, SOkA Žďár nad Sázavou, Národní škola Dolní Loučky, inv. č. 310, *Kronika 1775–1879*.
- MZA, SOkA Žďár nad Sázavou, Národní škola Dolní Rožinka, inv. č. 140, *Památní kniha školy v Rožince*, 1845–1854.
- MZA, SOkA Žďár nad Sázavou, Národní škola Holubí Zhoří, inv. č. 87, *Památní kniha školy v Holubí Zhoří*, 1850–1939.
- MZA, SOkA Žďár nad Sázavou, Národní škola Matějov, inv. č. 98, *Památní kronika národní školy v Matějově*, 1877–1918.
- MZA, SOkA Žďár nad Sázavou, Národní škola Meziboří, inv. č. 74, *Paměti národní školy v Meziboří*, 1890–1910.
- MZA, SOkA Žďár nad Sázavou, Národní škola Radňoves, inv. č. 46, *Kronika 1871–1922*.

LITERATURA

- Čermák, Kliment 1904: *Paměti kantora Tomáše Jurna*. Čáslav: vl. nákl.
- Kosina, Jan Evangelista 1899: *Život starého kantora*. Olomouc: R. Promberger.
- Kožíšek, Adolf 2011: *Kytice vzpomínek řídícího učitele*. Slaný: Patria – společnost pro ochranu kulturního dědictví.
- Krekovičová, Eva 2000: *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava: Eterna Press.
- Metelka, Věnceslav 1982: *Ze života zapadlého vlastence*. Praha: Vyšehrad.
- Mlateček, Karel 2007: *Lid je tu dobrý; vzdělání nemiluje. Obraz života venkovského lidu na Vyškovsku a Břeclavsku na přelomu 19. a 20. století ve školních kronikách*. Museum vivum 3. Suplementum.
- Morkes, František 1999: *Učitelé a školy v proměnách času: (pokus o základní chronologii 1774–1946)*. Plzeň: Pedagogické centrum.
- Neuhöfer, Rudolf 1939: Kronika. In: Chlup, Otokar – Kubálek, Josef – Uher, Jan (eds): *Pedagogická encyklopedie, II. díl*. Praha: Novina, s. 24–25.
- Petráň, Josef 2011: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha: Lidové noviny.
- Pubal, Václav 1976: *Kroniky a kronikáři*. Praha: Národní muzeum.
- Slaměnik, František 1907: *Vzpomínky starého učitele*. Zábřeh: Družstvo knihtiskárny.
- Trojan, Jan 2000: *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Uhlíková, Lucie 2005: *Kulturní stereotypy v etnologii a v dalších společenských vědách*. In: L. Tyllner – Z. Uherek (ed.): *Kultura – společnost – tradice I*. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie. Praha: EÚ AV ČR 2005, s. 7–33.
- Veselá, Zdenka 1992: *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita.
- Víták, Antonín Konstantin 1902 a 1904: *Paměti starého učitele-vlastence, persekucí postiženého*. Praha: F. A. Urbánek.

Summary

Reflection of the Relation between Village Teachers and Local Communities on the Background of Events Recorded in School Chronicles in Moravia at the Turn of the 19th and 20th Centuries

The submitted study focuses on the social position of village teachers and their relations to village local communities at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. It is based on large source study of school chronicles in five Moravian districts (Vsetín, Zlín, Uherské Hradiště, Znojmo, Žďár nad Sázavou). Based on the analysis of chronicle reports, the authors define the auto-image of a teacher and reconstruct the hetero-image: how a teacher viewed the community and mutual relations. The study analyses situations that used to be a matter of frequent disputes between a teacher on the one side, and church administration, municipality, and local inhabitants on the other (teacher's salary, school attendance, construction of a new school building, relation to local priest). The teacher who entered the local community as a strange element was on the boundary between the internal and external world (he was a state administration representative) and he had to build-up and defend his position. By means of defined situation, the authors search for deeper factors affecting the relations of the teacher with other engaged parties. The study puts stress on the importance of school chronicles for the study of social culture of the country, as well as on their contribution for ethnology of the village at the end of the 19th and the outset of the 20th century.

Key words: teacher; local community; auto-image; hetero-image; school chronicles; social culture.

PAMÁTNÍKY ČETNICKÝCH STANIC – JEDEN Z MÁLO ZNÁMÝCH HISTORICKO-ETNOLOGICKÝCH PRAMENŮ

Libor Svoboda

Při vyslovení pojmu pamětní kniha, památník nebo kronika se většinou profesionálních i amatérských badatelů v první řadě nejspíše vybaví stará středověká a raně novověká chronologicky řazená vypravování o dějinách zemí, panovnických rodů, kostelů, katedrál, farností apod. Mnozí si také jistě vzpomenou na trojici neznámějších druhů pamětních knih, se kterými všichni zájemci o lokální dějiny, včetně historiků a etnologů, přicházejí do styku asi nejčastěji – na farní, školní a obecní kroniky. Spektrum pamětních knih různého typu a charakteru je však mnohem pestřejší. Od druhé poloviny 19. století si své kroniky vedly a vedou různé spolky, zájmové organizace i státní instituce, např. hasičská sdružení, myslivecké jednoty, skautské a pionýrské oddíly i tábory, sportovní kluby a oddíly, v éře socialistického Československa kupříkladu Brigády socialistické práce (BSP), roty Pohraniční stráže, vojenské posádky. Jedním ze zajímavých a dosud jen málo známých historických pramenů tohoto typu jsou pamětní knihy železničních stanic uložené v Národním archivu v Praze (Hrábek 1991).¹

Metodologicky řadíme městské, školní, farní, spolkové kroniky, kroniky železničních stanic, letišť a stanic autobusové dopravy (ČSAD), návštěvní knihy, pamětní listy společně s dalšími druhy kronik a pamětních knih mezi písemné prameny. Z hlediska charakteru vycházejícího z jejich společenské působnosti, z toho, kdo byl jejich tvůrcem a příjemcem, dělíme tento druh pramenů do dvou skupin. Mezi písemnosti institucionálního původu jako pamětní prameny (*Pamětní knihy* [nedat]; Kvaček 1986: 142, 145–146) a mezi písemné prameny literární (Kvaček 1986: 157–158), nověji pak mezi písemné narativní prameny historiografické (*Klasifikace historických pramenů* [nedat.]). Nejnovější odborná literatura zabývající se memorabilií se při definici kronik a pamětních knih opírá o více než čtyři desítky let starou klasifikaci severočeského archiváře a historika Jana Smetany,² podle kterého náleží tyto materiály mezi tzv. vyprávěcí prameny dějepisné (Tošnerová 2010: 13). Jedná se tedy o historické prameny, jejichž smyslem je zachování důležitých informací (nebo takových, které jsou za důležité

považovány) z historie měst, obcí, spolků a různých dalších institucí pro budoucnost.

Společně s anály, nekrologii a historickými kalendáři jsou kroniky jednou z nejstarších forem záznamu historických událostí. Po formální stránce jde o chronologický popis událostí psaných na základě určitých pravidel. Hlavním cílem kronikářů bylo zaznamenat pro následující generace nejzajímavější události, které se staly během jejich života. Oproti análům, jejichž autoři se během své práce takřka bezvýhradně omezovali na popis jednotlivých událostí, aniž by se snažili o hlubší pochopení všech příčin a souvislostí, představují kroniky kvalitativní posun ve vývoji historiografického textu. Autoři kronik se pokoušeli o širší geografické i časové srovnání jednotlivých událostí a jejich hodnocení. Nejrozšířenější byly kroniky ve středověku a dodnes jsou základním pramenem našeho poznání středověké historie (Havlík 2014: 209).³

Jedním z vrcholů českého městského kronikářství byla druhá polovina 16. století a první desetiletí 17. století (Tošnerová 2010: 24). Další rozvoj nastává ve druhé polovině 17. století a trvá až do počátku 19. století, kdy se v řadě českých a moravských měst a městeček začínají psát pamětní knihy. Zásadní zlom v dějinách českého a moravského kronikářství přišel roku 1835. Nejvyšší český purkrabí hrabě Karel Chotek podnítil vydání guberniálního nařízení (31. 8. 1835) o vedení pamětních knih a kronik duchovními a světskými obcemi. Inspiroval se přitom o něco starším bavorským nařízením z roku 1829. Od 1. 1. 1836 měly být kroniky vedeny pod dozorem nadřízených povolaných úřadů „v každém městě a obci s právem trhu a na každém významnějším místě, ve farních a duchovních nebo světských společenstvech“ (Hrdina 2009).⁴

Od poloviny 18. století, především pak ale v 19. století se v českých zemích začínáme ve stále větším počtu setkávat s kronikami jednotlivých farností. Přes pokusy nadřízených míst přinutit správce farností vést farní kroniky (nařízení z let 1735 a 1835) byla však povinnost zapisovat významné události dána až arcibiskupským nařízením z ledna 1898 (Valešová 2014: 92). Během

19. století⁵ byly zakládány kroniky školní, ve venkovském prostředí často suplující chybějící kroniky obecní (Kuthanová – Machová – Šipöczová 2014: 199).

Skutečný rozkvět českého a moravského kronikářství nastává na přelomu 19. a 20. století a pak zejména po roce 1918 (Hrdina 2009: 212–213), kronikářství je velmi populární i v současné době. Většina moderních kronik má ovšem svou formou a stylem psaní paradoxně mnohem blíže k malým (jeden nebo několik stručných zápisů událostí k danému roku) a velkým (podrobný popis událostí každého roku) análům než ke svým středověkým a raně novověkým předchůdkyním a jmenovkyním (*Klasifikace historických pramenů* [nedat.]).

Mezi státními institucemi, které si v tomto období vedly vlastní pamětní knihy, oficiálně nazývané památníky, bylo i četnictvo, po roce 1945 pak jeho nástupnická organizace Sbor národní bezpečnosti (SNB). Jedná se o relativně málo známý historický pramen, dosud využívaný nejvíce zájemci o moderní vojenskou historii (v mnoha památnících jsou barvitě popsány události let 1937–1939 a května 1945), historii bezpečnostních sborů a regionální dějiny. Možnosti širšího využití pro sociální dějiny, dějiny každodennosti, dějiny kriminality apod. zůstávají zatím bohužel stranou. Památníky četnických stanic a stanic SNB tak do jisté míry stihl stejný osud jako ostatní prameny vzniklé činností bezpečnostních složek v 19. a především ve 20. století. Historici i etnologové, kteří ve svém výzkumu nejsou primárně zaměřeni na dějiny bezpečnostních sborů, tyto památníky při svém výzkumu prozatím spíše opomíjeli – neznají je, nevědí, co od nich mohou očekávat, a mají někdy tendenci dívat se na ně s jistým despektem.

Četnictvo v rakouské monarchii vzniklo již v roce 1849 a během druhé poloviny 19. století prošlo několika zásadními reformami, které z něho ke konci století učinily moderní bezpečnostní sbor (Macek – Uhlíř 1997: 64). V roce 1854 bylo zřízeno devatenáct četnických obvodů (původně jich bylo šestnáct), přičemž každý měl na starosti jeden četnický pluk o síle přibližně tisícovky mužů. Svůj vlastní pluk měly Čechy i Morava společně se Slezskem. V počátcích bylo četnictvo organizováno jako vojenský sbor – bezpečnostní službu vykonávalo jen v době míru, za války bylo podřízeno armádnímu velení. V roce 1866 byly zrušeny četnické pluky a zřízeno patnáct zemských četnických velitelství (ZČV). O dva roky později bylo četnictvo převedeno od ministerstva války pod ministerstvo zeměbrany, v letech 1872 a 1873 se dosavadní nižší slož-

ky četnictva přejmenovaly na četnická oddělení a okresní četnická velitelství. Roku 1876 přestalo být četnictvo definitivně součástí armády a bylo podřízeno ministerstvu vnitra (Uhlíř 1996: 13, 18).

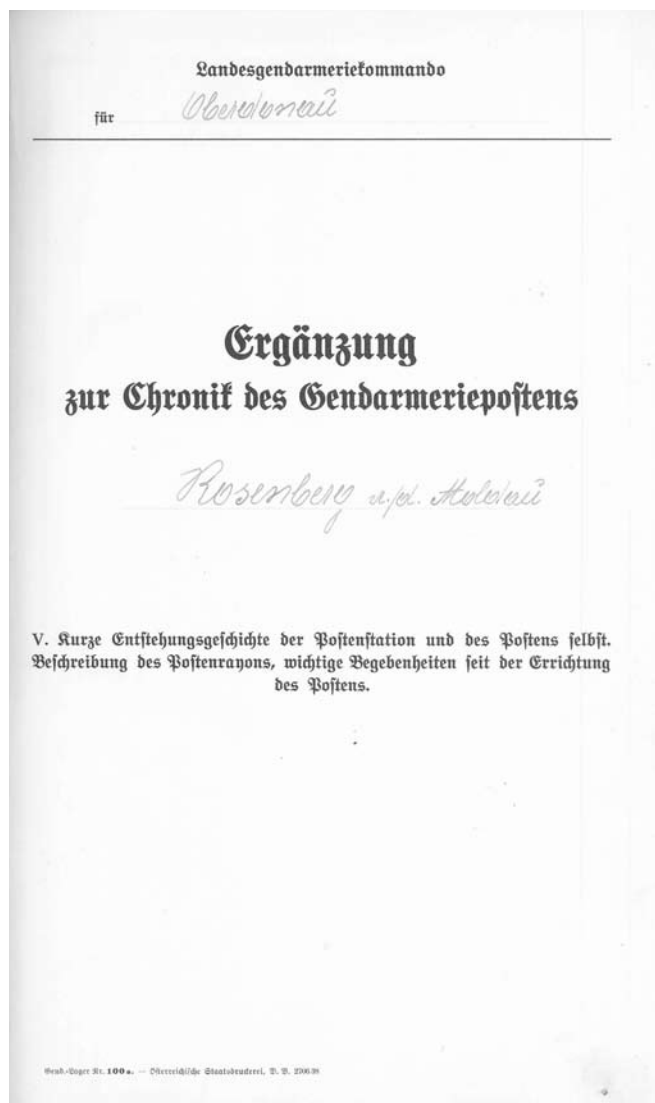
Z hlediska výkonu bezpečnostní služby podléhalo četnictvo politické správě, čemuž se podřídilo i rozmístění četnických útvarů. ZČV sídlila ve stejných místech jako zemské správní útvary: ZČV č. 2 pro Čechy (Praha), č. 4. pro Moravu (Brno), č. 10 pro Slezsko (Opava). Zemským velitelstvím byla podřízena okresní četnická oddělení umístěná v sídlech politických okresů, mezičlánkem mezi nimi a ZČV byla četnická oddělení (tvořilo je vždy několik okresních velitelství). Nejnižší součástí byly četnické stanice. Tato struktura se s určitými modifikacemi fakticky udržela i po zániku monarchie při vzniku československého četnictva. Původně řídká síť četnických stanic se od 60. let 19. století postupně zahušťovala. Nové četnické stanice byly zakládány i po roce 1918 (Macek – Uhlíř 1997: 67, 129). Roku 1945 byly zrušeny všechny dosavadní bezpečnostní sbory působící na československém území (policie, četnictvo, obecní policie) a sloučeny do Sboru národní bezpečnosti (SNB).

Památníky četnických stanic, okresních četnických velitelství a později stanic SNB byly úředními dokumenty, do kterých byly zapisovány nejdůležitější události, jež se seběhly v obvodu příslušného místního či okresního velitelství. Asi nejvíce dochovaných památníků je uloženo v Archivu bezpečnostních složek (ABS) v Kanicích u Brna ve fondech teritoriálních útvarů SNB a Veřejné bezpečnosti (VB).⁶ Nejpravděpodobnějším důvodem, proč i památníky, které vznikly ještě za Rakouska-Uherska, přešly do fondů SNB, ve kterých se převážně nacházejí dokumenty z let 1945–1990, je ten, že se po roce 1945 do mnoha památníků kontinuálně stále zapisovalo – a to až do roku 1949. Byly tedy stále vnímány jako živé materiály.

Velká část památníků však zůstala součástí fondů Okresních četnických velitelství a jsou podle územní příslušnosti rozesety v různých Státních okresních archivech (SOKA) po celé republice. Důsledkem válečných a poválečných změn v letech 1938–1948 zůstaly mnohé památníky v držení soukromých osob, jiné byly úmyslně, či jen jako projev obyčejné lidské ignorance zničeny. O jak velký počet se jedná, to se můžeme jen dohadovat. Vycházíme-li z ideálního stavu, tedy že památníky se vedly na všech stanicích četnictva a SNB, pak se podle odhadů autora v archivech dochovala jen pouhá polovina všech památníků.⁷ V některých oblastech se pak takřka žádné památní-

ky nedochovaly (např. části západních Čech – Klatovsko, Sušicko či Domažlicko).⁸

Nevíme, za jakých okolností a kdy se poprvé začalo uvažovat o zakládání četnických památníků u jednotlivých

Titulní stránka německy psaného památníku četnické stanice v Rožmberku nad Vltavou. Podle údajů byl památník zaveden až po připojení tohoto území k Německé říši. *Chronik des Postens Rosenberg / Památník Rožmberk nad Vltavou 1875–1944* (ABS, f. Krajská správa SNB a útvarů VB v Jihočeském kraji, OS SNB Český Krumlov, inv. č. 467).

četnických velitelství, zda tomu tak bylo už v 19. století, anebo později. Informace, které máme k dispozici, jsou velmi skrovné. Prokazatelně se památníky četnických stanic začaly zavádět až v posledních letech habsburské monarchie. První hodnověrná zpráva o plánech na jejich plošné zavedení je stará přesně sto let. Dne 3. 7. 1914, necelý měsíc před vypuknutím první světové války, vyšel sborový rozkaz č. 9. c. k. četnického inspektora, polního podmaršálka Michaela Tišljara von Lentulis (označení nejvyššího velitele četnictva v rakouské části monarchie), aby jednotlivé četnické stanice vedly vlastní pamětní knihy. Další nařízení, jimiž ZČV upřesňovalo červnové pokyny, byla vydávána po zbytek roku 1914. Do památníků měly být zapisovány údaje o významných událostech v obvodu stanice, zprávy o službě, o historii četnictva na celostátní i zemské úrovni apod. Četnické stanice se měly na psaní nejprve důkladně připravit a do prosince 1914 si měly sehnat všechny podklady k historii četnictva a vlastní stanice. Přípravy však vázly a nepomáhaly ani opakované výzvy a urgencye zemského četnického velitele. O osm měsíců později (11. 2. 1915) proto ZČV pro Čechy s odvoláním na rozkaz c. k. četnického inspektora vydalo pod č. j. 220 instrukce, v nichž bylo upřesněno, jak by památníky měly vypadat. Podoba měla striktně daná pravidla adresovaná všem okresním četnickým velitelům a velitelům četnických stanic, k instrukcím byl přiložen vzor, kterým se pisatelé měli řídit.⁹ Pravidla a omezení se netýkala jen formální stránky, četnickí kronikáři neměli zcela volnou ruku ani po obsahové stránce – ta totiž musela být schválena nadřízenými orgány, a to na základě připraveného konceptu. Například okresní četnické velitelství v Českém Krumlově již koncem února 1915, tedy několik dnů po vydání č. j. 220, zaslalo na velitelství četnického oddělení v Prachaticích koncept své kroniky.¹⁰ Schvalování návrhu jednotlivých zápisů zůstávalo v platnosti i v pozdějších letech, za první republiky i po roce 1945.¹¹ Stejný byl i způsob, jakým bylo prováděno. Návrhy byly zasílány na vyšší místa, přičemž se většinou schvalovaly zápisy za poslední kalendářní rok, někdy i za několik let zpátky, do knihy však byly zapsány až poté, co byly nadřízenými orgány odsouhlaseny.

Podle prvních instrukcí, ze kterých se ale v zásadě vycházelo po celou dobu vedení těchto pamětních knih, měly všechny památníky v úvodní části obsahovat údaje o zřízení četnictva v rakouské monarchii roku 1849 a dá-

le všechna důležitá data týkající se jeho vývoje, převedení od armády pod ministerstvo zeměbrany v roce 1876, vydání zákonů a předpisů. Bylo nařízeno, že při psaní „historických částí“ se mají využívat staré četnické almanachy a další písemné materiály vzniklé činností četnictva, na jednotlivých stanicích měly také využít vlastní záznamy. Na jihu Čech však bylo běžné, že památníky nezačínaly zápisem událostí z dějin četnictva, ale datem založení obce nebo města, ve kterých měla příslušná stanice sídlo, což byl například případ četnických stanic v Českém Krumlově, Českých Budějovicích, Lišově, Benešově nad Černou, Hořicích na Šumavě, v Hluboké nad Vltavou, Loučovicích nebo v Dolním a Horním Dvořišti.¹²

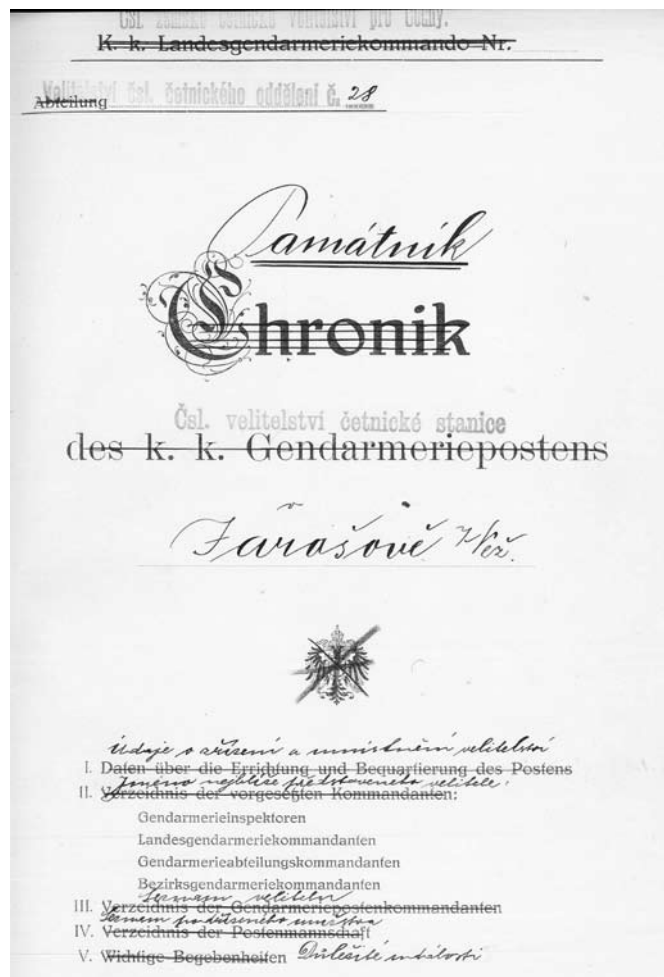
Podoba a obsah památníku podle všeho vycházela z již zavedených a osvědčených pravidel pro psaní obecních kronik, s přihlédnutím ke specifikům bezpečnostní služby. Měly zachycovat a popisovat významné události v obvodu stanice s důrazem na bezpečnost obyvatel (kriminální případy, živelní pohromy, požáry apod.), dějiny četnictva obecně a jeho historii v příslušném obvodu.

Zápisy do památníků jsou psány ručně, do zániku monarchie německy, po vzniku samostatného Československa v češtině. Do některých památníků jsou vloženy koncepty strojopisů s návrhy zápisů určených pro schválení nadřízenými místy. Nemálo památníků je dvojazyčných, česko-německých, neboť ve stanicích, kde byl již památník zaveden, se po listopadu 1918 na původní německé zápisy plynule navázalo zápisy českými.¹³

Na základě některých náznaků lze usuzovat, že byly i stanice, ve kterých existovaly „rakouské“ německy psané památníky, do nichž se z nějakých důvodů po státním převratu česky nezapisovalo, i když to jinak byla celkem běžná praxe. Proč někde došlo k tomu, že památník zůstal, zatímco jinde se nedochoval, nevíme. Nemůžeme však zcela vyloučit variantu, že německy psané památníky sice na stanicích zůstaly, nepřežily však politické turbulence po druhé světové válce a při předávání materiálů do archivů byly skartovány. Čistě německy psané památníky z doby před rokem 1918 se dochovaly jen ojediněle. Takovou výjimkou je kronika četnické stanice v Jarošově nad Nežárkou, pokrývající časové období let 1849–1908. Po převratu byla založena nová, česky psaná kniha, zahrnující zpětně dobu od založení stanice v roce 1901, starší německy psaný památník však zůstal zachován.¹⁴ Pro pořádek je ale třeba uvést, že před vznikem Československé republiky se na řadě stanic

památníky nepsaly. V některých pamětních knihách se dokonce přímo setkáme s upozorněním na tento fakt.¹⁵

Německy psané zápisy z dob Rakouska-Uherska jsou většinou informačně chudší a ne tak pravidelné, jak je tomu u zápisů vedených ve srovnatelně dlouhém časovém údobí po roce 1918. Mohlo to však být důsledkem první světové války, kdy četnictvo mělo mnohem vážněj-

Titulní list památníku četnické stanice v Jarošově nad Nežárkou. Původní německy předepsané pokyny byly po vzniku republiky přeškrtnuty a přepsány česky. Celý text památníku je psán německy. Jarošov nad Nežárkou. Památník 1849–1908. (ABS, f. Krajská správa SNB a útvarů VB v Jihočeském kraji, OS SNB Jindřichův Hradec, inv. č. 378).

ší starosti než psaní pamětních knih. V úvahu je také třeba brát fakt, že se památníky začaly psát až v samém závěru existence Rakouska-Uherska a jejich pisatelé neměli mnoho času na jejich správné vedení a vyhledávání důležitých událostí, jež se staly v obvodu jejich stanice nebo okresního velitelství (mnohé stanice v té době fungovaly i více než padesát let).

Zásadním mezníkem při zavádění četnických pamětních knih se tak stal až vznik samostatného Československa. V řadě četnických stanic a okresních velitelství byly památníky nově zavedeny a na řadě míst byly, alespoň v prvních letech existence republiky, psány podle instrukcí z roku 1915. Zcela výjimečná pak byla válečná léta. Za německé okupace se do pamětních knih vůbec

Pohřeb velitele četnické stanice v Kamenici nad Lipou a zástupce okresního velitele tamtéž vrchního strážmistra Aloise Lhotáka, který se konal v Jindřichově Hradci dne 3. 6. 1927. V popředí jsou vidět muži oblečení v četnických a legionářských stejnokrojích a muž v sokolském kroji. Památník stanice Kamenice nad Lipou 1849–1949 (ABS, f. Krajská správa SNB a útvarů VB v Jihočeském kraji, OS SNB Pelhřimov, inv. č. 135).

nezapisovalo a údaje zachycující dění v místě stanice v letech 1938/39 až 1945 byly na základě nařízení zapisovány zpětně po osvobození. Velké množství památníků bylo v době okupace zničeno, nebo skončilo v soukromých rukách, aby byly od zničení uchráněny. Po válce proto musely být zakládány památníky nové, což se valnou měrou týkalo zejména bývalých Sudet.¹⁶ V těchto pohraničních okresech pak bylo běžné, že zpětně doplňované zápisy šly ještě hlouběji než před podpis mnichovské dohody, leckdy až po rok 1918.¹⁷

Třetí fáze existence četnických památníků je časově nejkratší a týká se období let 1945 až (a to jen v nejkrajnějších případech) 1949. V důsledku zániku předválečných bezpečnostních sborů a jejich sloučení do SNB se již nejednalo o památníky četnických stanic, ale o památníky „velitelství stanice SNB“. Změny názvů se však fakticky týkaly jen nově zavedených pamětních knih, u ostatních se oficiální pojmenování nezměnilo. Na řadě stanic však k obnovení památníku nedošlo, nebo se do něj psalo je velice krátkou dobu, často jen v letech 1945 a 1946.

Podoba a struktura památníku byly přesně dány a od počátku 20. století až do roku 1949, kdy se se psaním skončilo, zůstaly fakticky nezměněné. Jednalo se o speciální, přímo k tomuto účelu zhotovené, pevně vázané knihy s tištěnými rubrikami určenými k zapisování. V praxi se po celou dobu můžeme setkat se třemi, ve výjimečných případech, o kterých bude řeč níže, se čtyřmi typy památníků, které po celou dobu, co bylo jejich vedení nařízeno, existovaly vedle sebe.

Nejstarším typem jsou památníky vydávané ještě za Rakouska-Uherska. Veškeré názvy kapitol, stejně jako názvy památníků, jsou vytištěné v němčině, přičemž po vzniku Československé republiky v roce 1918 byly německé názvy a nápisy přeškrtnuty, nebo přelepeny a opatřeny českými popiskami a názvy. Na řadě míst se do takto upravených pamětníků zapisovalo až do druhé poloviny 40. let minulého století.¹⁸ Druhý, dle dochovanosti nejrozšířenější typ památníků, byl vytištěn kompletně v češtině a do oběhu byl dán až po roce 1918. Užíval se po celou dobu existence první republiky i po roce 1945. Do těchto památníků se začalo zapisovat ve stanicích, které sice vznikly již před rokem 1918, ale z nějakého důvodu zde nebyla pamětní kniha vedena, nedochovala se, nebo velitel stanice odmítl psát do staršího, německy vedeného památníku a založil knihu novou. Používaly se také samozřejmě ve stanicích, které vznikly až po roce 1918.

Třetí typ se objevil až po druhé světové válce, kdy byly pro nově ustavené památníky „velitelství stanic SNB“ vydávány nové pamětní knihy, jejichž struktura však zůstala stejná jako u památníků prvorepublikových.

Zcela výjimečným případem jsou pamětní knihy četnických stanic ležících v pohraničí, jež se po „Mnichovu“ stalo součástí tzv. Třetí říše. Nově jmenovaní němečtí velitelé stanic začali psát vlastní památníky, do kterých zpětně zapisovali události ještě z dob Rakouska-Uherska, hlavně však od vzniku Československé republiky do záboru Sudet. Tyto německy psané kroniky byly psány často až do konce války a byly vedeny v národně socialistickém duchu. Podobně jako tomu bylo u starých rakouských a prvorepublikových památníků, i do některých „říšských“ památníků se – poněkud paradoxně, přihlídneme-li ke kontextu jejich vzniku – začalo kontinuálně zapisovat v češtině poté, co byla místní stanice v roce 1945 obsazena československými bezpečnostními orgány.¹⁹

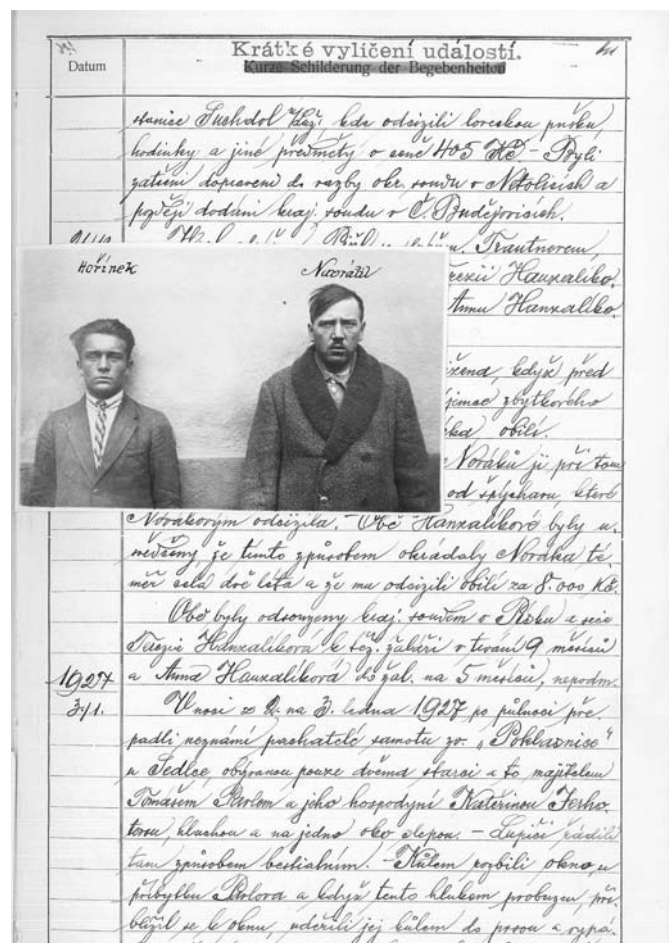
Každý památník je formálně rozdělen na několik částí. První obsahuje název velitelství stanice, údaje o zřízení služebny, adresu nebo adresy služeben v dané lokalitě. Většinou je uvedena ulice a číslo domu a v případě, že se stanice v průběhu let stěhovala, bývá zde zapsáno, od jakého data a do kdy velitelství na dané adrese sídlilo. Ve druhé části jsou uvedena jména nadřízených, jména nejbližších představených, tj. okresních četnických velitelů, s uvedením hodností a s přesným časovým vymezením jejich působení ve funkci, stejným způsobem jsou ve třetí části zapsána jména a hodnosti velitelů stanice a nakonec v části čtvrté seznam podřízených příslušníků četnictva a SNB, kteří na stanici sloužili od jejího založení až do doby, kdy se do knihy přestalo zapisovat. Soupis opět obsahuje jména, hodnosti, časové rozmezí jejich působení v místě, odkud na stanici přišli, nebo v případě, že byli odveleni, je uvedeno, kam. U některých jmen bývá výjimečně připojena i informace o úmrtí. Pokud jde o údaje o velení, staré rakouské památníky byly poněkud obsáhlejší. Vedle okresních velitelů jsou zde uvedeni i generálové četnictva, zemští velitelé a velitelé oddělení. V tomto směru jsou rakouským památníkům svojí strukturou nejvíce podobné památníky „sudetoněmecké“ – také ty uvádějí širší počet nadřízených od nejbližších velitelů stanic a okresních velitelů až po úroveň ministra vnitra a velitele policie a říšských jednotek SS.²⁰

Poslední a většinou také nejrozsáhlejší částí památníků je kapitola nazvaná „Krátké vyličení událostí“ obsahující chronologicky řazené zprávy tematicky rozdělené do dvou základních okruhů. Zatímco první okruh se týká obecnějších věcí a událostí mezistátního, celostátního a celonárodního charakteru, jejichž vliv na dění v dané obci a četnické stanici byl většinou jen zprostředkovaný, druhý se věnuje dění na místní úrovni. V souladu s pů-

Pochvalné uznání strážmistra Matěje Mikušky, který sloužil u četnictva od roku 1864 do roku 1892 a svoji kariéru zakončil jako velitel četnické stanice v Mšeně. Opis pochvalného uznání byl do památníku vložen po jeho smrti 10. 10. 1928. Památník četnické stanice Stříbřec 1849–1948 (ABS, f. Krajská správa SNB a útvarů VB v Jihočeském kraji, OS SNB Jindřichův Hradec, inv. č. 475).

vodními instrukcemi obsahují všechny památníky vzniklé před rokem 1918 a také řada česky psaných památníků zavedených po tomto datu u stanic, které existovaly již v předcházejícím období,²¹ uvedeny základní údaje z historie četnictva v monarchii a v českých zemích od roku 1849 a významné mezníky této historie, důležité informace o dějinách monarchie obecně – o atentátu na následníka trůnu v Sarajevu, začátku a průběhu první světové války, úmrtí císaře Františka Josefa I. a nástup nového

Uprchlý zločinec a svého času postrach velké části jižních Čech Rudolf Hořínek, hledaný pro sedmnáct trestných činů (včetně vraždy), se svým společníkem, rovněž uprchlým trestancem Pavlem Navrátilem. Oba byli roku 1926 dopadeni četníky z stanice v Netolici. Netolice, památník 1918–1945 (ABS, f. Krajská správa SNB a útvarů VB v Jihočeském kraji 8, OS SNB Prachatice, inv. č. 307).

císaře Karla. V česky psaných památnících se často objevují oslavné zmínky o konci války a vzniku republiky, o měnové odluce, Mnichovské dohodě, válečných událostech, o nacistické okupaci, osvobození, odsunu německého obyvatelstva, únorových událostech, poúnorových čistkách v SNB a další zaznamenání hodných události. Některé památníky jdou chronologicky hlouběji než do roku 1848, v tomto případě zpravidla začínají nějakou důležitou událostí z místa, kde sídlila příslušná stanice.²²

Nejdůležitější částí památníků však nejsou popisy obecně historických událostí, ale zprávy o vzniku příslušné stanice a o všem významném, co se v obvodu jejich stanice událo. Najdeme zde zprávy o požárech, vraždách, loupežích, živelních pohromách, slavnostech, návštěvách politiků, úmrtích významných četníků, rodáků nebo osob zde žijících, a také zprávy o tom, jak „velká“ historie konkrétně zasahovala do života řadových četníků a prostých obyvatel. V některých památnících jsou do textu jako přílohy vkládány tabulky s volebními výsledky, fotografie z návštěv prezidenta a významných politiků, oslav, sokolských průvodů a sletů, osob vyšetřovaných z různých důvodů (Romové, tuláci, hledané osoby) i soukromá fota, mapy, výstřižky z novin, úmrtí oznámení, volební lístky, děkovné listy apod.

Knihy měly mít jednotnou formu a musely dodržovat a odrážet linii státní politiky. V zápisech tedy nenalezeme kritiku politiků, politických rozhodnutí a většiny politických událostí. Logickou výjimkou byl odraz negativního vztahu vůči sudetoněmeckým politickým hnutím a stranám, v meziválečném období pak ještě vůči komunistům a po válce i krajně negativní hodnocení nacistické okupace. Po roce 1945 mají památníky silně antinacistický a antiněmecký akcent, negativně jsou hodnoceni i lidé spolupracující s okupanty. V poúnorových zápisech se již objevují známky začínajícího třídního boje (např. zmínky o činnosti akčních výborů).²³

I přesto, že památníky měly pevně danou strukturu a jejich obsah musel být schválen nadřízenými místy, je každý dochovaný exemplář jiný. Na pravidelnost zápisů a vůbec na samotnou existenci pamětních knih měly vliv dva faktory. Prvním byly politické změny. Zdá se, že zejména v pohraničních okresech, které se po mnichovské dohodě staly součástí Německa, bylo mnoho památníků společně s další úřední agendou ještě před předáním území zničeno, nebo schováno a následně ztraceno, případně byly zničeny po příchodu německých

vojáků a četníků. Druhým faktorem, který určoval jejich tvář a podobu, byla přirozeně osoba zapisovatele, což byl oficiálně velitel stanice nebo okresního velitelství. Byl to on, kdo rozhodoval, co v zápisníku bude či nebude, určoval rovněž, jak budou povinné zápisy vypadat. Každý velitel měl samozřejmě své limity, které nedokázal překročit, postupoval podle svých preferencí, svého zájmu a podle toho, co považoval za důležité.

To vše se odráží v úrovni jednotlivých pamětních knih. Někteří velitelé se spokojili pouze se stručným vypsáním a shrnutím nejvýznamnějších a nejdůležitějších událostí v obvodu svojí stanice, jiní si při psaní dávali záležet a informačně bohaté a hutné zápisky nádavkem doplnili různými přílohami, fotografiemi, tabulkami aj. Z tohoto pohledu jsou vzorně vedenými pamětními knihami např. památník velitelství četnické stanice v Bohdanči na Pardubicku (dnešní město Lázně Bohdaneč) a památník okresního četnického velitelství v Hradci Králové.²⁴ V obou případech jsou knihy doplněny obsáhlými fotografickými přílohami, v nichž jsou zachyceny významné události z života Hradce Králové a Bohdanče v meziválečném období (záplavy, návštěvy prezidentů Masaryka a Beneše, sokolský slet, volby). Velitel stanice SNB v Lišově nedaleko Českých Budějovic zase kladl velký důraz na poválečné vypořádání se s kolaboranty a nacisty. Jeho text je plný zpráv o chytání a trestání válečných zločinců, o činnosti Mimořádného lidového soudu v Českých Budějovicích, o osobách z obvodu jeho stanice, které byly souzeny za kolaboraci a o jejich potrestání. Památník je doplněn novinovými výstřižky o soudních přelíchách a fotografiemi potrestaných osob, které byly zřejmě zabaveny při domovních prohlídkách. Oproti tomu v památníku velitelství četnické stanice v Netolicích na Prachaticku zase nalezneme rozsáhlé popisy o pohybu a působení loupežných romských skupin včetně fotografií zadržených Romů a dalších osob.²⁵

Do „sudetoněmeckých“ památníků byly vkládány skupinové fotografie německých vojáků a četníků, zprávy o padlých příslušnících, volební lístky SdP (*Sudendeutsche Partei*) i fotografie zachycující místa, která dnes už ani neexistují. Tyto památníky jsou však unikátní ještě z jiného důvodu. Po válce a po výměně obyvatel bylo v sudetoněmeckých oblastech zničeno velké množství dokumentů, a tak jsou památníky německých četníků mnohdy jediným dokladem o tom, jak vypadal život v těchto obcích za války.

Jaký přínos může očekávat historik nebo etnolog, který se rozhodne pracovat s památníky jako s pramenem svého výzkumu? Obsahovou hodnotu památníků lze rozdělit zhruba do tří základních skupin:

Fotografie pořízené během dnů německé policie, které proběhly 14.–15. 2. 1942 v Dolním Dvořišti. Posten Chronik Unterhaid 1918–1942. Dolní Dvořiště (ABS, f. Krajská správa SNB a útvarů VB v Jihočeském kraji 4, OS SNB Český Krumlov, inv. č. 396).

1. Zápisy věnované hlavnímu účelu, pro který byly památníky zakládány, tedy zprávy o činnosti a aktivitách četnictva a SNB. Památníky jsou výborným pramenem pro badatele zabývající se historií četnictva a bezpečnostních organizací obecně, stejně tak i pro historiky a etnology, kteří se zabývají dějinami každodennosti. Na základě zde získaných údajů je možné alespoň částečně zrekonstruovat personální složení konkrétních četnických stanic a velitelství stanic SNB. Památníky obsahují množství detailních informací o vývoji a dějinách kriminality i kriminalistiky. Pisatelé památníků zanechali svědectví o podobě a charakteru trestné činnosti v první polovině minulého století na českém a moravském venkově a v okresních městech. Zachytili v nich kriminální činy (žhářství, vraždy, znásilnění, usmrcení novorozenců, krádeže, defraudace atd.) a jejich pachatele, které dnes můžeme vidět pouze ve filmech a dobových televizních seriálech: kasaře, půdaře, lupiče přepadávající pocestné a osamělá stavení, potulné cikánské tlupy, vojenské zběhy, pašeráky dobytka ad. Mnohé kriminální případy jsou zevrubně popsány, včetně údajů o tom, jak byli, či nebyli pachatelé za svůj čin postiženi. Někdy je přiložena i dokumentace trestného činu včetně fotografií.²⁶ Vedle těchto záznamů jsou v památnících zmiňovány a popisovány nešťastné náhody (utonutí), sebevraždy, neúmyslné trestné činy (autonehody), požáry, záplavy, vichřice. Památníky mohou sloužit i jako užitečný zdroj ke studiu vztahu majoritního obyvatelstva k etnickým minoritám, a to zejména k Romům, v první polovině minulého století oficiálně označovaným jako Cikáni, kteří jsou v pamětních knihách popisováni jako pachatelé trestné činnosti z povolání.

POZNÁMKY:

1. Národní archiv, f. Sbírka staničních kronik (1887) 1902–1961.
2. Pro upřesnění je třeba dodat, že Jan Smetana ve své práci vycházel z analýzy pramenů starší provenience, nejmladší byly z první poloviny 19. století.
3. K tomu srov. též Vykoupil 2000: 290–291.
4. K tomu srov. též Havlík 2014: 211–212.
5. Existují však i starší školní kroniky.
6. Jedná se o fondy Krajských správ SNB, památníky jsou uloženy u jednotlivých okresních a obvodních oddělení VB.
7. Jedná se o hrubý odhad autora, který může být dalšími výzkumy v jiných regionech pozměněn.
8. V ABS není z těchto regionů uložen ani jeden památník a stejná situace je v tomto směru i v tamních okresních archivech. Jde zřejmě o důsledek druhé světové války a nacistické okupace.
9. Shodou náhod se všechna nařízení a rozkazy o zakládání pamětních knih dochovaly v ručně psané originální podobě i ve strojopisných prepisech jako součást památníku četnické stanice v Suchém Vrbném u Českých Budějovic. Srov. ABS, f. Krajská správa SNB České Budějovice a útvarů VB v jihočeském kraji, Okresní správa SNB České Budějovice (dále jen J 3), Obvodní oddělení VB České Budějovice – Suché Vrbné, inv. č. 948, Památník 1914–1947.
10. Spolu s konceptem poslali do Prachatic i četnický almanach z roku 1871 a čítanku pro četníky z roku 1886. Srov. ABS, f. Okresní správa SNB Český Krumlov (dále jen J 4), Obvodní oddělení VB Český Krumlov, inv. č. 390, Památník 1568–1918, zápisy vztahující se k datům 3. 6. 1914, 11. 2. 1915 a 28. 2. 1915.
11. Např. pověřený velitel velitelství stanice SNB v Dolním Dvořišti vrchní strážmistr Slabihoudek poslal dne 12. 5. 1945 prostřednic-

2. Zprávy o politické situaci v regionu, o tom, jak zde probíhaly volby, jaké politické strany a uskupení v kraji působily či jaký měla některá politická rozhodnutí a události dopad na regionální úrovni. Mimořádně cenné jsou popisy přelomových historických okamžiků (roky 1918, 1938, 1945). V památnících jsou zmínky o záhadných a nikdy nevyřešených vraždách údajných kolaborantů, o vyřizování osobních účtů prostřednictvím sovětských vojáků, o obětech při osvobozování v květnu 1945, chování sovětských vojáků vůči ženám a cizímu majetku, o „divokém“ odsunu a vraždách, ke kterým při něm docházelo. Zde uvedené informace doplňují naše představy o tom, jak složitá a napjatá situace byla v tehdejší Československu v prvních měsících po osvobození.

3. Zprávy společenského charakteru informující o návštěvách známých politiků (zejména prezidentů Masaryka a Beneše), o sportovních událostech, oslavách, významných stavbách, úmrtích aj. Do památníku však byly zaneseny i zprávy o zavedení nebo rozšíření autobusové dopravy, otevření nové školy aj.

Památníky četnických stanic byly jedním z plodů nebývalého rozmachu kronikářství v Rakousku-Uhersku a později v Československé republice v první polovině 20. století. Jako úřední dokument existovaly sice jen necelých čtyřicet let, bylo to však v jedné z nejdynamičtějších a nejdramatičtějších etap české moderní historie, ohraničené z jedné strany první světovou válkou, z druhé strany nástupem komunistické diktatury. Všechny společenské zvraty našly odraz i v těchto pamětních knihách, které se tak staly jedním z důležitých, paradoxně však dosud spíše opomíjených pramenů naší moderní české historie i etnologie.

- tvím Okresního velitelství SNB krátké vyličení událostí za rok 1945 ke schválení Oblastního velitelství SNB v Českých Budějovicích. Srov. ABS, f. J 4, Obvodní oddělení VB Český Krumlov, inv. č. 395, Památník Dolní Dvořiště 1279–1945.
12. Srov. ABS, f. J 3, Obvodní oddělení VB ČB, Památník 1265–1934, inv. č. 871, Obvodní oddělení VB Hluboká nad Vltavou, Památník 1253–1928, inv. č. 1184, Obvodní oddělení VB Lišov, Památník 1346–1947, inv. č. 1379, J 4, Velitelství stanice SNB Hořice na Šumavě, Památník 1250–1946, inv. č. 416, Velitelství stanice SNB Loučovice, Památník 1715–1945, inv. č. 4, Velitelství stanice SNB Horní Dvořiště, Památník 1280–1932, inv. č. 403, Obvodní oddělení VB Benešov nad Černou, Památník 1530–1946, inv. č. 357
 13. Jedná se například o památníky četnických stanic v Bzí, Pištině, Římově, Hluboké nad Vltavou, Rudolfově a ve Čtyřech Dvorech u Českých Budějovic, Horním Dvořišti na Kaplicku, Horní Planě na Českokrumlovsku, Dubu na Prachaticku, Nové Bystřici, Deštné, Stříbřeci na Jindřichohradecku a Třeboňsku v jižních Čechách nebo v památnících četnických stanic v dnešních Lázních Bohdaneč a Opatovicích nad Labem na Pardubicku, a Hlušicích a Libčanech na Královéhradecku. Ve všech případech byly kroniky pravděpodobně založeny nejdříve kolem roku 1914. Viz ABS, f. J 3, Velitelství stanice SNB Bzí, Památník 1849–1946, inv. č. 1079, Obvodní oddělení VB Pištín, Památník 1849–1947, inv. č. 1506, Velitelství stanice SNB Římov, Památník 1849–1947, inv. č. 1611; f. J 4, Obvodní oddělení VB Horní Planá, Památník 1849–1945, inv. č. 414; f. J 5, Okresní správa SNB Jindřichův Hradec (dále jen J 5) Obvodní oddělení VB Jindřichův Hradec, Velitelství stanice SNB Deštná, Památník 1849–1949, inv. č. 367, Obvodní oddělení VB Nová Bystřice, Památník 1849–1937, inv. č. 423, Velitelství stanice SNB Stříbřec, Památník 1849–1948, inv. č. 475; f. OS SNB a podřízené útvary Prachatice (dále jen J 8), Velitelství stanice SNB Dub, Památník 1849–1945, inv. č. 274, f. Krajská správa SNB Hradec Králové, OS SNB a podřízené útvary Pardubice (dále jen M 7), Obvodní oddělení VB Bohdaneč, Památník 1849–1949, inv. č. 1, Velitelství stanice SNB Opatovice nad Labem, Památník 1849–1948, inv. č. 82; f. OS SNB a podřízené útvary Hradec Králové (dále jen M 3), Velitelství stanice SNB Libčany, Památník 1918–1948, inv. č. 57, Velitelství stanice SNB Hlušice, Památník 1849–1948, inv. č. 1.
 14. Srov. ABS, f. J 5, Velitelství stanice SNB Jarošov nad Nežárkou, Památník 1849–1908, inv. č. 378.
 15. Např. v památníku četnické stanice v Třeboni. Srov. tamtéž, Obvodní oddělení Třeboň, Památník 1918–1946, inv. č. 500.
 16. Např. památníky stanic SNB Zlatá Koruna a Zvonková v okrese Český Krumlov, památníky ve Starém městě pod Landštejnem, v Horní Pěně, ve Slavonicích, v Číměři, na Jindřichohradecku, v Dolních Libchavách na Ústeckoorlicku, v Ktiši na Prachaticku. Srov. ABS, f. OS SNB a podřízené útvary Ústí nad Orlicí (dále jen M 12), Velitelství stanice SNB Dolní Libchavy, Památník 1938–1948, inv. č. 145; f. J 4, Velitelství stanice SNB Číměř, Památník 1938–1946, inv. č. 356, Velitelství stanice SNB Horní Pěna, Památník 1945, inv. č. 370, Obvodní oddělení VB Slavonice, Památník 1938–1949, inv. č. 456, Velitelství stanice SNB Staré Město pod Landštejnem, Památník 1938–1949, inv. č. 462; f. J 4, Velitelství stanice SNB Zlatá Koruna, Památník 1938–1948, inv. č. 497, Velitelství stanice SNB Zvonková, Památník 1945–1948, inv. č. 500; f. J 8, Velitelství stanice SNB Ktiš, Památník 1938–1948, inv. č. 291.
 17. Např. památník VS-SNB Frymburk založený v roce 1945 obsahuje zpětné zápisy sahající až do roku 1934. Srov. ABS, f. J 4, Velitelství stanice SNB Frymburk, Památník 1934–1946, inv. č. 399.
 18. Německy se rakouské četnické památníky oficiálně nazývaly „Chronik des k. k. Gendarmeriepostens“.
 19. Např. památníky stanic v Dolním Dvořišti, Kaplici, Rožmberku na Českokrumlovsku.
 20. Vycházel jsem z památníků dochovaných na Šumavě a v Novohradských horách na jihu Čech, tedy z území, jež se po podpisu Mnichovské dohody stalo součástí žup Niederdonau a Oberdonau. Tvůrci nových sudetských památníků se tedy podle všeho pouze navrátili ke staré rakouské praxi.
 21. Je nepochybné, že se jejich autoři při dopisování starších událostí opírali o nařízení a rozkazy z let 1914 a 1915, předválečné četnické almanachy a o již vypracované koncepty, o jakých se píše například ve výše zmiňovaném českokrumlovském památníku, případně pak i o jiné formy služebních záznamů.
 22. Viz poznámka číslo 10.
 23. Koncem ledna 1948 nařídilo Oblastní velitelství SNB v Chrudimi, aby všechny podřízené stanice zaslaly ke schválení koncepty památníku od osvobození v květnu 1945 do konce roku 1947. Jak stálo v nařízení, zápisy měly být prováděny věcně, pečlivě a ne rozvláčně. Strojopisy konceptů za léta 1945–1947 jsou u jednotlivých památníků zpravidla připojeny až vzadu za ručně psaným textem. Tamtéž jsou i strojopisy konceptů za roky 1948 a 1949, ty však již do památníku přepsány nebyly. Strojopisné koncepty zápisů za poválečná léta i s kritickými vsvukami nadřízeného kontrolora nazevme například v památníku četnické stanice Rohovládova Bělá 1918–1948 v pardubickém okrese. Viz ABS, f. M 7, Velitelství stanice SNB Rohovládova Bělá, Památník 1918–1948, inv. č. 83.
 24. ABS, f. M 3, Obvodní oddělení VB Hradec Králové, Památník 1918–1948, inv. č. 1; f. M 7, Obvodní oddělení VB Bohdaneč, Památník 1849–1949, inv. č. 1.
 25. ABS, f. J 8, Obvodní oddělení VB Netolice, Památník 1918–1945, inv. č. 307.
 26. Například v památníku četnické stanice z Dobřenic ležících v bývalém okrese Nechanice se dochovala fotografická dokumentace brutální vraždy mladé dívky ve roce 1929. Viz ABS, f. M 3, Velitelství stanice SNB Dobřenice, Památník 1918–1948, inv. č. 1.

PRAMENY:

Archiv bezpečnostních složek, pracoviště Kanice (ABS), Krajská správa SNB a útvary VB v jihočeském kraji (fond J):

OS SNB a podřízené útvary České Budějovice (fond J 3)

Památníky 1918–1948, inv. č. 79; Památník, inv. č. 80.

Obvodní oddělení VB ČB; Památník 1265–1934, inv. č. 871; Památník 1934–1948, inv. č. 872.

Obvodní oddělení VB České Budějovice-Čtyři Dvory; Památník 1849–1927, inv. č. 920.

Obvodní oddělení VB České Budějovice -Suché Vrbné; Památník 1914–1947, inv. č. 948.

Velitelství stanice SNB Bzí; Památník 1849–1946, inv. č. 1079.

Velitelství stanice SNB Dívčice; Památník 1863–1948, inv. č. 1107.

Velitelství stanice SNB Dolní Bukovsko; Památník 1900–1946, inv. č. 1129.
 Obvodní oddělení VB Hluboká nad Vltavou; Památník 1253–1928, inv. č. 1184; Památník 1928–1948, inv. č. 1185.
 Velitelství stanice SNB Chrástřany; Památník 1922–1948, inv. č. 1239.
 Obvodní oddělení VB Kamenný Újezd; Památník 1814–1927, inv. č. 1292; Památník 1925–1948, inv. č. 1293.
 Velitelství stanice SNB Koloděje nad Lužnicí; Památník 1918–1935, inv. č. 1328.
 Obvodní oddělení VB Lišov; Památník 1346–1947, inv. č. 1379.
 Velitelství stanice SNB Nemanice; Památník 1921–1947, inv. č. 1417.
 Obvodní oddělení VB Nové Hradky; Památník 1849–1946, inv. č. 1461.
 Velitelství stanice SNB Olešnice; Památník 1939–1948, inv. č. 1490.
 Obvodní oddělení VB Pištín; Památník 1849–1947, inv. č. 1506.
 Obvodní oddělení VB Purkarec; Památník 1849–1947, inv. č. 1535.
 Obvodní oddělení VB Rudolfov; Památník 1918–1947, inv. č. 1581.
 Velitelství stanice SNB Římov; Památník 1849–1947, inv. č. 1611.
 Obvodní oddělení VB Strážkovice; Památník 1921–1947, inv. č. 1637.
 Velitelství stanice SNB Svatý Jan nad Malší; Památník 1918–1945, inv. č. 1669.
 Obvodní oddělení VB Ševětín; Památník 1918–1945, inv. č. 1689.
 Velitelství stanice SNB Včelná; Památník 1937–1947, inv. č. 1833.
 Velitelství stanice SNB Vrábče; Památník 1941–1945, inv. č. 1839.
 Obvodní oddělení VB Zlív; Památník 1922–1948, inv. č. 1867.

OS SNB a podřízené útvary Český Krumlov (fond J 4)

Obvodní oddělení VB Benešov nad Čemou; Památník 1530–1946, inv. č. 357.
 Velitelství stanice SNB Besednice; Památník 1918–1947, inv. č. 361.
 Velitelství stanice SNB Cetviny; Památník 1918–1945, inv. č. 365.
 Obvodní oddělení VB Český Krumlov; Památník 1568–1948, inv. č. 390.
 Obvodní oddělení VB Dolní Dvořiště; Památník 1279–1945, inv. č. 395; Památník 1918–1942, inv. č. 396.
 Velitelství stanice SNB Frymburk; Památník 1934–1946, inv. č. 399.
 Velitelství stanice SNB Horní Dvořiště; Památník 1280–1932, inv. č. 403.
 Obvodní oddělení VB Horní Planá; Památník 1849–1945, inv. č. 414.
 Velitelství stanice SNB Hořice na Šumavě; Památník 1250–1946, inv. č. 416.
 Obvodní oddělení VB Kaplice; Památník 1918–1945, inv. č. 432.
 Velitelství stanice SNB Loučovice; Památník 1715–1945, inv. č. 450.
 Velitelství stanice SNB Malonty; Památník 1918–1945, inv. č. 454.
 Velitelství stanice SNB Netřebice; Památník 1924–1945, inv. č. 456.
 Velitelství stanice SNB Pohoří na Šumavě; Památník 1938–1945, inv. č. 462.
 Velitelství stanice SNB Rožmberk nad Vltavou; Památník 1875–1945, inv. č. 467.
 Velitelství stanice SNB Velešín; Památník 1849–1928, inv. č. 478; Památník 1929–1936, inv. č. 479.
 Velitelství stanice SNB Zlatá Koruna; Památník 1938–1948, inv. č. 497.
 Velitelství stanice SNB Zvonková; Památník 1945–1948, inv. č. 500.

OS SNB a podřízené útvary Jindřichův Hradec (fond J 6)

Velitelství stanice SNB České Velenice; Památník 1920–1946, inv. č. 352.
 Velitelství stanice SNB Číměř; Památník 1938–1946, inv. č. 356.
 Velitelství stanice SNB Deštná; Památník 1849–1949, inv. č. 367.
 Velitelství stanice SNB Horní Pěna; Památník 1945, inv. č. 370.
 Velitelství stanice SNB Jarošov nad Nežárkou; Památník 1849–1908, inv. č. 378; Památník 1901–1938, inv. č. 379.
 Obvodní oddělení VB Jindřichův Hradec; Památník 1918–1948, inv. č. 392.
 Obvodní oddělení VB Kardašova Řečice; Památník 1849–1946, inv. č. 405.
 Velitelství stanice SNB Klikov; Památník 1913–1946, inv. č. 408.
 Velitelství stanice SNB Lodhéřov; Památník 1918–1945, inv. č. 411.

Obvodní oddělení VB Lomnice nad Lužnicí; Památník 1918–1945, inv. č. 415.
 Obvodní oddělení VB Nová Bystrice; Památník 1849–1937, inv. č. 423.
 Obvodní oddělení VB Nová Včelnice; Památník 1876–1949, inv. č. 430.
 Velitelství stanice SNB Nová Ves nad Lužnicí; Památník 1920–1946, inv. č. 434.
 Velitelství stanice SNB Novosedly nad Nežárkou; Památník 1918–1947, inv. č. 437.
 Velitelství stanice SNB Popelín; Památník 1918–1948, inv. č. 442.
 Velitelství stanice SNB Rapšach; Památník 1925–1946, inv. č. 448.
 Velitelství stanice SNB Roseč; Památník 1918–1945, inv. č. 452.
 Obvodní oddělení VB Slavonice; Památník 1938–1949, inv. č. 456.
 Velitelství stanice SNB Staré Město pod Landštejnem; Památník 1938–1949, inv. č. 462.
 Velitelství stanice SNB Stříbřec; Památník 1849–1945, inv. č. 475.
 Obvodní oddělení VB Třeboň; Památník 1918–1946, inv. č. 500.
 OS-SNB Vnitřní oddělení; Památník okresního velitelství Jindřichův Hradec 1918–1945, inv. č. 74.
 Okresní oddělení MV Třeboň; Památník okresního velitelství Třeboň 1918–1945, inv. č. 10.

OS SNB a podřízené útvary VB Pelhřimov (fond J 6)

Obvodní oddělení VB Kamenice nad Lipou; Památník 1849–1949, inv. č. 135.
 Velitelství stanice SNB Žirovnice; Památník 1906–1949, inv. č. 199.

OS SNB a podřízené útvary VB Prachatice (fond J 8)

OS-SNB Vnitřní oddělení; Památník okresní velitelství Prachatice 1872–1939, inv. č. 63.
 Velitelství stanice SNB Dub; Památník 1849–1945, inv. č. 274.
 Velitelství stanice SNB Husinec; Památník 1918–1946, inv. č. 285.
 Velitelství stanice SNB Ktiš; Památník 1938–1948, inv. č. 291.
 Obvodní oddělení VB Lhenice; Památník 1923–1945, inv. č. 300.
 Obvodní oddělení VB Netolice; Památník 1918–1945, inv. č. 307.
 Obvodní oddělení VB Stachy; Památník 1881–1947, inv. č. 331.
 Velitelství stanice SNB Strážný; Památník 1901–1945, inv. č. 335.
 Velitelství stanice SNB Strunkovice nad Blanicí; Památník 1924–1947, inv. č. 338.
 Velitelství stanice SNB Vacov; Památník 1849–1945, inv. č. 341.
 Velitelství stanice SNB Vítějovice; Památník 1918–1945, inv. č. 355.
 Obvodní oddělení VB Vlachovo Březí; Památník 1849–1945, inv. č. 364.
 Velitelství stanice SNB Zbýtiny; Památník 1918–1938, inv. č. 377.

OS SNB a podřízené útvary VB Tábor (fond J 10)

Velitelství stanice SNB Choustník; Památník 1918–1947, inv. č. 118.
 Obvodní oddělení VB Soběslav; Památník 1918–1946, inv. č. 162.
 Velitelství stanice SNB Tučapy; Památník 1904–1945, inv. č. 194.
 Obvodní oddělení VB Veselí nad Lužnicí; Památník 1918–1947, inv. č. 204.
 Velitelství stanice SNB Zálší; Památník 1943–1946, inv. č. 206.

Krajská správa SNB Hradec Králové (fond M):

OS SNB a podřízené útvary Hradec Králové (fond M 3)

Obvodní oddělení VB Hradec Králové; Památník 1918–1948, inv. č. 1.
 Obvodní oddělení VB Chlumeck nad Cidlinou; Památník 1914–1949, inv. č. 1.
 Velitelství stanice SNB Kosičky; Památník 1938–1949, inv. č. 8.
 Velitelství stanice SNB Dobřenice; Památník 1918–1948, inv. č. 1.
 Velitelství stanice SNB Libčany; Památník 1918–1948, inv. č. 57.
 Velitelství stanice SNB Praskačka; Památník 1922–1948, inv. č. 101.
 Velitelství stanice SNB Strašov; Památník 1918–1948, inv. č. 126.
 Velitelství stanice SNB Hlušice; Památník 1849–1948, inv. č. 1.

OS SNB a podřízené útvary Pardubice (fond M 7)

OS SNB Pardubice – vnitřní oddělení; Památník okresního četnického velitelství 1918–1948, inv. č. 1.

Obvodní oddělení VB Bohdaneč; Památník 1849–1949, inv. č. 1.

Velitelství stanice SNB Opatovice nad Labem; Památník 1849–1948, inv. č. 82.

Velitelství stanice SNB Rohovládova Bělá; Památník 1918–1948, inv. č. 83.

Velitelství stanice SNB Staré Ždánice; Památník 1922–1948, inv. č. 122.

Obvodní oddělení VB Přelouč; Velitelství stanice SNB Choltice; Památník 1915–1948, inv. č. 1.

Velitelství stanice SNB Přelouč; Památník 1918–1946, inv. č. 26.

OS SNB a podřízené útvary Ústí nad Orlicí (fond M 12)

Velitelství stanice SNB Dolní Libchavy; Památník 1938–1948, inv. č. 1.

Státní okresní archivy:

SOkA Jindřichův Hradec, f. Četnické stanice okresu Jindřichův Hradec; Četnická stanice Kunžak; Četnická stanice Strmilov; Četnická stanice Stráž nad Nežárkou.

SOkA Pardubice, f. Četnické stanice okresu Pardubice 1849–1945; Okresní četnické velitelství Pardubice 1918–1945, sign. 778; Četnická stanice Rosice; Památník 1920–1947, sign. 796; Četnická stanice Sezemice; Památník 1849–1925, sign. 810; Četnická stanice Svítkov; Památník 1918–1939, sign. 811.

LITERATURA:

Císař, Alois 1974: *Sborník dokumentů ke vzniku a vývoji SNB v letech 1945–1948*. Praha: Správa vědy a školství FMV.

Císař, Alois – Holub, Ota – Kroupa, Vlastislav 1977: *Tradice Sboru národní bezpečnosti (Základní skripta k historii SNB 1945–1970)*. Praha: Správa vědy a školství FMV.

Havlík, Miroslav 2014: Obecní kroniky. In: Doušek, Roman a kol.: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita, s. 209–224.

Hrábek, Emil 1991: Drážní kroniky. Významný dokument železniční historie. In: *Z dějin železniční dopravy*. Rozpravy NTM 115. Praha: Národní technické muzeum, s. 131–134.

Hrdina, Antonín Ignác 2009: Pokyn Karla hraběte Chotka k vedení obecních a farních kronik v Čechách (1835). *Revue církevního práva*, č. 3, s. 211–213.

„Klasifikace historických pramenů.“ *Paleografie.org* [online] [cit. 20. 4. 2014]. Dostupné z: <<http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery301>>.

Kuthanová, Veronika – Machová, Barbora – Šípóczová, Eva 2014: Školní kroniky. In: Doušek, Roman a kol.: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita 2014, s. 199–208.

Kvaček, Robert 1986: Písemné prameny. Písemnosti institucionálního původu. Písemnosti osobní povahy. Literární prameny. In: Hroch, Miroslav a kolektiv: *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 142–163.

Kvapilová, Iva 2003: Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1945–1950 se zaměřením na veřejné bezpečnostní [resp. pořádkovou a kriminální] složku. In: *Sborník Archivu MV*. Praha: Odbor archivní a spisové služby Ministerstva vnitra ČR, s. 68–90.

Macek, Pavel – Uhlíř, Lubomír 1997: *Dějiny policie a četnictva I. Habsburská monarchie (1526–1918)*. Praha: Themis.

Macek, Pavel – Uhlíř, Lubomír 2011: *Dějiny policie a četnictva IV. Československo (1945–1989)*. Praha: Police history.

Pamětní prameny. *Paleografie.org* [online] [cit. 20. 4. 2014]. Dostupné z: <<http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery259>>.

Przybylová, Blažena 2005: Památník četnického stanoviště ve Staré Bělé. In: Przybylová, Blažena (ed.): *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, sv. 22. Ostrava: Tilia, s. 482–497.

Tošnerová, Marie 2010: *Kroniky českých měst z předbělohorského období. Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.

Uhlíř, Lubomír 1996: Četnictvo habsburské monarchie v míru a ve válce. *Historie a vojenství* 45, č. 1, s. 3–37.

Valešová Barbora 2014: Farní kroniky. In: Doušek, Roman a kol.: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 90–101.

Vykoupil, Libor 2000: *Slovník českých dějin*. Brno: Julius Zirkus.

Summary

Memory Books from Gendarmerie Stations – One of Less-Known Historical and Ethnologic Resources

The study writes about so-called memory books of gendarmerie stations – a resource that so far has been used mainly by those interested in modern military history (in many memory books are vividly described the events from 1937–1939 and from May 1945), history of security corps and regional history. The opportunity to use the memory books for social history, history of everyday life or history of criminality remains aside. The memory books of gendarmerie stations were one of fruits resulting from an unusual boom of chronography in the former Austrian-Hungarian Empire and then in Czechoslovakia in the early-20th century. Although they existed for less than forty years as official documents, they were written in one of the most dynamic and dramatic stages of Czech modern history limited by the World War I from the one side, and the communist totalitarian regime from the other. All social turns were also reflected in gendarmerie memory books that became one of the important resources of Czech modern history.

Key words: gendarmerie; chronicles; World War II; history of everyday life; social history; history of criminality.

TRANSKRIPCIA A REKONŠTRUKCIA AUDIOZÁZNAMOV HIER ĽUDOVÉHO BÁBKARA BOHUSLAVA ANDERLEHO

Juraj Hamar

A ešte jedno by sa malo podotknúť, a to čo najskôr! Akadémie vied a umení by mali zaznamenať na gramoplatne patetickú reč ľudových bábkarov, aspoň tých najstarších, kým nám nevymrú. Je síce pravda, že staré bábkarské rukopisy označujú neprirodené prízvuky a zanedbávajú označovanie dĺžok, ale aj tak každý povie, že reč ‚echt pimprlácka‘ je nenapodobiteľná...“

Jindřich Veselý¹

V rokoch 1987 až 1997 som sprevádzal svoju hrou na heligónku Antona Andeleho (1944–2008), posledného tradičného bábkara na Slovensku. Zároveň som robil technického asistenta pri jeho produkciách. Fascinácia tradičným bábkovým divadlom v Anderleho podaní, naše početné rozhovory počas dlhých umeleckých turné (najmä v zahraničí) a napokon moje profesionálne zameranie sa na interpretáciu umeleckého textu (ukončil som štúdium estetiky a literárnej vedy na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave) ma priviedli k hlbšiemu štúdiu etnoteatrológie, najmä k estetike a poetike žánru ľudového divadla a tradičného bábkového divadla.²

Ešte v 90. rokoch mi A. Anderle sprístupnil niekoľko magnetofónových kaziet s nahrávkami hier z repertoáru jeho otca Bohuslava Anderleho (1913–1976). Anton si bol vedomý, že sa kriticky zaujímam o staršie pramene a o tradičný repertoár ľudových bábkarov. Ponúkol som sa, že sa pokúsim o prepis a postupnú rekonštrukciu jednotlivých hier. Vtedy som ešte netušil, o aký bohatý a zároveň náročný materiál ide. Anton vedel spamäti množstvo fragmentov z hier svojho otca, ktoré nemal vo svojom repertoári. Obyčajne uvádzal 4–5 hier (najčastejšie hry *Don Šajn*, *Doktor Faust* a *Gašparko a Kubo na hodoch*), ale jeho snom bolo, keď už nie hrať, tak aspoň zaznamenať na videozáznam viacero hier s rôznymi kolekciami bábov, ktoré mal vo svojej súkromnej zbierke.

Anderlovci prebrali repertoár, ktorý sa tradoval v bábkarskej rodine starého Jána Stražana (1859–1939), považovaného za prvého slovenského bábkara. Najskôr to bola Eva Anderlová, rod. Kouřilová (1880–1969), ktorú vychovali Stražanovci a ktorá začala samostatne hrať v roku 1919. Potom nasledovala ďalšia generácia Anderlovcov – Bohuslav a Jaroslav (1916–1982), ktorí začali hrať v roku 1929. Napokon na rodinný repertoár nadviazal aj Bohuslavov syn Anton Anderle.

Na dvoch plagátoch, ktoré pri propagácii svojich vystúpení používali Anderlovci v polovici 20. storočia, sa ponúkalo viac ako štyridsať hier. Starší plagát ponúkal repertoár s hrami *Veselí kmotrovia*; *Knieža Maxmilián*; *Bitka na hrade Biela Hora*; *Gašparkova cesta do Ameriky*; *Veselý uhliar*; *Za živa zamurovaný*; *Život sv. Geno-*

Haló! Haló!

Pristovalo najväčšie slovenské

ŠKRHOLOVÉ A GAŠPARKOVÉ DIVADLO

a zdrží sa tu len krátky čas, neomeškajte ho navštíviť

Dňa _____ začiatok o _____ hodine v miestnosti — vo vlastnom šiatrí

Program: číslo _____

Soznam hier dľa čísel programu:

1. Veselí kmotrovia	11. Šimanova pomsta	21. Dedinský masobedník	31. Katoľská posledná dieťa
2. Knieža Maxmilián	12. Žid Paľák	22. Ošera huličova	32. Sítka Maruška
3. Bitka na hrade Biela Hora	13. Život komediantov	23. Bábka na pomník	33. Lumpáci Vagabundus
4. Gašparkova cesta do Ameriky	14. Mikuláš Kieľkovský	24. Zrodnej hat	34. Ševci v Čechách
5. Veselý uhliar	15. Veselý kuster	25. Kráľ v horách	35. Pábolný streľec
6. Za živa zamurovaný	16. Dr. Ján Faust	26. Káňka Pavla	36. Úvodník Gašparko
7. Život sv. Genová	17. Rytieri z Bianka	27. Zandák z ložarke	37. Zbojník zo Zampachu
8. Tetári na Morave	18. Ohlamaný zblatník	28. Podmanimovec	38. Vrhára sadliakov
9. Živá mŕtvola	19. Pábolný mŕtval	29. Bábka rytier	39. Knieža Bismund
10. Hrátky dieťaťa	20. Šťastný sen školáka	30. Rytier Kieľka	40. Jánok

a rôzne iné hry

V nedeľu a vo sviatok viac predstavení o 3., 6. a 8. hod. • Vstupné: Kčs _____, deti Kčs _____

Dobre a lacno sa môžete pobaviť len u nás - Príďte a uvidíte

O hojnú účasť prosí **B. ANDERLE, Z RADVANE**

Divadelný plagát bábkarov Anderlovcov (po r. 1945).

véfi; *Tatári na Morave; Živá mŕtvola; Návrat do domova; Rimanova pomsta; Žid Fajšl; Život komediantov; Mikeš Klečkovský; Veselý šuster; Dr. Ján Faust; Rytieri z Blánika; Oklamáný zbojník; Falošný maršal; Nevinný vrah Skrašovský; Dedinský nezbedník; Dcéra husliarova; Ráno na panské; Zradný kat; Krčma v horách; Kľatba Paríža; Ženich z loterie; Podmaninovci; Bláznivý rytier; Rytier Klebeta; Katovo posledné dielo; Silák Herkules; Lumpáci Vagabundus; Švédi v Čechách; Pobožný strelec; Ukradnutý Gašparko; Zbojník zo Žampachu; Vzbúra sedliakov; Rinaldo Rinaldini; Jánošík*, pričom zoznam dopĺňala poznámka „a rôzne iné hry“.³ Na ďalšom reklamnom plagáte, ktorý bol vydaný v 50. rokoch 20. storočia, uvádzali Anderlovci hry *Veselí kmotrovia; Knieža Maximilián; Bitka na hrade Biela hora; Gašparkova cesta do Ameriky; Veselý uhliar; Život Genovéfy; Návrat do domova; Veselý šuster; Dr. Ján Faust; Dedinský nezbedník; Dcéra husliarova; Ráno na panské; Zradný kat; Vzbúra sedliakov; Jánošík; Hrčka a Frčka; Kto chce cudzie, príde o svoje; Boli časy boli; Nezbedníci; Kozácka odвета; Prísaha; Malý hrdina; Ženich z loterie; Obžalovaná kráľovná; Strašidlo v čižme; Úžera; Soľ nad zlato*, opäť s poznámkou „a rôzne iné hry“.⁴ V spomienkach Anderlovcov nachádzame aj tituly, ktoré na uvedených plagátoch chýbajú, napríklad hry *Polepšenie zlej ženy*⁵ alebo *Don Juan*.⁶ Podľa Antona Anderleho medzi otcove najhranejšie tituly patrili *Jánošík, Rinaldo Rinaldini, Kuranto a Špádolino, Gašparkova cesta do Ameriky, Falošný gróf Belengardo, Knieža Maximilián, Don Juan, Doktor Faust a Genovéfa*⁷ (Hamar 2010). Všetky postavy v týchto hrách hrával predovšetkým Bohuslav Jaroslav mu pomáhal s vodením bábok a hlas prepožičiaval len niektorým postavám (zvyčajne to boli hlasy vedľajších postáv zbojníkov, lúpežníkov a rytierov), aby podporil u divákov aj zvukový dojem z masových, väčšinou bitkárskejších scén. Celý svoj repertoár hrával Bohuslav Anderle spamäti.

V roku 1972 zaznamenal Anton Anderle na cievkový magnetofón Tesla Sonet niekoľko hier v podaní svojho otca. Nahrávky hier Anton zrealizoval počas viacerých sedení s otcom v jeho byte na Spojovej ulici v Banskej Bystrici. Niekoľko záznamov bolo zo živých divadelných vystúpení. Boli to hry *Gróf Belengardo* (na festivale Scénická žatva v Martine roku 1970 a v Košickom bábkovom divadle v Košiciach v roku 1975) a *Falošne obžalovaná kráľovná* (miesto a rok uvedenia sa mi nepodarilo zistiť). Celý re-

pertoár bol nahratý na sedem pásov značiek Scotch, Agfa a Emgeton, prostredníctvom štvrtstopového záznamu.⁸ Tieto pásy, ktoré sa nachádzajú v rodinnom archíve Antona Anderleho, obsahovali aj prepisy hier *Johanes Doktor Faust* a hier v interpretácii „starých českých bábkarov“⁹ (pravdepodobne z vinylových dlhohrajúcich, tzv. LP platní, ktoré vydalo vydavateľstvo Panton). Magnetofónové pásy Anton prehral na magnetofónové kazety, ktoré mi zapožičal okolo roku 1995. Postupne som si z nich vyhotovil kópie, ktoré som prepísal opäť na magnetofónové kazety. Prvú, veľmi zjednodušenú transkripciu hry *Ján Doktor Faust* som uskutočnil v roku 1996. Tento prepis (bohužiaľ aj s chybami a bez mojej redakcie) bol prvýkrát kniž-

Halo ! **Halo !**

Pricestovalo najväčšie stredoslovenské

ŠKRHOLOVÉ A GAŠPARKOVÉ

DIVADLO

a zdrži sa tu len krátky čas, neomeškajte ho navštíviť

Dňa _____ začiatok o _____ hodine v miestnosti — vo vlastnom štáti

Program: číslo _____

Zoznam hier podľa čísel programu:

1. Veselí kmotrovia	8. Veselý šuster	15. Jánošík	22. Malý hrdina
2. Knieža Maximilián	9. Dr. Ján Faust	16. Hrčka a Frčka	23. Ženich z loterie
3. Bitka na hrade Biela hora	10. Dedinský nezbedník	17. Kto chce cudzie, príde o svoje	24. Obžalovaná kráľovná
4. Gašparkova cesta do Ameriky	11. Dcéra husliarova	18. Boli časy boli	25. Strašidlo v čižme
5. Veselý uhliar	12. Ráno na panské	19. Nezbedníci	26. Úžera
6. Život Genovéfy	13. Zradný kat	20. Kozácka odвета	27. Soľ nad zlato
7. Návrat do domova	14. Vzbúra sedliakov	21. Prísaha	a rôzne iné hry

V nedeľu a vo sviatok viac predstavení o 15., 18. a 20. hod.

Vstupné 3 Kčs, deti 2 Kčs

Dobre a lacno sa môžete pobaviť len u nás - Príďte a uvidíte

O hojnú účasť prosí **B. ANDERLE Z RADVANE**

Divadelný plagát bábkarov Anderlovcov (okolo r. 1950).

ne publikovaný v roku 2006 (Hledíková-Polívková 2006: 117–152). Opakované amatérske prepisy na technicky nekvalitných záznamových zariadeniach i samotných médiách sa celkom prirodzene odrazili na výslednej kvalite a zrozumiteľnosti zaznamenaných hier.

O tomto probléme som sa zmienil svojmu priateľovi a kolegovi Milanovi Ruskovi, odborníkovi na analýzu a syntézu ľudského hlasu, vedúcemu oddelenia analýzy a syntézy ľudskej reči na Ústave informatiky Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Ponúkol mi pomoc a spoluprácu pri digitalizácii a „očistení“ spomínaných záznamov od neželaných šumov a akustických porúch. Na základe získaných záznamov repertoáru hier Bouslava Anderleho sme v roku 2004, spoločne s Antonom Anderlem, začali realizovať vedecký výskum zameraný na analýzu a syntézu hlasového prejavu ľudových bábkarov (Hamar – Rusko 2006a, 2006b). Ja som sa simultánne začal venovať estetike a poetike repertoáru bábkarskej rodiny Anderlovcov.

Základom výskumu sa stalo 61 digitálnych súborov vo formáte mp3, v celkovej dĺžke 33 hodín, 47 minút. Doteraz najväčším publikovaným výstupom je 28 hier, ktoré som uverejnil v monografii o hrách ľudových bábkarov Anderlovcov z Radvane (Hamar 2010a). Nepublikoval som hry, ktoré boli zaznamenané vo viacerých verziách.¹⁰ Publikované hry boli v rozsahu 681 rukopisných strán.

Zľava kmotrovia Škrhola a Trčko, zbojník a Anička.
Z kolekcie bábok Bohuslava Anderleho.

Cieľom mojej transkripcie a rekonštrukcie zaznamenaného repertoáru bolo sprístupniť odbornej i laickej verejnosti tú časť nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska, o ktorej existuje minimálne množstvo informácií. Na rozdiel od česko-moravského prostredia, ktoré je v žánri tradičného bábkarstva neoddeliteľné od slovenskej proveniencie a kde je potrebné spomenúť aspoň dve vynikajúce práce Jaroslava Bartoša *Loutkářské hry českého obrození* (1952) a *Komedie a hry českých lidových loutkářů* (1959), sa texty slovenských bábkarov nezapisovali, a tak sa v podstate nezachoval ani jeden rukopis niektorej hry z ich repertoáru (Predmerský 1966: 7). Navyše si bábkari texty svojich hier ochraňovali pred konkurenciou (Cesnaková – Michalcová 1979: 132). Nešlo však len o technický prepis pôvodných audiozáznamov. Snažil som sa o čo najautentickejšie podanie „živého“ textu tak, ako sa pravdepodobne uvádzal na javisku.

Náročnosť celej transkripcie a rekonštrukcie jednotlivých hier spočívala nielen v technických prekážkach (zlá kvalita záznamu, ktorá sa často podpísala pod nezrozumiteľnosť textu a pod.), ale aj v skutočnosti, že tradičné bábkové divadlo je synkretickým javom *par excellence* a akýkoľvek záznam – alebo na druhej strane prepis tohto záznamu a rekonštrukcia tohto záznamu bez vizuálnej stránky – nikdy nebudú kompletne a z vedeckej stránky dôveryhodné. Tieto fakty boli pre mňa hlavnou výzvou, aby som sa pokúsil o výslednú transkripciu a rekonštrukciu zaznamenaných textov, ktoré som chcel dať do podoby metatextu, pri ktorom som sa snažil zužitkovať aj svoje poznatky z autopsie živých, hraných dramatických textov v podaní bábkara Antona Anderleho.

Scéna z hry Bohuslava Anderleho – *Rytier Poľský* (1953).

Metodologický prístup, ktorý som si vybral pre transkripciu a rekonštrukciu jednotlivých hier, mal niekoľko etáp. V prvom rade som urobil zjednodušenú transkripciu zaznamenaného audiotextu, pričom som si robil paralelné poznámky k dialógom. Išlo najmä o to rozlíšiť jednotlivé dramatické postavy v texte, ktorý bol nahrany ako súvislý monológ, so zmenami hlasu (hlasový prejav charakterizuje aj jednotlivé typy postáv). Táto povrchná transkripcia bola pre mňa, ako som neskôr zistil, nesmierne dôležitá, pretože som sa rýchlejšie dostával do kontextu danej hry – dialógov, konania a motívácií jednotlivých postáv, diania na scéne a pod. Napríklad ak som narazil na nezrozumiteľné meno postavy, toto meno sa v texte nahrávky zopakovalo viackrát v podobe, ktorá už bola zo záznamu jasne zrozumiteľná. Zároveň som si uvedomil, že v tomto štádiu spracovania nahrávok mi môže pomôcť aj spolupracovník, ktorý nie je až tak dôsledne zasvätený do danej problematiky, pretože išlo v podstate o rutinný prepis textu zo zvukového záznamu. Časť textov v tejto prvej fáze mi pomohla prepísať Katarína Laurenčíková.

Ďalší krok pre mňa znamenal priradiť jednotlivé dialógy k príslušným postavám. Ešte stále som pracoval s hrubou transkripciou. Popri logickosti textu mi bola v tomto ohľade nápomocná skutočnosť, že každá postava bola okrem iného charakterizovaná aj zmenou hlasu ako jedným z fundamentálnych charakteristík interpretačného prejavu tradičného bábkara. Pri striedaní hlasov typologicky rozdielnych postáv to nebol problém (mužský hlas – ženský hlas, Gašparkov hlas – hlas postavy, hlas čerta – ľudský hlas). Problémom boli dialógy v skupinových scénach, v ktorých sa striedali hlasy viacerých postáv (zbojníkov, lúpežníkov, čertov a pod.).

Doteraz bezpríznačný text, ktorý má na nahrávke podobu monológu (aj s prihliadnutím na zmeny hlasu, stále transkribujeme jednoliaty, súvislý text), bolo textovú predlohu potrebné rozdeliť na dialógy a jednotlivé postavy, ktoré v hre vystupujú. V tomto okamihu transkripcie do textu vstupuje aj kontext. Väčšinou to s ohľadom na logiku textu nebol problém, ale opäť bolo potrebné robiť redakciu pri skupinových scénach: keď sa napríklad dohaduje štyri a viac postáv, navyše v pomerne rýchlej rytmickej kadencii, ktorá bábkara obmedzuje v tom, akú podobu hlasu používa pre tú ktorú postavu. Na tomto mieste som sa napríklad často stretol s pochopiteľnými logickými chybami, kedy bábkar omylom zamenil zvukovú podobu hlasu jednej postavy za zvukovú podobu

druhej postavy, čo pri tomto type interpretácie divadelného textu môže ovplyvniť viacero činiteľov: bábkar deklamuje text v pre neho neprirodzenom prostredí (bez bábok), niektoré dialógy, najmä krátke jednoslovné, strieda v rýchлом tempe, pamäťový hendikep a pod.

V hrách ľudových bábkarov je mnoho postáv, ktoré v podobe stereotypov reprezentujú postavy z pohľadu etnológie charakterizované ako *cudzie* – napríklad postavy Nemcov, Maďarov, Židov, Cigánov. V jazykovej rovine transkribovaného textu sa to prejavovalo najmä používaním slov a skomolených slov iných etník, ale aj v podobe stereotypných fonetických príznakov. Bolo potrebné urobiť redakciu a zjednotenie týchto príznakov, ale

Vystúpenie Anderlovcov na festivale Scénická žatva v Martine. Zľava Bohuslav, Jaroslav a Anton (1970). Súkromný archív autora.

aj odstránenie nelogickostí. Napríklad v hre *Hlúpy Kubo na hodách alebo Hlúpy Kubo v zakliatom zámku* vystupuje postava zemepána. Tú bábkár interpretoval buď ako príslušníka nemeckej etnickej menšiny, alebo maďarskej etnickej menšiny. Pri transkripcii tejto hry v podaní Bohuslava Anderleho som narazil na interpretáciu obidvoch jazykových podob v rámci jedného textu. Zjednotil som v tomto prípade text na jednej strane na základe logiky na maďarské jazykové a fonetické príznaky, pretože v zaznamenatej hre sa postava zemepána volala Ištván (maďarská podoba mena Štefan), na strane druhej pod vplyvom interpretácie tejto hry v podaní Antona Anderleho, ktorý mal túto postavu priradenú k maďarskému etniku.

Typológia jednotlivých postáv má zásadný vplyv aj na transkripciu a rekonštrukciu textu. Často som sa stretol s problémom, že jazyk tej istej postavy nie je kompaktný. Napríklad postava chvíľu rozpráva nárečím, potom prejde k spisovnej podobe jazyka, znovu sa vráti k nárečiu a pod. Bohuslav Anderle pochádzal zo stredoslovenskej jazykovej oblasti, a tak sa celkom prirodzene aj do podoby prehovoru niektorých postáv, ktorý by mal mať podobu spisovného jazyka (postavy z vyššieho stavu, alebo neutrálne postavy), dostali slová s fonetickým a dialektologickým príznakom nárečia. V takomto prípade som text upravoval do spisovnej podoby. Na druhej strane pri postavách, kde bábkár využíval dialekt (najmä ľudové typy postáv sedliakov Mateja Škrholu a jeho kmotra Trčku), som sa snažil tieto zmeny a rozdiely zachovať a text som nezjednocoval. Považoval som to z hľadiska ďalšieho výskumu za potrebné, pretože príčiny týchto zmien mohli mať technickú podobu (únava, pamäťový výpadok textu, improvizácia), alebo sémantickú podobu (jednoduchý pocit, že stačí použiť príslušný dialekt len z času na čas ako potvrdenie a uistenie diváka, že ide o daný typ postavy). Napríklad:

„*MATEJ: No dobre, no. He, za hodinu buchnáť, himlfirnajz, šak to bude taký ľahký zárobok. No, len by som rád vedev, kto by sem prišiev. (Začne pochodovať po krčme.) An-cvaj, an-cvaj, no. (Urobí čelom vzad a pochoduje na druhú stranu.) An-cvaj, an-cvaj. (Urobí čelom vzad a pochoduje späť.) An-cvaj, an-cvaj... No len vrč, vieš, ale ak ťa opálím t'in špacírštokon, tak sa smiechu nezdržíš, no.... Juj! Čo je? Bohdaj si skazu vzav, aký bov čierňi! Ale ak ťa opálím, no počkaj, druhý raz si dám pozor na teba! No, no, no. (Znovu začne pochodovať.) A raz-dva, čelom vzad! (Čert priletí späť a vrazí do Mateja.)*

Újha! II Nekopaj, lebo, himlfirnajz, vieš, ťa tak opálím, čo ti rebro zlomím, no! (Znovu udrie čerta.) ... No len hybaj, hybaj, hybaj, hybaj, no hybaj! No pod! No vidíš, už nepríde, lebo sa ma bojí. Hehéj, ja ťa naučím, neboj sa, veď ja som slúživ u ajunzibcich infanteri regimente...“ (Hamar 2010b: 87)

Podobné to bolo aj pri reči hlavnej komickej postavy Gašparka, kedy Bohuslav Anderle používal dva spôsoby „šušľania“. Buď na sykavky nedával mäkkene, alebo naopak, dával ich všade. V niektorých hrách dokonca kombinoval obidva spôsoby interpretácie. Napríklad: „*GASHPARKO: Cus! Budes robiť to, čo kázem ja, a nie to, čo ty chces. Šadni ši a šed!*“ (Hamar 2010a: 477). Opäť som tieto nelogickosti v transkripcii ponechal, pretože som v nich videl ďalší potenciál pre budúci výskum.

Samostatnú problematiku tvorila transkripcia onomatopoeických slov (*jaj, joj, juj, h, he, ha, hí, chi, br, bířř, tramtamtam...*), pri ktorej som sa snažil presne transkribovať aj počet slabík, resp. hlások, aby som zachoval rytmus, akým hovorí bábkár. V tomto prípade som využil aj svoje muzikantské skúsenosti, pretože okrem rytmu, kadencie a akcentov mali mnohé z týchto slov aj melodickú podobu a logiku. Napríklad: „*GASHPARKO: (Prechádza sa po komnate a jódluje.) Hálalalilí! Holilí!...*“ (Hamar 2010a: 476), alebo: „*GASHPARKO: ... (Odchádza zo scény.) Tramtamtam, tamtamtamtam...*“ (Hamar 2010a: 88).

Komplikovaná bola aj transkripcia expresívnych, pejoratívnych, zastaraných a skomolených slov, ako aj slov, ktoré majú svoj pôvod – viac, či menej presne interpretovaných – v iných jazykoch (maďarčina, nemčina, latinčina, čeština, taliančina, francúzština, angličtina, rómčina, hebrejčina). Napríklad: *ajnunzibcich infanteri regiment, aveňjú, bizoň naďon ereš, drakukučiny porazine tu-te Rome, elementgramantika, flintušák ňeky, hafrovať, konškrementy, moledovať, ridardy, zaškrumplicírovať na flafir, iudikabeles, hiňenrauch, kašamrdn, randamora pikula pasé* a ďalšie (Hamar 2010a: 653 – 655).

Pri prepise týchto slov, alebo aj celých viet, som použil fonetickú transkripciu, pri ich sémantickom výklade zasa pomoc viacerých slovníkov, resp. ľudí z prirodzeného jazykového prostredia (Veronika Filkó – maďarčina, Walter Persché – nemčina, Anna Anderlová – skomolené, alebo nárečové slová) a ich výklad som podal v kapitole *Slovník cudzích a neznámych slov* (Hamar 2010a: 653–655), kde som vysvetlil 202 takýchto slov, slovných spojení alebo celých viet.

Vo zvukových záznamoch hier sa často objavovali nelogickosti v texte. Napríklad v hre *Jánošík* sa postavy zbojníkov, ktorí evidentne v predchádzajúcich scénach zahynuli, zrazu objavili v neskorších scénach. Tu som musel uplatniť autorskú licenciu na premenovanie postáv a ich dialógov v nasledujúcich scénach. Okrem toho som musel text očistiť aj od rôzneho fonetického a štylistického balastu – brbtov, nezmyselných vetných konštrukcií a pod., ktoré vznikli, ako som už predtým poznamenal, obyčajne výpadkom pamäte, improvizáciou, alebo faktom, že bábkar deklamoval text v nekomfortnej situácii – na mikrofón, v sede za stolom, navyše s dlhším časovým odstupom od svojho pravidelného účinkovania¹¹ a pod.¹²

Veľkou výzvou bola aj transkripcia piesní, ktoré bábkar použil v jednotlivých hrách. Zaujímavosťou je, že piesne sa v hrách neopakovali. Z publikovaného výberu 28 hier spieval Bohuslav Anderle v 11 divadelných kusoch celkom 19 piesní. Pri transkripcii tohto materiálu som sa na strane textu stretol s podobnými problémami, o ktorých píšem v súvislosti s rečou postáv. Z hudobného hľadiska (transkripciu melódií robil hudobník Stanislav Palúch) sme sa stretli s podobnými výzvami – falošné tóny, úmyselná retardácia melódie vo forme paródie, groteskného výrazu pri glissandách a vibrátoch a pod. V tejto súvislosti považujem za potrebné uviesť skutočnosť, že ide o prvý počín, kedy dostala transkripcia spievaného textu v tradičnom repertoári ľudového bábkara aj melodickú podobu.¹³

Osobne za najväčší prínos transkripcií hier Bohuslava Anderleho považujem tú časť svojho výskumu, ktorá sa zamerala na rekonštrukciu jednotlivých textov. Aby transkripcie anderlovských textov boli využiteľné pre ďalšie dramatické, vedecké a iné spracovanie, bolo

nevyhnutné doplniť transkribovaný text aj o rekonštrukciu diania na scéne. Práve pri žánri tradičného resp. ľudového bábkarstva je to dôležité aj s ohľadom na fakt, že obyčajne všetky hry interpretoval jeden, maximálne dvaja herci. Bohuslav Anderle hrával spoločne s bratom Jaroslavom, ale všetky hlavné postavy animoval sám. Fyzický priestor scény, ale aj technické dispozície herca tak celkom prirodzene vytvárali určité obmedzenia (priestorové, antropologické, technické) pri interpretácii hry. V hre bolo naraz prítomných niekoľko priestorov. Prvý bol ten, v ktorom sa odohrávalo dianie na scéne (les, zámocká komnata, sedliacka izba a pod.). Ďalej to boli virtuálne priestory, ktoré sa nachádzali „mimo obrazu“ – sú to priestory, do ktorých vstupujú, alebo z ktorých vystupujú postavy z priestoru, ktorý je na scéne a ktorý je daný scénografiou: zo sedliackej izby sa dá napríklad smerom vpravo mimo scény vyjsť na dvor, smerom vľavo mimo scény zasa vojsť do komory a pod. Aby som toto dianie mohol popísať, musel som sa vžiť do role samotného bábkara a predstaviť si, ako dokáže manipulovať s jednotlivými bábkami, ktoré postavy vchádzajú na scénu, resp. zo scény vychádzajú, kam ich mimo scény vešia, aby sa vzápätí mohli vrátiť a podobne. Súčasťou textu sú aj dramatické pauzy, resp. monológy a dialógy postáv, ktoré sú mimo scény (mimo obraz). Dôležitými informáciami pre potenciálneho užívateľa transkribovaného textu sú aj režijné poznámky k animácii bábkky – či postava sedí, skáče, či si ľahne, pokľakne a pod. Táto časť rekonštrukcie textu, napriek mojej výraznej autorskej licencie, má nesmierny význam pre ďalšiu prácu s publikovanými textami, najmä pri ich ďalšom využití (napríklad v inscenačnej praxi).

rubato

Jaj, ku-ku-lien-ka, kde si bo - lááá, keď tá tu - há zi - ma bo - lááá?

Ha - a - aj, ku - ku - ku, se - de - la som na drú - ku.

Napokon redakcia transkripcie a rekonštrukcie textov sa nezaobíde (najmä pri ich publikovaní) bez záverečného zásahu jazykovej redakcie. V tomto prípade sa tejto úlohy zhostila jazyková redaktorka Ľubica Janeva, ktorá mala k dispozícii nielen moje transkripcie, poznámky k estetike a poetike textov, ale aj ukážky audiozáznamov jednotlivých hier.

K štúdiu problematiky a bádania v oblasti transkripcie a rekonštrukcie textov z oblasti žánrov, pri ktorých sú fundamentálnymi synkretické podoby prejavov tradičnej ľudovej kultúry, považujem za potrebné uplatniť také dynamické heuristické prístupy, v ktorých zohráva dôležitú úlohu nielen znalosť danej problematiky a precíznosť v interpretácii pôvodného materiálu, ale aj autopsia a širší antropologický a umelecko-estetický kontext. Pri záverečných redakciách textu som často privieral oči – snažil som si predstavovať to, čo sa práve deje na scéne, snažil som sa vcítiť do role bábkara a predstavoval som si, ako by som ja manipuloval s marionetami, rozkladal som si po stole figúrky alebo papierové lístky s menami postáv, aby som sa uistil, že moja rekonštrukcia diania na scéne je správna, alebo prinajmenšom možná.

Transkripcia a rekonštrukcia akéhokoľvek prameňa, ktorý má fyzickú podobu audio, resp. videozáznamu, sa nezaobíde bez sofistikovaných technických riešení. Až s odstupom času som si uvedomil, aké je dôležité dostať sa k pôvodnému analógovému, alebo digitálnemu nosiču (v danom prípade k pôvodným magnetofónovým pásom, na ktorých bola zaznamenaná časť z repertoáru tradičného bábkara Bohuslava Anderleho). Pre uľahčenie a zefektívnenie transkripcie a rekonštrukcie nahovoreného textu je potrebné analógové záznamy previesť do digitálneho formátu, zálohovať nahrávky v ich pôvodnom technickom stave, ďalej dostupnými technickými prostriedkami zabezpečiť akustickú čitateľnosť nahraných textov (odšumenie za účelom väčšej zrozumiteľnosti a lepšej artikulácie textu a pod.). Významnú rolu, najmä pri popise transkribovaného audiozáznamu, zohrávajú aj všetky dostupné metadá-

ta (dátumy, príležitosti, opis prostredia, mená interpretov, poznámky k nahrávkam¹⁴ a pod.).

Dôležitý je heuristický prístup, pri ktorom som sa snažil transkribovaný audiozáznam textu konfrontovať so všetkými dostupnými informáciami, autopsiou, publikovanými i nepublikovanými prameňmi (napríklad mojimi prepismi audio a videozáznamov niekoľkých titulov v podaní Antona Anderleho, jeho osobných výpovedí v dokumentárnych filmoch a rozhovorov v rámci môjho terénneho výskumu). Významnú rolu zohrávali aj heuristické rozhovory s Antonom Anderlom (najmä v rokoch 2004–2008, kedy som začal s rekonštrukciou a finalizáciou transkribovaných audiozáznamov) a s Antonovou mamou Annou Anderlovou (v rokoch 2008–2010). Prvé hry som Antonovi posielal prostredníctvom e-mailov, aby si k mojim prepisom mohol robiť poznámky. Ako výnimočný a žiadaný umelec bol na začiatku tohto storočia veľmi vyťažený svojim účinkovaním na Slovensku, ale hlavne v zahraničí. Rozsah nahrubo prepísaného textu väčšiny hier bol natoľko rozsiahly, že sme sa napokon s Antonom dohodli, že transkripciám potrebujeme venovať viacero spoločne strávených dní. Pripravil som si všetky moje otázky a komentáre k textom, techniku na audio a videozáznam rozhovorov, vytlačil som všetky prepísané texty a spoločne sme sa dohodli, že s ním 21. mája 2008 vycestujem do Poľska, kde mal Anton inštalovať výstavu zo svojej zbierky bábok a kde by sme mohli stráviť spoločne niekoľko dní, aby som mohol s jeho pomocou prepis všetkých textov dokončiť. V polovici apríla 2008 Antona hospitalizovali v Roosveltovej nemocnici v Banskej Bystrici. Stále sme boli v telefonickom kontakte a pripravovali sme sa na našu cestu a výskum, ktorý sa mal zrealizovať o pár dní v Poľsku. V nedeľu 27. apríla 2008 Anton nakrátko odišiel (neoficiálne) z nemocnice domov, aby mohol vybaviť svoju e-mailovú korešpondenciu a aby pokračoval v prípravách našej cesty do Poľska. V telefonickom rozhovore mi potvrdil, že počíta s mojim výskumom a že sa naň pripravuje. Zomrel nečakane 16. mája 2008.

UKÁŽKA Z TRANSKRIPCIE TEXTU:

Hra *Hlúpy Kubo na hodách alebo Hlúpy Kubo v zakliatom zámku* (Hamar 2010: 464–488).

Tretie dejstvo – *Zámocká komnata*

GAŠPARKO: (*Prechádza sa po komnate a jódluje.*) Hálalalilí! Holilí!
No, co tu neni nikoho? Čelý žámok som presiel, no uz, no, chodím

ž ižby do ižby, ž ižby do ižby a nic, nikde nikoho nemózem najst'.
Hálalalilí! A uz voľakto ide, no konečne, no!

...

GAŠPARKO: Kubo, pociuješ? Pociuješ?
 KUBO: Naozaj?
 GAŠPARKO: Naozaj. No keď knieza povie.
 KNIEŽA: Určite dostanete peňazí, koľko odnesiete.
 KUBO: No tak dobre. Tak ho pošlite, ja sa s ním porozprávam!
 GAŠPARKO: Jaj, Kubo, ty si hlupák. Ako ho môže poslať knieza? Vasa milosť, my tu ostaneme. Mohli by ste nám tu dať dáke svetlo?
 KNIEŽA: Sviece horia, nuž ak sa tu zhasne, tak ostanete potme.
 GAŠPARKO: No my ša ani potme nebojíme. Šak nie, Kubo?
 KUBO: Ja teda nie, a ty, neviem.
 GAŠPARKO: Ja sa skovám, neboj sa nič! Ja sa skovám.
 KUBO: No skovať sa neskováš.
 KNIEŽA: Ostanete teda tu?
 GAŠPARKO: Ostaneme, vasa milosť.
 KNIEŽA: Pozrite sa, je jedenásť hodín, za hodinu voľačo zažijete. Ak neprídete o rozum alebo o život, tak sa na vás o jednej prídem pozrieť ako sa držíte. Áno? A keď do jednej vydržíte, tak mi budete vedieť aspoň povedať, čo ste tu videli.
 GAŠPARKO: Dobre, vasa milosť, dobre, joj, to je celkom správne!
 KUBO: Počúvajte, a toho ľstvána si uviazte, lebo ak ho chytím, ja ho rozdrapím na dva kusy!
 KNIEŽA: A čo vám spravil?
 GAŠPARKO: Che! Vasa milosť, on ho posielal do roboty, ale on este sem nepatrí, on je az z Kubaloviec. On bol u Vrbovca a ten ho tam zacal čiapať, tak Kubo mu vrátil zo dve a potom ho dal chytiť do siete. Ú, chytli ho, lebo inak nemohli a dali ho do väzenia. Nuz ale som povedal, ze vo väzení má strasnú silu, keď je potme, tak ho pustili von a teraz je tu.
 KNIEŽA: A nebalamutíš tak trochu?
 GAŠPARKO: Tak trosku, no.
 KNIEŽA: To som si mohol myslieť.
 GAŠPARKO: Ale no, nehnevajte ša zato, vasa milosť! Ja len zato, viete, len zato, aby ho pustili.
 KNIEŽA: Mohli ste prísť za mňov, aj tak by som bol dal rozkaz, aby ho pustili. Ale už keď chcete vydržať tu, no nedbám, len si dajte pozor! Len vás ľutujem ak prídete o rozum.
(Na scénu príde dcéra kniežaťa.)
 KNIEŽA: A čo ty tu chceš? Načo si sem prišla?
 GAŠPARKO: To je kto?

POZNÁMKY:

1. Pozri. Veselý 1929.
2. Ľudové bábkové divadlo predstavuje osobitý estetický fenomén. Na rozdiel od iných druhov a žánrov ľudového umenia zaradenie tohto typu divadla do tzv. nízkej kultúry nie je až také jednoznačné. Ak máme do činenia s ľudovým bábkovým divadlom, súčasnému stavu bádania tejto problematiky vyhovuje širšie koncipované poňatie tohto javu. To znamená, že oproti kategorickému začleneniu ľudového bábkového divadla do nízkeho, resp. vysokého štýlu umenia a kultúry je lepšie vyhnúť sa obidvom týmto kategóriám (McCormick 2004). S tým súvisí aj slovenský terminologický problém, či ide o tradičné, alebo ľudové bábkové divadlo, alebo o divadlo kočovných bábkarov a pod.
3. Divadelný plagát Škrholového a Gašparkového divadla, vydaný po roku 1945.

KNIEŽA: To je moja dcéra. Ona sama sa podujala na to, že vypátra, čo je to tu za mátoha, čo to, kto to tu straší. No a ráno sme hu našli v bezvedomí a odvtedy nerozpráva. Nemôže nič povedať.
(Dcéra kniežaťa gestikuluje rukami.)
 KNIEŽA: A ty? Čože?! Že tu chce ostať s vami.
 GAŠPARKO: Nech ostane!
 KNIEŽA: A keď sa jej voľačo stane?
 GAŠPARKO: Nebojte sa, nič sa jej nestane, nič sa jej nestane. Co by sa jej mohlo stať?
 KNIEŽA: Počúvajte, dajte mi pozor na ňu! Keď už chce tu ostať, nechce si dať povedať, dobre, ostaň tu dieťa moje. Ale najradšej by som bol, keby si odišla.
(Dcéra kniežaťa gestikuluje rukami, potom si sadne na stoličku.)
 KNIEŽA: Nie? No tak dobre!
 GAŠPARKO: Á, len si sadnite slecinka, sadnite si, tak!
 KNIEŽA: No dobre, ja teraz odídem. Ale dajte mi pozor na dcéru, lebo ak sa jej voľačo stane, ja vás dám obesiť obidvoch!
 GAŠPARKO: Nebojte sa nič! Viete, ja by som nemohol byť obesený.
 KNIEŽA: Prečo?
 GAŠPARKO: Ja som strasne steklivý, ja by som to nevydržal. Cheche.
 KNIEŽA: No ty si dobrý figliar. Začínaš sa mi páčiť.
 GAŠPARKO: Aj vy mne, aj vy mne, vasa milosť, aj vy mne, no.
 KNIEŽA: No teraz dovidenia! Len mi dajte pozor na dcéru. *(Odchádza.)*
 GAŠPARKO: Dobre, dobre, vasa milosť!

GAŠPARKO: Kubo, co povies? Ako sa ti páci táto pekná slečna?
 KUBO: Pekná je, ale Marianka je krajšia. Toto je len takvo ako taký comlík.
 GAŠPARKO: *(Paroduje Kuba.)* Comlík, no vidíš.
 KUBO: Dievča, ako sa voláš?
 GAŠPARKO: Kubo, veď to nemôžeš! Ona ti nemôže rozprávať.
 KUBO: Prečo?
 GAŠPARKO: Ona je nemá.
 KUBO: Nemá? A veď má ústa, tak nech vraví.
 GAŠPARKO: Pockaj, Kubo, ako ty budeš rozprávať.
(Hodiny odbíjajú polnoc.)

4. Divadelný plagát Škrholového a Gašparkového divadla, vydaný okolo roku 1956. Signované: Pohronské tlačiarne, n. p., Banská Bystrica V 05293.
5. Spomienky Bohuslava Anderleho. Rodinný archív Antona Anderleho.
6. Z korešpondencie Antona Anderleho s autorom, 31. 1. 2008. Archív autora.
7. Tamže.
8. Poznámky Antona Anderleho. Archív autora.
9. Tamže.
10. Napríklad som uverejnil domácu nahrávku hry *Falošný gróf Belengardo*, ale jej ďalšie „živé verzie“ uvedené v Košiciach a Martine už nie.
11. Problémom tzv. ľudových bábkarov sa po roku 1950 začalo zaoberať Povereníctvo informácie a osvety, ktoré kočovným bábkarom naria-

- dilo kvalifikačné skúšky. Bohuslav Anderle týmito skúškami v marci 1950 ešte prešiel, ďalšími skúškami v roku 1955 už nie, a tak musel s verejnými produkciami skončiť.
12. Priama súvislosť medzi interpretáciou textu pri živom predstavení s bábkami a s publikom, s bábkami a bez publika, alebo bez publika a bez bábok, je zjavná a mala by byť premetom samostatného etnoteatrológického výskumu.
 13. Samozrejme sa odvolávam len na svoju subjektívnu znalosť európskeho kontextu danej problematiky, najmä publikovaných hier v českej, nemeckej, talianskej, holandskej, francúzskej a anglickej literatúre.
 14. V danom prípade napríklad jedna strana strojom písaných poznámok Antona Anderleho k nahraným magnetofónovým pásom a jedna rukou písaná strana poznámok k nahrávkam Antona Anderleho (archív autora).

LITERATÚRA:

- Bartoš, Jaroslav (ed.) 1952: *Loutkářské hry českého obrození*. Praha: Československý spisovatel.
- Bartoš, Jaroslav (ed.) 1959: *Komedie a hry českých lidových loutkářů*. Praha: Orbis.
- Bartoš, Jaroslav 1969: *Loutkářská kronika*. Praha: Orbis.
- Cesnaková-Michalcová, Milena 1979: Česko-slovenská bábková hra o Faustovi. *Slovenské divadlo* 27, č. 1, s. 131–140.
- Hamar, Juraj 2008: *Ludové bábkové divadlo a bábkár Anton Anderle*. Bratislava: Slovenské centrum pre tradičnú kultúru.
- Hamar, Juraj 2010a: *Hry ľudových bábkarov Anderlovcov z Radvane*. Bratislava: Slovenské centrum pre tradičnú kultúru.
- Hamar, Juraj (ed.) 2010b: *Ludové bábkové divadlo v Európe*. Bratislava: Slovenské centrum UNIMA.
- Hamar, Juraj – Rusko, Milan 2006a: Character Identity Expression in Vocal Performance. In: Sojka, Petr – Kopeček, Ivan – Pala, Karel (eds.): *Text, Speech and Dialogue*. Berlin Heidelberg: Springer Verlag, s. 509–516.
- Hamar, Juraj – Rusko, Milan 2006b: One Speaker, Multiple Characters. In: *Acoustics 2006*. Bratislava: EAA Symposium ACOUSTICS, s. 320–325.
- Hledíková-Polívková, Ida 2006: *Komedianti – kočovníci – bábkari*. Bratislava: Divadelný ústav.
- McCormick, John – Pratisik, Bennie 2004: *Popular puppet theatre in Europe, 1800–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Predmerský, Vladimír 1966: *Príspevok k dejinám slovenského bábkového divadla do roku 1945*. Bratislava: Osvetový ústav.
- Veselý, Jindřich 1929: Don Juan jako Don Žán a Don Šajn u českých lidových loutkářů. *Národopisný věstník československý* 22, č. 2–3, s. 180–181 (slovensky in Bogatyriov, Piotr Grigorievič 1973: *Ludové divadlo české a slovenské*. Bratislava: Tatran, s. 116).

Summary

Transcription and Reconstruction of Audio Recorded Plays by the Folk Puppet Player Bohuslav Anderle

Anton Anderle (1944–2008) was a representative of the third generation of the Anderles, a folk puppet-player family from Radvan. Although the activity of folk puppet players was limited first and fully restricted later by the former governmental authorities in Czechoslovakia in the 1950s, a part of their repertoire survived in their memory. In 1972, Anton recorded on tape his father, Bohuslav Anderle (1913–1976), who recorded nearly thirty puppet plays from traditional Anderle's repertoire, while speaking by heart, without puppets and outside the stage. The contribution writes about transcription and reconstruction of these audio recordings, heuristics, autopsies, and other methods the author was working with when transcribing the recordings. The author published the final form of transcribed and reconstructed texts in the monograph *Hry ľudových bábkarov Anderlovcov z Radvane* [Plays by the Anderles, Folk Puppet Players from Radvan] (2010), which also contains, inter alia, twenty-eight plays, comments on repertoire and typology of characters as well as transcriptions of songs Bohuslav Anderle used in his plays.

Key words: traditional puppet theatre; repertoire of puppet players; transcription and reconstruction of audio recordings; autopsies; Bohuslav Anderle.

TVORBA INSPIROVANÁ LIDOVOU PÍSNÍ A LIDOVÝMI OBYČEJI (KE STÉMU VÝROČÍ NAROZENÍ VLADISLAVA VACULKY)

Vladislav Vaculka (3. 1. 1914 Jarošov u Uherského Hradiště – 27. 9. 1977 Uherské Hradiště) začal studovat výtvarné umění v letech 1934–1938 v Praze na Ukrajinské akademii výtvarných umění u prof. Jana Kulce, a nato ještě rok se vzdělával na pražské Akademii v ateliéru Willi Nowaka a u Maxe Švabinského. Jeho pobyt v hlavním městě mladé republiky s řadou výtvarných spolků a galerií i s výstavami avantgardního umění evropského i přehledů historického výtvarného dědictví domácího, gotiky, starého umění na Slovensku i baroka mu dopřál nejen nečekaných informací, ale také inspiroval. Tvůrčí výboje a experimenty v slohových zaměřeních kubismu, surrealismu, tendencí sociálních i konstruktivních Vaculku zaujaly stejně jako inovace v hudbě a divadle a našly odezvu v tvorbě mladého umělce. V těchto avantgardních snahách evropských i domácích se uplatnilo i nové pojetí lidového umění, jehož tvůrčí zásady i kořeny byly svou podstatou blízké avantgardním zásadám, a proto byly vnímány jako zdroje inspirací, na něž se umělci otevřeně odvolávali. Picassovo objevení negerského umění i navazování na tradici iberských bronzů starého Španělska a obdobné snahy jeho generačních druhů – nejen výtvarníků (nejen kubista Braque, ale i němečtí expresionisté jako Kirchner a surrealisté jako Breton sbírali takové umění, na jiné zdroje lidové tvorby a obyčejů navazovali umělci ruské avantgardy jako Kandinskij a Chagall). A v hudbě první poloviny 20. století má proto objevování, navazování, inspirování se, ale i sbírání lidové písně a hudby nepřeborné množství příkladů: patří sem jistě jazz, mnohá díla Stravinského, Bartókova a řady dalších. Jistě lze v této souvislosti jmenovat sbírání a vydávání afrických pohádek Carlem Einsteinem. Teoreticky se těmi-

to vztahy zabýval heidelberský psychiatr Prinzhorn ve své knize o výtvarné tvorbě duševně chorých. U nás to byl Josef Čapek ve své knize *Umění přírodních národů*. V Čapkově tvorbě výtvarné jako i obrazech Fillových nebo plátech Ludvíta Fully se tyto tendence uplatňují v našem výtvarnictví. Příznačné byla ostatně i účast malířů Fully a Galandy v učitelském sboru bratislavské školy výtvarného umění, kterou tam založil Josef Vydra po vzoru dessauského Bauhausu. Vydra sám byl sběratel lidové keramiky a autorem knih o ní. A v hudbě v této souvislosti nelze nezmínit Leoše Janáčka, Vítězslava Nováka, Bohuslava Martinů. Pro Vaculku byl později velice důležitý také Vladimír Ulehla.

Nacistická okupace našich zemí a zrušení českých vysokých škol ukončilo tato Vaculkova léta učení a získávání zkušeností z bohatého kulturního a uměleckého života pražské metropole i kontakty s evropskými středisky. Vaculka se vrátil domů, do Jarošova a Uherského Hradiště. Tehdy vznikají surrealistické kresby chiricovského ladění, ilustrace k Nezvalovým básním, melancholické obrazy hradištských uliček a náměstí, smutné opuštěné krajiny, v kterých někdy objevíme opuštěného poutníka nebo postavy, které jakoby se zjevily z nějaké dávné mytologie. I portréty, které tehdy vznikají (většinou jeho ženy Ily), mají melancholickou, smutnou atmosféru. *Vzkříšení Lazara* má v sobě jistě i jinotajné poselství mající povzbudit, neztráct naději. V roce 1942 se v jeho malbě poprvé objeví téma související s lidovou obřadností, dosud živou a provozovanou na jeho rodném Slovácku: *Jízda králů* (dnes v Oblastní galerii Zlín). Na rozdíl od pestrobarevné ilustrativnosti, která zejména v letech okupace měla připomínat vlastní národní tradici jako naději i protest, často i bez ohledu na původnost i autentičnost v tehdy populárním „svěrázu“, hledá Vaculka tajemnou mystérióznost obřadu, která metaforicky vyjadřuje základní existenciální souvislosti a podmínky života, jak se opakovaně re-

alizují v závislosti na cyklických proměnách přírody.

Příbuznosti a obdoby projevu přes hranice času i míst, které může obraz připomenout, jsou blízké interpretacím Antonína Václavíka (s nímž se Vaculka – podle jeho svědectví v rozhovorech se mnou – znal osobně). Atmosférou je Vaculkův obraz blízký dílům Picassovým, Chagallovy této orientace, připomíná ducha Stravinského *Svěcení jara*.

Když Vaculka po poválečném dokončení studií na pražské Akademii u profesorů Obrovského a Silovského se opět usadil v Uh. Hradišti a v námětech jeho obrazů získaly většinu témat lidového života rodného Slovácka, uplatnily se v nich zásady předválečné avantgardy, zejména kubismu, ovšem v její české (tj. expresivní) a jistě i velice osobní verzi. V jeho slováckých rekrutech, jízdách králů či tanečních „pod šable“ zjišťujeme výraznou roli kresby, barva je tlumenější v teplém akordu. Vznikají i obrazy s antickými tématy (trigy, *Ikarus*) nebo náboženské náměty (*Milosrdný Samaritán*, *Pieta*), ve stejné formální struktuře, jednoznačně se hlásící k avantgardním tendencím, jež všude v Evropě navazovaly na přerušenu předválečnou tvorbu. Ta však u nás po únorovém převratu 1948 začala být oficiálně neuznávanou orientací, postupem času dokonce projevem nepřátelství. Vše, co neodpovídalo – od Sovětů převzaté – ideologii tzv. socialistického realismu, bylo označováno za buržoazní, protilidové, nepodobné nacistické teorii „zvrhlého umění“. Omezení svobodného vývoje umělecké tvorby přineslo sebou zákazy vystavování, publikování, nakonec i svobodnou výměnu informací se západním zahraničím nemluvě o omezování možností cestovat. Cenzura postihla ovšem i ruskou a sovětskou avantgardu a současné polské umění, které se svým příklonem k informelu odmítalo podřídit sovětské ideologii. Nicméně oficiální postoj v umění měl v sobě aspekt v podstatě absurdní: rozlišoval totiž umění tzv. vysoké, pro něž platily přísné dogmatické požadavky ide-

ologické, a tzv. umění užité, jakési umění druhé třídy, pro něž ideologické požadavky nemusely platit. Tato oblast se tak stala útočištěm, v němž se umělci mohli vyjadřovat svým způsobem a více méně bez omezení, jak ve formě, tak obsahem. Do této kategorie patřila tvorba keramická, která měla na Slovácku nejen starou tradici, ale stále tu byli ještě činní umělci, kteří se jí věnovali v tradičních formách (jako Heřman Landsfeld), a řemeslníci, kteří mistrně ovládali techniku (jako točení – třeba Ladislav Znoj). Stát tuto výrobu, jako i pěstování lidových obyčejů a tanců v souborech a na festivalech lidových písní a tanců dokonce oficiálně podporoval. Zřídil pro to podnik Ústředí lidové umělecké výroby (ÚLUV), který měl v Uh. Hradišti důležitou expozituru. Vladislav Vaculka spolu se svou ženou Idou našli v keramické tvorbě oblast, kde mohli více méně volně tvořit. Vaculka začal nejprve zdobit tradiční tvary, talíře, džbány, kachle barevnými kompozicemi témat svých obrazů. Technika keramiky si vynutila kresebný charakter, lineárnost ponejvíce figurálních motivů tančících šohajů a párů, šohajů na koních, milenců apod. Keramický materiál – tvárná hlína – mu umožnil i tvarovat plasticky, reliéfně. V rozměrných kompozicích do architektury kombinoval tento způsob s technikou keramické mozaiky, jejich tvary odpovídaly charakteru materiálu i modernímu způsobu vyjádření. Nakonec modeluje Vaculka z tradičních tvarů slovácké keramiky, z čutor, váz, džbánů lidské postavy, hlavy, obličej, v nichž lze tušit inspiraci z Picassova objevného způsobu proměňovat džbány v ženské postavy a mísy v ptáky. Se svou ženou objevují pro svou tvorbu starou techniku „černé“ redukční keramiky, kterou kombinují s keramikou glazovanou.

Další oblastí „užitého umění“, v němž Vaculka uplatnil své tvůrčí představy, byla technika tkaných gobelinů, jejíž tradice byla u nás obnovena v umění první poloviny 20. století. Nahrazovaly mu plochu obrazů, technice tkaní, měkkosti a splývavosti podřídil obrazovou kompo-

zici, především její důslednou plošnost. Někdy použil i tehdy novou techniku šitého závěsu, tzv. art protis. Setkáváme se tu s náměty vycházejícími z lidové kultury: *Jízda králů*, *Pod šable*, *Vynášení smrtky*, *Její pastorkyňa*, *Maryša*. Do soutěže poslal návrh na divadelní oponu s námětem Janáckových oper, jejichž postavy tvoří kompozici závěsu. Její ocenění a možnost realizace byly z ideologických důvodů anulovány a opona zůstala v návrhu. Ten byl 2004 vystaven na výstavě *Pocta Leoši Janáčkovi* v brněnském Fomu pánů z Kunštátu.

Bohatá byla Vaculkova grafická tvorba (linořezy, litografie, lepty a suché jehly), jež sloužila jako ilustrace,

různá přání a oznámení, *Ex libris*, vznikaly četné návrhy plakátů. Velký podíl v jejich námětech mají motivy ze slováckého života. V posledních letech života se Vaculka věnoval tvorbě sochařské. Objevil pro sebe techniku „ztraceného vosku“, v níž mohl modelovat i drobné detaily neobyčejně ostře, systém hran ohraničujících nepřilíš rozměrné plochy dodávaly plastickému tvaru kresebnou strukturu. Sochy dostávají monументální působnost nikoliv měřítkem, ale pojetím, velkorysostí tvarového pojetí. Někde umělec své sochy polychromoval technikou emailu. Mimo jiné se i tady objevují lidové motivy: hlavy krojovaných žen, některé se dívají z okna (originál-

Vladimír Vaculka: *Vynášení smrtky*, návrh na gobelín pro Slovácké divadlo v Uherském Hradišti, 1959, tempera. Majetek pisatele. Foto M. Spielmann 2014.

ním dřevěným okenním rámem), hlavy nevěst, rekrútů i králů z jízdy králů. Technika ztraceného vosku sochaři umožňuje působivě naznačit bohaté textilní čepení. Podobně to dělá v miniaturních špercích, které vznikají souběžně.

Vaculkův zájem o lidové náměty a bohaté dílo v různých oblastech výtvarných dokumentuje osobitý postoj, který svým zdůrazněním všelidských aspektů i tvárovou řečí na úrovni evropské i světové avantgardy a všestranností dokázal překonat tragické okolnosti bránící svobodnému tvůrčímu rozvoji a volnému uplatnění i ocenění jak doma, tak za hranicemi. Vladislav Vaculka vytvořil díky svému nekonvenčnímu myšlení i tvoření, své neústupnosti, odpovědnosti a mravnímu postoji dílo, které i dnes zaujme přes hranice místa i času a inspiruje. Jeho dílo si заслужuje dnes – i mimo výročí jeho stého narození – být připomínáno ve všech svých souvislostech.

Petr Spielmann

K NEDOŽITÝM DEVADESÁTINÁM ADAMA PRANDY

V těchto dnech jsme si připomněli, že před devadesáti lety se v kysucké obci Snežnica narodil Adam Pranda (20. 5. 1924), významný slovenský etnograf a jazykovědec. A zanedlouho si připomeneme i třicet let od jeho předčasné smrti (28. 8. 1984).

A. Pranda vystudoval na bratislavské univerzitě obory slovenština a filozofie. Nejprve pracoval jako vědecko-výzkumný pracovník oddělení kulturní správy Vědeckých ústavů města Bratislavy, v letech 1953–1961 jako vedoucí výzkumného oddělení ÚĽUVu. Od roku 1961 až do své smrti působil v Národopisném ústavu SAV jako vědecký pracovník a vědecký tajemník tohoto akademického pracoviště. Už v dobách svých vysokoškolských studií projevoval zájem o vědeckou práci. Navštěvoval i před-

nášky ze sociologie, ruštiny a italštiny, jako pomocný asistent se zúčastnil výzkumu nářečí v okrese Žilina. Také strávil rok pobytem na univerzitě v Miláně.

Nejprve jej upoutala jazykověda. Vedle nářečí se zabýval studiem divadelního jazyka, estetických otázek jazykové kultury ve slovenské operní tvorbě. Z té doby pocházejí i jeho vlastní literární pokusy a práce. Brzy však u něj převážil zájem o tradiční lidovou kulturu. Publikoval řadu prací, zvláště z oblasti lidových výtvarných tradic a rozličných doplňkových zaměstnání. Postupně se okruh a záběr jeho prací rozšiřoval. Věnoval se teoreticko-metodologickým otázkám národopisu, interetnickým procesům, problematice terénního výzkumu tradic lidové kultury, proměn tradiční lidové kultury v nových společenských podmínkách, kovorolnictví, združstevňování vesnice, etnografickým oblastem a otázkám terminologickým. Respekt si získal též prací redaktorskou, překladatelskou a vědecko-organizační zejména ve Slovenské národopisné společnosti, v níž působil v letech 1969–1975 jako její předseda. Zkrátka, A. Pranda se do dějin nejen slovenského, ale i českého a slovanského národopisu zapsal výrazně jako vědecký pracovník, iniciátor a redaktor významných národopisných edic, překladatel a autor mnoha studií.

Pranda náležel mezi přední odborníky spolupracující dlouhá léta také s dnešním Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici. Pracovníci ústavu i další kolegové na něj dlouho vzpomínali jako na obětavého a mimořádně aktivního člena redakční rady časopisu Národopisné aktuality (dnešní Národopisná revue). Podílel se i na tvorbě koncepce časopisu a jejím naplňování, na tvorbě a budování rozsáhlé ústavní sbírky habánské a lidové keramiky. Díky svým rozsáhlým vědomostem byl zasvěceným recenzentem řady ústavních publikací, aktivní účastník odborných strážnických konferencí a seminářů. Prostě přítel vždy ochotný pomoci. To mohu dosvědčit já sám. Když počátkem

ledna 1978 zemřel nečekaně Josef Tomeš, zakladatel a šéfredaktor časopisu Národopisné aktuality, stal jsem se výkonným redaktorem. Bez zkušeností. Na redakčních pracích jsem se podílel něco málo přes rok, především jako korektor. U posledních asi tří čísel jako „pomocný“ redaktor. O vedení redakce, tvorbě čísel, přípravě rukopisů do tisku a vůbec o tom všem, co souvisí s výrobou, jsem neměl ani ponětí. A tehdy jediný, kdo mi nabídl pomoc, byl A. Pranda. Vzal jsem všechny příspěvky s korespondencí a odjel za ním. Na břehu Dunaje mi obklopen papíry všechno vysvětloval, ukazoval a dal mi spoustu mimořádně cenných rad. Vždyť měl tolik vlastních zkušeností, že mohl i rozdávat. Doma jsem se pustil do práce a číslo vyšlo. Na jednání redakční rady přijel A. Pranda dříve než jiní, seděl se mnou, procházel časopis, něco pochválil. A tam, kde se mu něco nezdálo, mne nekritizoval, ale ukazoval, jak by to řešil on a proč. Když pak někteří členové redakční rady měli na jednání nějaké výtky, on mlčel. Pak se zeptal, kdo mi nabídl pomoc, když všichni věděli, že nemám zkušenosti. Po chvíli ticha dodal, že on své připomínky už se mnou probral a není třeba se o tom dále bavit. Musím říci, že takto mne vyučoval pár let a já si jej mimořádně považoval. Dodnes jsem mu za vše velmi zavázán a celý život z jeho zkušeností těžím. Vážím si jej jako člověka vždy ochotného podat pomocnou ruku, velmi pracovitého, badatele s obdivuhodnou šíří znalostí a hlavně přítele a nezištného rádce začínajících mladých kolegů. Takový zůstává v mém srdci a v mých vzpomínkách.

Jan Krist

BLAHOPŘÁNÍ KAMILE SKOPOVÉ

Kulaté životní jubileum nedávno oslavila výtvarnice, pedagožka a spisovatelka Kamila Skopová. Narodila se 5. 3. 1944 v uměnímilovně pražské úřednické rodi-

ně Bičovských. Absolvovala střední uměleckoprůmyslovou školu v Praze a až do roku 1993 pracovala v propagačním oddělení podniku Pražské obchodní domy. V 70. letech se však začala věnovat nejprve výtvarnému a později i hudebnímu a tanečnímu folklorismu. Po celá 90. léta pak působila v Městském kulturním středisku Chrudimská beseda a od roku 2000 až do současnosti se plně soustřeďuje na vlastní autorskou práci.

První zkušenosti na poli scénického folklorismu sbírala Kamila Skopová v letech 1976–1985 s dětským souborem Fidlátka ze Středokluk u Prahy, jehož byla zakladatelkou a uměleckou vedoucí a s nímž získala i první ocenění v národních kolech oborových soutěží. Později jako výtvarnice, autorka kostýmů, jejich doplňků a rekvizit odborně spolupracovala s řadou dalších folklorních souborů (Lipka a Karmazín Pardubice, Kvítek Hradec Králové, Vysočánek Hlinsko, Kohoutek a Kuřátka Chrudim). Svůj talent uplatnila rovněž v množství realizovaných scénářů a výprav ke scénickým pásmům, zejména se zvykoslovnou tematikou, např. *Masopust, Dožínky, Jarmark* (Fidlátka 1976–1985), *Od Martina do Tří králů, Letnice či Jarní obřady* (Lipka 1986–1988), *Prástky s Karmazínem, Kalendárium, O svaté Dorotě* (Karmazín 1988–1996), *Aj Vánoce nastaly, Na pastvině, Jaro, Obchůzka s maškarou, Čas radosti, veselosti, Lidským srdcem putování* (Kohoutek 1986–1999). V mnoha východočeských obcích se dokonce přímo v terénu podílela na obnově a organizaci tradičních výročních obyčejů i společenských akcí (*Roztančené Doupnice, Chrudimské obžinky, Kateřinské posvícení, Chrudimský věneček*). Dodnes působí v odborných porotách soutěží a folklorních festivalů.

Kamila Skopová se dlouhodobě uplatňuje také jako autorka a výtvarnice výstav s tematikou lidové obřadnosti. Spolupracovala s řadou muzejních institucí (Soubor lidových staveb Vysočina – skanzen na Veselém kopci, Městské muzeum ve Skutči, Regionální muzeum

v Chrudimi, Městské muzeum a galerie v Jičíně). Podílela se i na tvorbě několika dokumentárních filmů, z nichž *Vánoce na Veselém kopci* (1985) získaly první cenu Etnofilmu v Čadci.

Nejtěsnější propojení vlastní výtvarné profese s hlubokým zájmem o lidovou duchovní a hmotnou kulturu lze nalézt v bohaté metodické a pedagogické činnosti Kamily Skopové. Dlouhodobě pořádá řadu kurzů rukodělné tvorby, pro širokou veřejnost připravuje a realizuje přednášky, autorská čtení, besedy a výtvarné dílny a spolupracuje i na výuce zájemců o lidovou kulturu ve Škole folklorních tradic, kterou pořádá NIPOS Arama a NÚLK Strážnice.

Od 90. let také pravidelně publikuje. Již v roce 1995 vydala první samostatnou monografii *Lidová tvorba*, následovaly další populárně naučné tituly s tematikou lidové gastronomie (*Lidové pečivo*, 1999; *...ale máma to vařila líp*, 2003; *Rodinné stříbro*, 2005; *Chrudimský kuchtaňek*, 2013), obřadnosti (*Vánoční svátky o století zpátky*, 2005; *Velikonoční svátky o století zpátky*, 2007; *Hody, půsty, masopusty*, 2007; *Rodinné svátky o století zpátky*, 2010; *Rok na vsi*, 2011) a dětského folkloru (*Dětské hry půlstoletí zpát-*

ky, 2008; *Pohádky*, 2013). Jako ilustrátorka se realizovala rovněž v publikacích Aleny Vondruškové, Vlastimila Vondrušky, Eleny Krčkové a dalších autorů.

K obdivuhodnému uměleckému a odbornému záběru Kamily Skopové lze u příležitosti životního jubilea dodat jediné přání neubývajících energie, chuti k další tvůrčí práci a hlavně radosti z inspirativních setkání s početným odborným i laickým publikem. Přínos oslavenkyně našemu oboru totiž spočívá zejména v poučené a vkusné popularizaci, která již mnohým zájemcům otevřela cestu k vážnějšímu studiu různých projevů lidové kultury. Kamilo, díky a hodně zdraví!

Zdeněk Vejvoda

ALENA JEŘÁBKOVÁ K ŽIVOTNÍMU JUBILEU

Na úvod našeho jubilejního příspěvku můžeme konstatovat, že PhDr. Alena Jeřábková uvedla do problematiky lidového oděvu hned několik generací studentů brněnského národopisu (etnologie), jak v dobách samostatné Katedry etnografie a folkloristiky Univerzity J. E. Purkyně, tak za časů společné Katedry historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy a konečně i na Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity, který byl konstituován v roce 1991. Oděvní problematika se stala předmětem její badatelské práce v intencích domácího materiálu moravského či československého nebo komparačně pojatého v širších souvislostech slovanských a evropských. Vedle toho jako vysokoškolsky graduovaná knihovnice vytvořila řadu děl z oblasti oborové bibliografie.

Studium národopisu a dějin umění ukončila A. Jeřábková, rozená Kuncová (nar. 23. 3. 1934), u profesora Antonína Václavíka diplomovou prací *Etnograficko-historické znaky lidového kroje v oblasti valašskomeziříčské* (1957). Na oblast Valaška, odkud pocházel její man-

žel, se zaměřila i v některých dalších dílech a použitá historicko-srovnávací metoda jí umožnila oprostit se od popisnosti, kterou trpělo starší bádání, a interpretovat lidový oděv v širších vývojových a typologických vazbách.

Vzhledem k tomu, že po vysokoškolském studiu profesně zakotvila nejdříve v brněnské Univerzitní knihovně, doplnila si vzdělání studiem knihovnictví na Institutu osvěty a novinářství v Praze. Tato druhou odbornost následně uplatnila v Krajské knihovně Jiřího Mahena a od roku 1976 jako pedagožka na Střední knihovnické škole a v nástupnických knihovnických a informačních vzdělávacích zařízeních, kde vyučovala odborné předměty, ale také dějiny kultury a umění. Jako kvalifikovaná bibliografka se podílela spolu s manželem nebo sama na sestavení a vydání řady oborových bibliografických soupisů.

Jak je patrné z připojeného soupisu prací, lze její profesní dílo zhruba rozdělit do dvou zájmových okruhů. Začneme zmíněnými bibliografickými soupisy. Rozvoj etnografického a folkloristického bádání po druhé světové válce, kdy došlo v bývalém Československu k profesionalizaci a institucionalizaci oboru, mj. založením etnografického semináře na brněnské univerzitě a akademických ústavů ČSAV, dokládá její *Soupis bibliografií české a slovenské etnografie a folkloristiky vydaných v letech 1945–1963* (Praha 1965). Ojedinelé dílo, které uvádí také soupisy z příbuzných disciplín a má tak interdisciplinární rozměr, navázalo na její starší soupisy literatury podchycující oborovou produkci v periodických vydávaných Moravským zemským muzeem či v Časopise Matice moravské. Vyšly v ediční řadě „Materiály k retrospektivní bibliografii české etnografie a folkloristiky“ nebo jako Bibliografická příloha Věstníku NSČ a SNS, jejichž zdárné pokračování přerušila normalizační doba. Jako dozvuk starších knihovnických aktivit lze ještě uvést zpracování bibliografie *Lidové výtvarné umění* (1974) a soupis národopisných prací Beneše Methoda

Kuldy (1820–1903), který sestavila k semináři konanému na brněnské univerzitě v roce 1990 u příležitosti kuldotského výročí.

Zásadní práce A. Jeřábkové se tematicky vztahují k lidové oděvní kultuře. Téměř na počátku její profesní kariéry stojí publikace *Moravský lid v díle Františka Kalivody (1824–1859)*, vydaná v roce 1965 jako společné dílo s historikem Františkem Dostálem. Práce vyhodnotila z uměleckohistorického a etnografického hlediska dílo moravského malíře vyškoleného na vídeňské akademii, mezi jehož náměty náležely lidové typy v kroji a scény z moravského lidového života, vedle vedut zachycujících historické a umělecké památky nebo městská sídla často s lidovou stafáží. Jak kriticky uvádí A. Jeřábková, při publikování Kalivodových děl formou kolorovaných litografií docházelo k výrazným posunům v barevnosti lidového oděvu nebo i sám autor se dopouštěl určité nivelizace krojových typů podaných jednotnou malířskou manýrou, nerozlišující případné fyzické zvláštnosti lidových typů. Práce je provázena reprezentativními ukázkami Kalivodova díla; cenný je soupis zjiště-

ných prací, jak malířských alb, tak samostatných grafických listů.

Analýza ikonografického materiálu náležela k trvalým námětům jubilantčinných studií realizovaných často ve spolupráci s manželem Richardem Jeřábkem. Vedle domácích dokladů (Haná, Plzeňsko, Slovácko) se mezi zpracovávaným ikonografickým materiálem objevují zahraniční vyobrazení např. ze Slovinska (Kraňska) nebo tematicky zaměřená práce na evropskou ikonografii cikána v 19. století jako příspěvek ke studiu stereotypů. K problematice valašské se znovu vrátila ve studii *Valach moravský, či rumunský? Příspěvek k ikonografii valašských pastevců 18. a počátku 19. století* publikované v jednom ze svazků Etnologických studií Ústavu evropské etnologie. V uvedené ediční řadě uveřejnila i další práce z posledních let.

Velkou skupinu prací A. Jeřábkové spojuje téma typologie lidového oděvu. Uvádí ji rozsáhlá studie *Typy mužských pokrývek hlavy na Valašsku, jejich lidové názvy a návrh odborné terminologie* (1965). Z přiložené bibliografie je patrné, že otázky typologické sledovala jak na jednotlivých oděvních součástech, ale také v rámci širších regionálních typů na rozhraní Valašska a Slovácka.

Díličí studie umožnily jubilantce sintetizovat poznatky do souborných prací, k nimž byla postupně vyzývána. Vedle kapitoly o kroji a oděvu v monografii jihomoravské vinařské obce Brumovic (1981), která se snažila podchytit společenský a kulturní život současné vesnice, to byl desátý svazek nové řady Vlastivědy moravské *Lidová kultura na Moravě* (2000), kde vznikl prostor ke komplexnímu zpracování tradiční oděvní kultury v rámci historického moravského teritoria.

Nelze přehlédnout, že A. Jeřábková náležela rovněž mezi platné členy autorského kolektivu *Lidové kultury. Národopisné encyklopedie Čech Moravy a Slezska* (Praha 2007), kompendia, které svým způsobem završilo národopisnou etapu ve vývoji našeho oboru

a etablovalo českou etnologii také na mezinárodním poli. Vytvořila řadu různě strukturovaných hesel z oblasti lidové oděvní kultury, materiálových i obecně zaměřených: vedle textů o konkrétních oděvních součástech to byla šífeji koncipovaná hesla věnovaná regionálním typům a druhům lidového oděvu, ale také konfekci či šperku. Svou vědeckou akribii mohla uplatnit při zpracování souhrnných textů jako ikonografie lidového oděvu, kroj, lidový oděv, typ lidového oděvu, vývoj lidového oděvu, které předpokládaly odpovídající teoretické vědomosti a znalost materiálu z celých českých zemí. V biografickém svazku *Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (s. 98–99) najdeme také personální heslo A. Jeřábkové s odkazem na další literaturu, na jubilejní články či na citace z lexikografických příruček.

Poměrně rozsáhlá je také recenzní činnost jubilančky zahrnující vedle domácí etnografické a umělecko-historické produkce také zahraniční práce bulharské, francouzské, chorvatské, polské a slovenské. Nejen v *Národopisné revui* hodnotila probíhající oborové výstavy nebo připomněla životní výročí či úmrtí svých blízkých kolegyň.

Jménem přátel, kolegů i odborné veřejnosti přejeme paní doktorce Aleně Jeřábkové ještě další tvůrčí léta a všem zájemcům o problematiku lidového oděvu dáváme na vědomí, že výbor jejich stěžejních prací, doplněný o novou rozsáhlou studii věnovanou lidovému oděvu na Valašsku, vyjde letos v rámci Etnologických studií Masarykovy univerzity pod názvem *Lidová oděvní kultura. Příspěvky k ikonografii, typologii a metodologii lidového oděvu*, jako výraz našeho uznání k jejímu dílu pedagogickému i badatelskému.

Miroslav Válka

Výběrová bibliografie prací A. Jeřábkové:
Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Museum Franciscum Annales (1895–1898) a v Časopise Moravského

musea zemského (1901–1938). Bibliografická příloha Zpráv SČN a SNS 1962, č. 4 (s R. Jeřábkem).

Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Časopise Matice moravské (1869–1943). Bibliografická příloha Věstníku NSČ a SNS 1964, č. 6 (s R. Jeřábkem).

Moravský lid v díle Františka Kalivody (1824–1859). Edice Kultura a tradice, sv. 3. Uherské Hradiště: Slovacké muzeum, 1965. (s F. Dostálem).

Soupis bibliografií české a slovenské etnografie a folkloristiky vydaných v letech 1945–1963. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1965.

Typy mužských pokrývek hlavy na Valašsku, jejich lidové názvy a návrh odborné terminologie. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV* 1965, č. 1–2, s. 15–30.

Delimitace regionálních typů lidového oděvu na rozhraní Valašska a Moravského Slovenska. *Slovácko* 10–11, 1968–1969, s. 5–26.

Tři příspěvky k ikonografickému studiu lidových krojů. *Český lid*, 56, 1969, s. 317–324 (s R. Jeřábkem).

Lidové výtvarné umění. [Bibliografie.] Brno: Knihovna Jiřího Mahena, 1974.

„Druhá existence“ lidového kroje jako předmět národopisného bádání. In: *Premeny ľudových tradícií v súčasnosti. 1. Československo.* Bratislava: Veda, 1977, s. 225–229.

Kroj a odívání. In: Jeřábek, Richard s kol.: *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981, s. 85–100.

Beneš Method Kulda. *Soupis národopisných prací.* Brno: Masarykova univerzita, 1990.

Über einige brachliegende ikonographische Quellen zur Volkstrachtforschung in Slowenien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. *Ethnologia slavica* 21, 1990, s. 119–149 (s R. Jeřábkem).

Alšovy kresby kroje hanáckých Slováků. *Národopisná revue* 6, 1996, s. 12–15.

Tři nevyužité doklady k ikonografii lidového kroje z poloviny 19. století. (Haná – Plzeňsko – Kraňsko). *Český lid* 83, 1996, s. 1–11 (s R. Jeřábkem).

K typologickému zařazení mentýků a šub. *Národopisná revue* 8, 1998, s. 11–14.

Odívání. In: Jančář, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě.* Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. sv. 10. Strážnice, Brno: Ústav lidové kultury, Muzejní a vlastivědná společnost, 2000, s. 116–158.

Ikonographie europäischer Zigeuner im 19. Jahrhundert. Ein kleiner Beitrag zur Erforschung ethnischer Stereotypen. In: *Volkskundliche Tableaus. Eine Festschrift für Martin Scharfe zum 65. Geburtstag von Weggefährten, Freunden und Schülern.* Münster: Waxmann, 2001, s. 289–299 (s R. Jeřábkem).

K typologickému zařazení hornáckých kabátků. *Národopisná revue* 11, 2001, s. 24–28.

Svatební pláštěnka jako relikv renesančního oděvu. *Národopisná revue* 12, 2002, s. 32–36.

[Heslo] Huňá (s. 292), Ikonografie lidového oděvu (s. 313–315), Konfekce (s. 390–391), Kroj, (s. 437), Lidový oděv (s. 498–500), Mentýk (s. 550), Obřadní oděv (s. 659–661), Pracovní oděv (s. 798), Šperk (s. 1031–1033), Šuba (s. 1040), Typ lidového oděvu (s. 1081–1082), Valašský kroj (s. 1103–1106), Vývoj lidového oděvu (s. 1179–1182), Župica (s. 1248). In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část.* Sv. 2–3. Praha: Mladá fronta, 2007.

Plachty jako relikv středověkého svrchního oděvu. In: Křížová, Alena a kol.: *Ornament – oděv – šperk.* Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 81–90.

Rubáš nebo rubáč? Otazníky kolem geneze ženského spodního šatu. In: Křížová, Alena a kol.: *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě.* Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 75–88.

Valach moravský či rumunský? Příspěvek k ikonografii valašských pastevců 18. a počátku 19. století. In: Křížová, Alena a kol.: *Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury.* Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 106–122.

K JUBILEU OLGY KANDERTOVÉ (*23. 3. 1944)

Milá Olino, viděly jsme se nedávno a měla jsem pocit, že jsi se po celá ta léta, co se známe, vlastně moc nezměnila. Vzpomínaly jsme spolu, jak jsem tě poznala, když ses v roce 1967 vrátila z expedice do Chile, kam jsi odjela spolu s Václavem Šolcem, amerikanistou Náprstkovou muzeu, a Petrem Neumanem,

amerikanistou z Drážďan. Tehdy jsi nosila dlouhý blondatý vysoko vyčesaný ohon a noviny o tobě psaly jako o atraktivní studentce etnografie FF UK. Pak ale zprávy o Vás přestaly chodit a nakonec z Ministerstva zahraničních věcí přišly zvěsti, že dva členové expedice jsou bůhvídkle a jeden je mrtvý. Ty jsi zatím ležela v Chile v nemocnici s potížemi, které vyvolala jihoamerická horská nemoc. Po roce jste se všichni šťastně vrátili a ty sis přivezla podklady pro diplomovou práci ze svého výzkumu u Indiánů Mapuche na chilském ostrově Huapi. A kultura jihoamerických Indiánů už natrvalo zůstala tvým celoživotním tématem. Ještě za studia jsi během studentské praxe zapisovala americké sbírkové předměty v Náprstkově muzeu do druhého stupně evidence.

Po absolvování studia etnografie a folkloristiky na FF UK v roce 1968 jsi stále byla s muzeem ve spojení. Loni tomu bylo zhruba třicet let, co jsme spolu v Náprstkově muzeu vytvořily stálou expozici Indiánské kultury Severní a Jižní Ameriky a o deset let později velkou výstavu *Amerika, země Indiánů* v Moravském zemském muzeu v Brně. Po řadu let jsi v Náprstkově muzeu jednou do roka připravovala některé z oblíbených výstavek měsíce, které se ve dvou výtřínách zaměřovaly na úzké etnografické téma rozvedené v malém katalogu. Zároveň jsi publikovala, působila jako členka lektorské rady nakladatelství Orbis, editovala překlady knih o Indiánech a psala k nim doslovy. Od roku 1992 jsi dvacet let pracovala v oddělení zahraničních styků Akademie věd ČR. A dosud jako členka předsednictva Latinskoamerické, pozdější České Iberoamerické společnosti, stále organizuje různé akce, které nám přibližují Latinskou Ameriku, včetně Latinskoamerické středoškolské soutěže, ve které studenti píší práce na daná témata z kulturní historie této oblasti.

Vždycky jsi mi imponovala tím, jak umíš vtipně vyprávět a zároveň s živým zájmem naslouchat ostatním. Loni před Vánocemi Náprstkovo muzeum zrušilo stálou expozici indiánských kultur,

kterou jsi spoluvytvářela, už léta nosíš kratší vlasy, ale jsi stále vtipná, chytrá a směješ se pořád stejně. Nevím, co Tobě (i nám) přát k Tvému jubileu jiného, než ať už se nic nemění. Tvoje

Kateřina Klápšřová

Výběr z bibliografie Olgy Kandertové:

- Akultura u Araukánů Mapuche na ostrově Huapi.* Diplomová práce. Praha: FF UK, 1968.
- Ze stříbrnických dílen Nového světa. *Měsíčník Náprstkova muzea*, listopad 1972 (text a výstavka měsíce).
- Keramika z Casas Grandes. *Měsíčník Náprstkova muzea*, červenec 1973 (text a výstavka měsíce).
- Mochická keramika. *Měsíčník Náprstkova muzea*, duben 1974 (text a výstavka měsíce).
- Jihoamerické ozdoby z peří. *Měsíčník Náprstkova muzea*, prosinec 1974 (text a výstavka měsíce).
- Hrobové nálezy z Pacifického pobřeží. *Měsíčník Náprstkova muzea*, březen 1975 (text a výstavka měsíce).
- Keramika z pralesů. *Měsíčník Náprstkova muzea*, červenec 1977 (text a výstavka měsíce).
- Kačiny Indiánů Pueblo. *Měsíčník Náprstkova muzea*, červen 1979 (text a výstavka měsíce).
- Lidová výtvarná kultura – Amerika, Afrika a Oceánie. *Věstník Klubu přátel výtvarné-*

ho umění Panorama 1979, s. 7–128 (spolu s J. Kandertem).

Peruánské pohřební textilie. *Měsíčník Náprstkova muzea*, duben 1980, (text a výstavka měsíce).

Doslov. In: Prescott, William Hickling: *Dobyť Peru.* Praha: Panorama, 1980, s. 409–413.

Poznámky. In: Prescott, William Hickling: *Dobyť Peru.* Praha: Panorama, 1980, s. 415–431.

Peruánské kovy. *Měsíčník Náprstkova muzea*, únor 1981 (text a výstavka měsíce).

Mexiko v Náprstkově muzeu. *Umění a řemesla*, 1982, č. 3, s. 70–71.

Alberto Vojtěch Frič. *Měsíčník Náprstkova muzea*, červenec 1982 (text a výstavka měsíce).

Kulturní plodina maniok. *Měsíčník Náprstkova muzea*, prosinec 1983 (text a výstavka měsíce).

Indiánské kultury severní a jižní Ameriky. Praha 1983. (Scénář a katalog; spolu s K. Klápšřovou)

Jižní Amerika. In: *Vzory, stříhy, nápady.* Praha: Národní muzeum – Náprstkovo muzeum, 1983–1984, s. 16–18.

Doslov. In: Carter, Forrest: *Odvedu vás do Sierry Madre.* Praha: Odeon, 1983.

Fiesta na Altiplanu. *Měsíčník Náprstkova muzea*, září 1984 (text a výstavka měsíce).

Závěrem. In: Vráz, Enrique Stanko: *Napříč rovníkovou Amerikou.* Praha: Panorama, 1984, s. 254–265. (+ literární úprava a příprava k vydání).

Čáry a kouzla bolivijských Ajmarů. *Měsíčník Náprstkova muzea*, červen 1985 (text a výstavka měsíce).

Masky dnešního Mexika. *Měsíčník Náprstkova muzea*, únor 1986 (text a výstavka měsíce).

Význam mýtu u indiánů severozápadního pobřeží Ameriky. *Měsíčník Náprstkova muzea*, listopad 1989 (text a výstavka měsíce).

Guljajev, Valerij Ivanovič: *Záhady zmizelé civilizace.* Praha: Lidové nakladatelství 1989 (odborná revize, obrazová příloha a popisky).

Vánoce v Latinské Americe. *Měsíčník Náprstkova muzea*, leden 1991 (text a výstavka měsíce).

Amerika, země Indiánů. Brno: Moravské zemské muzeum – Antropos, 1992 (scénář a katalog spolu s V. Halászovou a K. Klápšřovou).

American continent. In: Boháčková, Libuše: *The World of Masks.* London, Hamlyn, 1992, s. 71–115.

ZEMŘEL ČLOVĚK... ZA JANEM SOUČEKEM

Našlo by se asi jen málo kolegů starší a střední generace, kteří se nesetkali s PhDr. Janem Součkem (16. 9. 1946 – 13. 2. 2014), anebo o něm neslyšeli jak chválu, tak pomluvy. Ale pro všechny, kteří ho znali dobře, byl jeho odchod ze života velmi bolestný. Byl totiž člověkem v plném rozsahu humánního obsahu tohoto pojmu. Uměl dávat lidem dohromady, vybízet je k inspirativním úvahám o problémech našeho oboru, o společně zkoumaných tématech, bořit psychologické předsudky, a to více v neformálních debatách než v přednášených konferenčních postulatech. V době ředitelování strážnického ústavu měl nad stolem cedulku s nápisem vyjadřujícím myšlenku, že pokud nejde o život, nelze se ničeho obávat (nechci v této vzpomínce použít původní vulgarismus). Svůj život si ale komplikoval často právě proto, že se ničeho a nikoho nebál a i v nejchoulostivějších situacích normalizačního období vyjadřoval svoji podporu rozvoji činností tzv. z úplně jiného světa, souvisejících s nejrůznějšími formami výzkumu a prezentace etnografie a historie v klasickém pojetí i v muzejní prezentaci. Proto se Strážnice stala azylovým územím pro zveřejňování badatelských výsledků, výměnu názorů, a to i pro kolegy, které na jiných místech vyloučili z ústavů a odborného života vůbec. Honza Souček pomáhal i některým kolegům, které takový osud zahnal až na pokraj existenčních možností, dostat se na lidsky důstojnější pozici, a některé přijal i do zaměstnání ve strážnickém ústavu. Ten nebyl jediným místem svobodné odborné činnosti, vždy se našla organizační platforma (především v rámci karpatské komise MKKKB s podporou Václava Frolce, Honzova velmi váženého učitele na brněnské katedře a osobního přítele), kde bylo možné se scházet na semináře, ať to bylo ve východoslovenském Svidníku nebo v severočeských Zubrnicih.

I když v roce 1986 do politické nemilosti hodonínského okresu spadl sám, vykonstruovaným obviněním odsouzen odešel do Brna a začínal znovu od dna, od agenturní činnosti dospěl k vlastnímu podnikání po roce 1993. Vzdálil se tak svému oboru (blíže ke stavebnictví), ale v podpoře etnografického bádání nacházel další cesty.

Se stavařským světem se seznamoval nejen při terénních výzkumech lidového stavitelství, ale hlavně při koncepčních řešeních strážnického muzea v přírodě s architektem Otou Máčem a při realizačních problémech s Antonínem Maňákem při vzájemném přátelském inspirování. Původně se věnoval duchovní kultuře (napsal diplomovou práci o pohřebních obřadech na Kopanicích). Ale architektura byla jeho hlavním tématem i v rámci práce subkomise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení MKKKB, kterou později vedl, a společně s dalšími kolegy jsme řešili také problémy výstavby muzeí v přírodě v rámci poradního sboru této subkomise. Jeho studie jsou v mnohých sbornících konferencí u nás, na Slovensku i v Polsku. Společně po několika seminářích jsme vytvořili zásady pro

výstavbu muzeí v přírodě, které se staly základní metodickou pomůckou v celém tehdejší Československu.

Ať Jan Souček po roce 1986 pracoval kdekoli, stále byl činný v redakčních, muzejních a festivalových radách včetně časopisu Národopisné aktuality. Po jeho zániku se stal vydavatelem časopisu Ethnologia Europae Centralis. První čísla vycházela v takovém termínu, až našetřil dostatečné množství peněz, aby mohl zaplatit počítačové sestavení čísla a tisk. Časopis se více rozdával, než prodával, nikdy nepřinesl podstatný příspěvek k financování dalšího čísla. Honzova podnikatelská práce – to byly skutečné fyzicky vyčerpávající galeje. Týden po týdnu za volantem mezi Brnem a západočeskými městy zprostředkovávat stavební a jinou činnost. To vyžadovalo kromě jiného i studium zákonů a stálou kontrolu prováděcích předpisů. Současně objížděl mnohá oborová jednání v oblasti muzeí v přírodě, v roce 2003 zorganizoval a financoval zájezd etnografů na Zakarpatskou Ukrajinu, zúčastňoval se konferencí Svazu evropských muzeí v přírodě konaných na území Slovenska a České republiky, na strážnických festivalech připravoval některé programy a ve Strážnici organizoval letní festival Slunce; myslím, že by asi dnes nikdo nedokázal vyjmenovat všechny jeho oborové činnosti.

Zmínil jsem se o Honzově využívání každé příležitosti pro neformální přátelské oborové debaty. Po 48 let od našeho prvního setkání při inspicí strážnického programu goralského folkloru jsem stále silněji poznával, že přátelství bylo pro Honzu nejvyšší lidskou hodnotou. Vrchovatě ho rozdával: přátelství upřímné, srdečné, obětavé, některými lidmi zneužívané, ale vždycky ho daroval s radostí. Jeho velmi komplikovaný život zraňovaly i vážné křivdy, ale vždycky zásadně odmítal na ně jakkoliv reagovat. Přijímal vše jako historický fakt momentálního uspořádání světa a považoval za poškozeného spíše toho, kdo zlobu rozdával. Málokteré oborové setkání nekončilo

zpěvem u vína. Při této příležitosti nelze nevzpomenout tu píseň o strážnickém pánovi, který, i když *pozbyl svých dvanáct párů koní aj s kočárem, předsa ostál velkým pánem zemanem!* Ta platí o Honzovi Součkovi tuplem, neboť v mých vzpomínkách zůstává pánem všech hodnot lidství.

Jiří Langer

VÝSTAVA SEDLICKÁ KRAJKA

V širším kontextu domácí výroby paličkované krajky na území Čech představuje jihočeská Sedlice vedle lokalit Podorlicka, Orlických hor, Krušnohoří, obcí horního Chodska ležících v těsném sousedství hornofalckého Schönsee (Postřekov, Díly, Pec pod Čerchovem), konečně pak i Strážova v podhůří Šumavy další z výrazných středisek. Přítomností krajkářské školy, založené zde v roce 1899 a fungující – byť s velkými potížemi – průběžně až do současnosti, se tato obec nepřestala starat o generační návaznost. Důkazem síly tradice a zodpovědného přístupu k ní je nejen existence zdejší krajkářské školy, ale také současný projekt čerpající z prostředků Evropské unie a České republiky v rámci programu SAPARD, s ním spojený internetový obchod, vzorková prodejna v centru Sedlice a archiv historických vzorů. Ženy sdružené v Sedlické krajkě, o. p. s., pravidelně vystavují i mimo svou obec, navštěvují vánoční a velikonoční trhy, doma se prezentují jak o červencové pouti, tak i následující měsíc při pravidelně pořádaném Dni krajky. Jednou z mimořádných příležitostí, při níž obec mohla představit svoji krajkářskou tradici i v hlavním městě, byla výstava trvající od 2. 4. do 29. 6. letošního roku.

Pro návštěvníky vernisáže bylo milým překvapením provedení České besedy v předsálí někdejší Valdštejnovy audienční místnosti, kterou na reprodu-

kovanou hudbu zatančili sami obyvatelé obce v čele se starostou. Exponáty paličkovaných krajek, z nichž nejstarší pocházely z přelomu 19. a 20. století (většinou se jednalo o oděvní doplňky – manžety, límce, vsadky, u mladších exponátů o drobnou bižuterii, oděvní součástky a obrázky), byly v Mytologické chodbě instalovány do ležatých vitrín a zde také doplněny písemnými dokumenty a fotografiemi. Chyběly bohužel kopie archiválií dokumentujících nejstarší záznamy o existenci krajkářství v Sedlici.

Tato data jsou spíše mechanicky přebírána ze „zpětného pohledu“ obecní kroniky započaté až v období tzv. první republiky, popřípadě z Kroniky krajkářské školy vzniklé až po druhé světové válce. Podle tamějších zápisů by historie paličkované krajky v Sedlici měla sahát do 15. století. V roce 1726 pak na ni navázala nová majitelka panství Marie Ludmila Černínová z Chudenic, když vyslala dvě sedlické dívky do pražské školy Belgičanky Mme Ramie a zprostředkovala tak přímé seznámení sedlických krajkářek s flanderskou krajkou. K největšímu rozkvětu výroby došlo v druhé polovině 19. století, kdy sedlické krajky nacházely velký odbyt v sousedním Bavorsku. Tamější kupci si do Sedlice přijížděli pro čepce zhotovované ze zlatých nití. Krajka však měla dobrý odbyt i v Praze a ve Vídni. Na sklonku 19. století se zdejší výroby coby mecenáška ujala další majitelka černínského panství Vlasta Stránecká. Historie výroby krajek se opakovala. Také ona vyslala dvě z místních děvčat na dvouletý kurz do Prahy, tentokrát prostřednictvím Národní jednoty pošumavské.

Po absoltoriu kurzu dívky střídavě učily na nově založené škole. Zájem o výuku byl veliký, což dokládá počet šesti set přihlášených žen a dívek. V roce 1907 byla škola zestátněna, krajky odebrala Rakouská společnost pro ženský domácí průmysl ve Vídni, od roku 1919 pak Státní ústav školský pro domácí průmysl v Praze. V roce 1915 se správy školy ujala Anežka Hochmutová, v roce

1940 její sestra Marie. Po roce 1945 se z krajkářské školy stala jedna z poboček Státního ústavu školského pro domácí průmysl se sídlem v Praze.

Největším problémem školy bylo její umístění – pobývala střídavě na radnici, na děkanství, od roku 1932 pak v nově vystavěné měšťance. Po devíti letech, kdy školu obsadila Hitlerjugend, našla azyl v soukromém domě, po osvobození se do školy sice vrátila, ale jen nakrátko, neboť v roce 1954 ji musela opět opustit. Krajkářky tehdy pracovaly v naprosto nevyhovujících prostorách bývalého hostince u Dolejšů (čp. 119). V tomto prostředí vznikala zakázka pro prezidentský salónek Národního divadla – čtyři stůry o rozměru 4,3 x 2 m. Rok poté poskytlo tehdejší Ministerstvo školství finanční obnos na brigádnickou stavbu samostatného pavilonu. Ten byl slavnostně otevřen v roce 1957. Po odchodu M. Hochmutové do důchodu se v roce 1963 stala na celých třicet let ředitelkou sedlické „krajkárny“ Růžena Kolářová.

Výše uvedené informace si návštěvníci mohli průběžně přečíst ve vitrínách vedle exponátů krajek. Počínaje přelomem 19. a 20. století byla historie sedlické krajky podepřena dobovou dokumentací. Také popisky krajkových exponátů důsledně uváděly jména krajkářek, dataci, popřípadě další podrobnosti. V poslední vitríně nechyběly ani ukázky ze současné žákovské produkce místní školy, která postupně směřuje od jednoduchých obrázků a módních doplňků z barevných bavlněných nití přes prvky vyřáté ze vzorníku někdejšího Školského ústavu lidové umělecké výroby až ke klasickému tvaru krajek paličkovaných z lněných a bavlněných nití bílé barvy.

Zajímavou součástí vernisáže pak byly i ukázky samotného paličkování, o něž se v průběhu následné prohlídky na několika místech postaraly sedlické ženy. Spolu s uvedením místní terminologie na popiskách označujících nástroje výroby a jednotlivé pracovní postupy výstava jednoznačně splnila didaktický i propagační cíl – nejenže upozornila na bohaté

tradice krajkářské výroby na jihozápadě Čech, ale zviditeľnila i samotnou obec s jejím současným kulturním životem.

Marta Ulrychová

MICHAL PAVLÁSEK – JANA NOSKOVÁ: KDYŽ VÝZKUM, TAK KVALITATIVNÍ. SERPENTINAMI BĚDÁNÍ V TERÉNU. Brno: Masarykova univerzita, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2013, 152 s.

Zborník pozostáva z vybraných príspevkov, ktoré boli prezentované v rámci študentskej vedeckej konferencie s rovnomeným názvom ako publikácia. Tá sa konala v dňoch 21. a 22. novembra 2012 na pôde Masarykovej univerzity, a to pod organizačnou záštitou Ústavu evropskej etnologie a občianskeho združenia Východoevropské vzdelávacie a kultúrne centrum.

Ako názov napovedá, príspevky v zborníku sa venujú problematike kvalitatívneho terénneho výskumu. Ich autori vychádzajú z vlastných skúseností, pri ktorých došlo ku konfrontácii teoretických a metodologických postupov, rád a upozornení na možné komplikácie. Dozvedáme sa, ako v rámci výskumníckej etiky a s cieľom dodržať objektivitu a odbornosť museli autori reagovať v konkrétnych situáciách, nájsť možné riešenia a rozhodnúť sa pre to najvhodnejšie. Vďaka tomu, že autori pochádzali z rôznych odborov (etnológia, sociálna a kultúrna antropológia, sociológia, oral history a pod.), univerzít, a hlavne vďaka rozmanitosti skúmaných prostredí a východiskových pozícií výskumníka, publikácia poskytuje zaujímavý pohľad na širokú škálu úskalí kvalitatívneho terénneho výskumu.

Autormi úvodného príspevku sú editori zborníku a venujú sa v ňom niektorým teoretickým otázkam, cieľom a východiskám výskumu v teréne, ktoré sú zastrešujúce pre nasledujúce príspevky.

Autormi desiatich publikovaných príspevkov sú prevažne študenti a študentky doktorandského štúdia českých univerzít, ďalší vo svojom pôsobení využívajú metódy kvalitatívneho výskumu a/alebo sa venujú priamo metodológii. Príspevky sú rozdelené do štyroch tematických častí. Prvá obsahuje tie, ktoré sa venujú výskumu v „cudzom“, či „exotickom“ prostredí. Skúsenosti z výskumu v Macedónsku (Barbora Machová) a v Turecku (Kateřina Vytečková) reflektujú časté úskalia vychádzajúce z iných kultúrnych noriem, zvyklostí či statusu (výber a kontaktovanie respondentov, cudzinec vs. hosť, dodržiavanie pravidiel, zvykov, dôvera a pod.). Tretí príspevok dostane čitateľa do prostredia vzdialeného inak ako geograficky a kultúrne. Lukáš Dirga prekračuje múry väznice a poskytuje pohľad na úskalia bádania v inštitúcii, ktorá pred výskumníka kladie prekážky a neprekročiteľné hranice už zo svojej podstaty.

V druhej časti sú zaradené príspevky, ktoré sa venujú problémom spojených s výskumom vo „vlastnom/domacom“

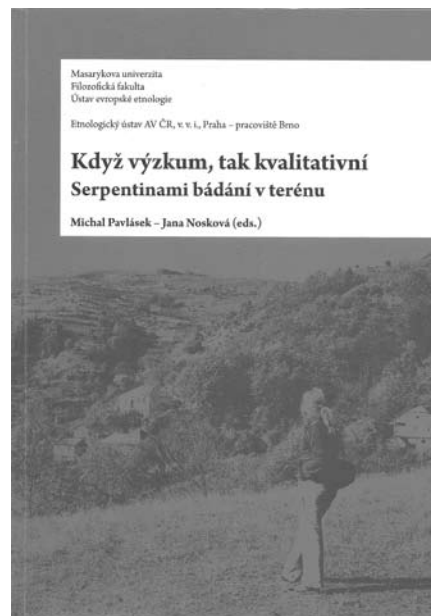
prostredí. Autori príspevkov popisujú skúsenosti a problémy, pri ktorých sa dostali na/za hranicu pozícií „insider“ a „outsider“, približujú ako tento fakt pozitívne či negatívne ovplyvnil výskum, a ako sa museli vyrovnávať so vzniknutými situáciami a otázkami. Zastúpené je sociálno-pracovné prostredie študentského rádia (Peter Dolník), pohraničie trpiace stereotypom „vykorenenia“, do ktorého výskumníčka prichádza ako „outsider“ s cieľom usadiť sa (Jitka Cidlinová) a prostredie rodnej obce, v ktorom výskumníčka vstupuje do osobnej sféry vierovyznania jednotlivca a konfesijných vzťahov v komunite (Anna Horáková).

Tretia séria príspevkov je zameraná na užšie vymedzenú tému – interview, oral history. Luděk Jirka, Lenka Krátká a Daniela Kostrhounová sa v nich delia o svoje skúsenosti s výskumom naratívov, ako museli riešiť otázky známe z metodologickej literatúry, ale špecifické vzhľadom na tému a hlavne samotnú osobu toho-ktorého respondenta/narátora. Čitateľa zavedú opäť do rôznych prostredí – k volyňským Čechom v Českej republike, do prostredia Českej námornej plavby a nakoniec do juhomoravskej obce, v ktorej sa autorka zamerala na históriu farnosti, postavenie a vplyv duchovných predstaviteľov na spoločnosť.

Ondřej Hejnal a Lubomír Lupták sú autormi posledného príspevku a venujú sa v ňom etike a objektivite otvoreného a skrytého terénneho výskumu. Konfrontujú zaužívané prístupy s ich limitmi a riešenia nachádzajú práve v skrytom terénnom výskume, čím sa dostávajú na/za hranicu vžitých etických noriem. Vychádzajú zo skúseností nadobudnutých v prostredí mocenskej a byrokratickej inštitúcie a z výskumu bezdomovcov.

Charakter príspevkov je rôzny – esejistické, pripomínajúce správy z výskumov, ale i vážne, teoreticko-metodologického rázu. Vzhľadom na zameranie konferencie sa tento fakt nedá vnímať ako nedostatok.

Zborník je dialógom o problémoch a riešeniach, poskytuje pohľad mladých,

formujících sa vedcov, ktorí vkročili na cestu kvalitatívneho terénneho výskumu. Na nej dochádzalo a dochádza ku konfrontácii nadobudnutých teoretických a metodologických poznatkov s realitou. Hovorí o nich učí a posúva dopredu.

Eva Šípóczová

JARMILA PECHOVÁ (ED.): LIDOVÁ KULTURA V MUZEU. SBÍRKY ETNOGRAFICKÉHO ÚSTAVU MORAVSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA V BRNĚ. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, 219 s.

Relativně rozsáhlá muzeologická literatura je obohacena o zajímavě uspořádanou publikaci o vývoji a současných aktivitách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea, jedné z nejvýznamnějších paměťových institucí České republiky. Publikace představuje sbírkové fondy jako konkrétní doklady ke studiu proměn kultury a způsobu života moravských vesnic a malých měst. Autorky tohoto díla – vedoucí ústavu Hana Dvořáková a kurátorky sbírkových souborů Jarmila Pechová, Eva Večerková, Lenka Nováková, Alena Kalinová, Hana Beránková a restaurátorka Libuše Dufková – ukazují, jak v neobyčejně rychlém vývoji postmoderních společností je důležitá odborná muzeologická práce.

Mezi národopisnými muzei zaujímá Etnografický ústav MZM významné místo, zejména od poloviny 20. století, kdy pod vedením Ludvíka Kunze, jednoho z prvních absolventů studia národopisu na filozofické fakultě MU v Brně, byly vytvořeny praktické i teoretické základy novodobé národopisné muzeologie na Moravě. H. Dvořáková v úvodu publikace přehledně komutuje proces vzniku a rozvoje této instituce. Základem jejího soudobého vývoje bylo vytvoření samostatného odborného pracoviště v budově, rekonstruované známým funkcionalistickým architektem Bohuslavem

Fuchsem. Zde byla vybudována v roce 1961 nejen stálá expozice pod názvem *Lid v pěti generacích*, ale i depozitáře sbírek, konzervační dílna, odborné pracovny a prostory pro výstavní i další populárně vědné aktivity ústavu.

Nejstarším sbírkovým fondem je sbírka pracovního nářadí z doby vzniku Moravského muzea na počátku 19. století, zformovaná na počátku 20. století do tzv. selského oddělení Františkem Pospíšilem. Kurátorkou tohoto rozsáhlého sbírkového fondu je Jarmila Pechová. Fond obsahuje dochované doklady o vývoji tradičního zemědělství na Moravě, nářadí lidových řemesel, předměty k přípravě pokrmů a k provozu domácností. Vynikající je vývojová sbírka pluhů. Poměrně členitý fond sbírek, zahrnujících sbírku lidového nábytku, předmětů k lidovým obyčejům, pozoruhodnou sbírku kraslic, organologickou sbírku a sbírku starých tisků spravuje E. Večerková. Významným fondem, budovaným od poloviny 20. století zejména Miroslavou Ludvíkovou a Evou Urbachovou, je oddělení textilu. Fond patří k nerozsáhlejším a nejcenějším sbírkovým souborům ústavu a jeho kurá-

torkou je L. Nováková. Rozsáhlá je i sbírka keramiky a zlidovělého umění v péči A. Kalinové. Zejména fajánsové soubory a sbírky podmaleb na skle poutají pozornost badatelů i návštěvníků, stejně jako upomínkové předměty nebo lidová plastika. Dílům lidové výtvarnosti se věnuje vedoucí ústavu H. Dvořáková. Spravuje jak obsáhlý soubor soustružených dřevěných hraček a sbírku betlémů, tak sbírku devoční grafiky a ceroplastiky (aranžmá upomínkových předmětů pod skleněným poklopem). Je kurátorkou také specifické sbírky výrobků bývalého Ústředí lidové umělecké výroby, vzniklé ze soutěže mistrů lidové umělecké výroby z let 1973–1990. Sbírka zahrnuje práce z textilních materiálů, ze dřeva, z proutí a orobince a je dnes jedinečným dokladem o využívání tradic lidových řemesel pro novodobé životní prostředí.

Ke sbírkovým fondům, v současné době studijně nejvyužívanějším, patří sbírka fotografií a grafiky, jejichž kurátorkou je H. Beránková. Grafická sbírka zahrnuje výtvarné práce různých autorů, například sbírku kvašů lidových krojů z roku 1814 nebo litografie moravských krojů z roku 1836. Z novější doby pocházejí kresby Karla Langra a dalších autorů, věnované lidovým tradicím. Ve fotografické sbírce jsou cenné fotografie Josefa Šimy, Josefa Klvaní a Jana Kouly z přelomu 19. a 20. století, ale i soubory fotografií K. O. Hrubého nebo Ludvíka Barana z druhé poloviny 20. století a několik set diapoitivů. Publikace, jejíž jednotlivé kapitoly o sbírkách jsou doprovázeny kvalitní fotografickou dokumentací, není jenom prezentací tohoto vědecky významného sbírkového fondu Moravského zemského muzea, ale i svědectvím o stále dokonalejší péči o doklady zmizelého života a o jeho proměnách, jak o tom svědčí poměrně podrobné pojednání L. Dufkové.

Texty o sbírkovém fondu Etnografického ústavu MZM doplňují informace o vědeckopopulárních aktivitách ústavu, o práci s veřejností, o ediční činnosti a podávají přehled výstav od roku

1961. Dalším přínosným dokumentem je mapa Moravy a Slezska, zachycující v barevném odstínění etnografické a kulturně geografické členění obou zemí v 19. a 20. století, které podle podkladů Miroslava Války zpracoval do mapové sítě Roman Malach. Badatelé také uvítají biografie osobností, spojených s historií odborné činnosti této instituce. Publikační činnost kurátorek sbírek Etnografického ústavu MZM je uvedena zejména v *Biografické části Národopisné monografie Čech, Moravy a Slezska*.

Vtipný název úvodní kapitoly Hany Dvořákové – Etnografický ústav, místo kde se dozvíte, odkud přicházíte – naznačuje, že publikace je především průvodcem sbírkami, budovanými dnes systematickou a odborně založenou sbírkotvornou činností. Vzhledem k výběru fotografií esteticky atraktivních předmětů, především dokladů lidové kultury hmotné, by bylo možná vhodné upozornit na smysl jejich sběru a ochrany. Jsou především obrazem vnitřních hodnot prostého a nenáročného života vesnic, jimž naše současnost přiřazuje spíše předměty světečtější a zdobnější. Takové souborné a přehledné zpracování sbírkových fondů, nejenom etnografických, může být podnětem pro obdobné přehledy dalších muzejních institucí.

Josef Jančář

MARTIN ŠIMŠA: KNIHY KREJČOVSKÝCH STŘIHŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH V 16. AŽ 18. STOLETÍ. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2013, 303 s.

Badatelé zabývající se studiem staršího období vývoje lidového oděvu jsou odkázáni buď k ikonografickým pramenům, které jen náznakově nebo často zkresleně interpretují vzhled lidového oděvu, anebo k písemným záznamům, ne vždy spolehlivým. Jediným zdrojem, který může přesně zachytit podobu jednotlivých oděvních součástí, jsou jejich

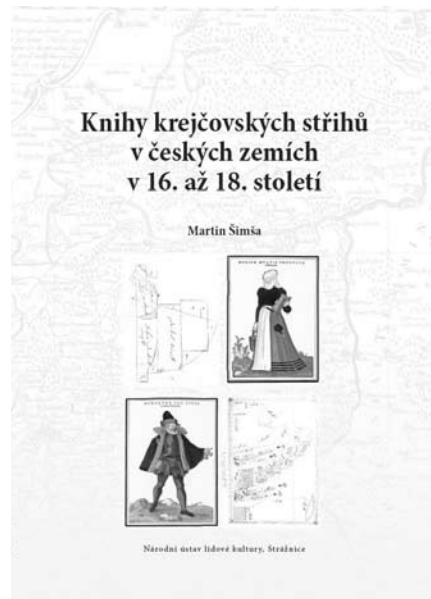
střihy. Při jejich naprosté absenci v lidovém prostředí minulých staletí jsou výdatným pomocníkem střihy cechovních krejčovských knih; přirozeně pro ty části lidového oděvu, které byly spřízněny s měšťanským oblečením. V českých zemích byla známá jen kniha z Českých Budějovic, na kterou upozornila v odborném tisku Jitka Staňková. Situace se změnila vznikem databáze Ministerstva vnitra nazvané Archivní fondy a sbírky v České republice, v níž se nachází jedenáct exemplářů cechovních krejčovských knih, z toho devět z území Čech, dvě ze Slezska. Je to poprvé, kdy se zásluhou Martina Šimšy předkládají veřejnosti, navíc doprovázeny odborným komentářem v česko-anglickém znění.

Jak autor podotýká v úvodu, každá z knih je publikována v maximálním rozsahu, včetně titulu na deskách či titulního listu. Na začátku každého oddílu se nachází stručná charakteristika knihy, údaje o jejím osudu a písařích, jazyku záznamu či použitých měrných jednotkách. Doplňují je informace o jejím uložení a stavu zachovalosti. Publikované střihy doprovázejí dobové poznámky

vysvětlující střih, případně doporučený druh textilního materiálu a jeho spotřebu. Popisky, které jsou psány v němčině, jsou v závěru publikace přeloženy do češtiny. Každý katalogový záznam je opatřen autorovým komentářem, který podrobněji popisuje vyobrazený střih a přibližuje příslušnou oděvní součástku, případně její rozšíření a časové zařazení. Pro uživatele publikace je příjemná možnost nahlédnout do rejstříku zastoupených typů oděvu i vysvětlujících poznámek k názvům tkanin.

V úvodní studii poukazuje autor na dosavadní studium krejčovských knih ve středoevropském kontextu, na okolnosti jejich vzniku a způsob krejčovských prací. Dále klasifikuje jednotlivé druhy zastoupených střihů. Z civilních oděvů jsou to ponejvíce mužské a ženské pláště. Zatímco „mužská sukně“, „hazuka“, „formanský kytile“ v odborné literatuře připouštěly často různé a nejednoznačné výklady, díky jejich střihům si lze vytvořit jasnou představu. Podobně je tomu u ženských sukní, které v 16. a 17. století zaznamenaly základní typ ženského oděvu; ty jsou mezi střihy zastoupeny s rukávy i bez rukávů. Mezi střihy z 18. století už figurují různé módní typy mužského i ženského šatu, známé z běžných prací o historii odívání. Zvláštní skupinu tvoří oděvy pro jezdce i s koňskými pokrývkami, vozovými závěsy a nákresem stanu.

Z vědeckého zřetele je pro studium zvláště moravských krojů významná skupina uherských a hajduckých kabátů, které se kupodivu objevují i v knihách z území Čech. Pro srovnání s lidovým oděvem je zajímavý střih pláště z knihy Jana Josefa Mazaného z Tábora z roku 1712, nazvaný „Plášť hajduckej aneb Balladrone“ (kat. č. 168), i další střih s názvem „Kabát hajduckej aneb kamizola“ (kat. č. 169), které nápadně připomínají střihy východomoravských župic, šub a jihomoravských mentýků včetně ozdobných detailů s knoflíky a dekorativními šňůrami. Stejnou příbuznost vykazuje střih ženského uherského kožichu v knize z Českých Budějovic (kat. č. 144). Za pozornost sto-

ji v téže knize střih ženské sukně se ži-vůtkem, označený jako „prosté ženě do pole“ (kat. č. 143).

Kromě těchto přímých dokladů o vli-vu některých oděvních součástí z měš-ťanského prostředí na lidové varianty skýtají krejčovské cechovní knihy ještě jedno poučení: vypovídají o časové hra-nici výskytu některých typů oděvu, např. volných plášťů před nástupem přiléhavých kabátů s rukávy. Je to důležité pro posouzení takových oděvních součás-tek, jejichž názvy přešly z jednoho typu oděvu na jiný, jako je tomu např. u šub. Je ovšem třeba přiznat, že vzácnou hod-notu těchto pramenů narušuje okolnost, že některé z knih byly prepisovány, tudíž jsou označeny několikery daty vzniku.

Publikace o krejčovských cechovních knihách je již v pořadí několikátá práce, která vytváří badatelům solidní studijní základnu a za kterou je třeba Národní ústav lidové kultury ve Strážnici pochvá-lit. Nelze než vyzdvihnout vysokou od-bornou úroveň recenzované publikace, která je zpracována až s detektivní dů-sledností a precizností, kterou již ostatně Martin Šimša prokázal i ve své dřívější publikační činnosti.

Alena Jeřábková

VĚRA THOŘOVÁ – JIŘÍ TRAXLER – ZDENĚK VEJVODA: LIDOVÉ PÍSNĚ Z PRAHY VE SBÍRCE FRANTIŠKA HOMOLKY. STUDIE, KRITICKÁ EDICE, I. DÍL. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2011, 508 s., čb a barevné fotografie

Spoluprací tří autorů pražského et-nologického pracoviště vznikla objem-ná publikace přinášející výbor z písňo-vých sběrů pražského učitele Františka Homolky (1885–1933). Pilný sběratel reagoval na článek otištěný roku 1907 v Českém lidu, v němž Otakar Hostinský podrobně informoval potenciální sběra-tele o chystané akci Lidová píseň v Ra-

kousku. Na základě adresátovy pozitiv-ní reakce se Homolka stal až do konce života stálým spolupracovníkem Českého pracovního výboru pro lidovou píseň v Čechách tohoto velkoryse koncipova-ného podniku, v roce 1919 pak jeho ná-stupnické instituce, Státního ústavu pro lidovou píseň.

Edice přinášející celkem 466 písňo-vých zápisů (u mnohých písní pouze tex-ty) a dvaadvacet zpívaných vytrubování je rozdělena do tří částí – na písně mi-lostné, taneční a vojenské. Další tema-tické skupiny by měl podle editorů obsa-hovat zamýšlený druhý díl.

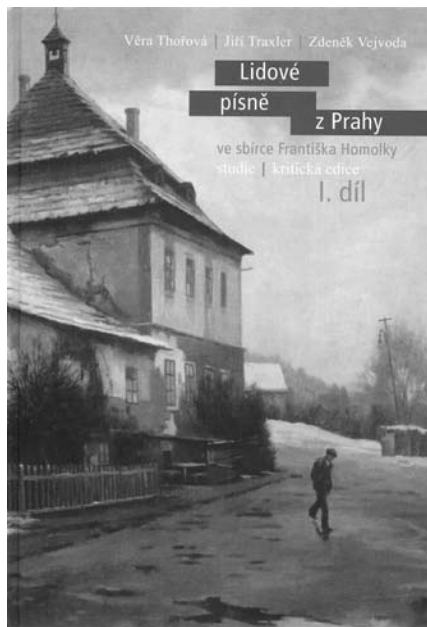
Samotné edici předchází šest studií. První se pod názvem *Zpěvnost urbani-zované společnosti* věnuje charakteristi-ce vymezeného tématu a s ním souvise-jící problematice současné terminologie. Z hlediska pochopení účelu dané edice má klíčové postavení. Její autoři se v ní zamýšlejí nad pojmy *městská* a *spo-lečenská* píseň vžitými v české folkloris-tice. Poukazují na skutečnost, že pojem městská píseň používaný již představi-teli preromantismu a romantismu nelze

směšovat s písní společenskou či zldo-vělou, neboť tato měla své místo v hu-debních edicích, básnických sbírkách a společenských zpěvnících. Podle je-jich názoru poměrně výstižnou charakte-ristiku městské písně pry přinesli Jan To-biášek a Antonín Vánkomil Maloch, au-toři *Českých zpěvů* (1856–1857), když část své sbírky nazvali „Písně městské polonárodní“. Byli to oni, kteří správně vymezili okruh písní stojících na pomezí lidovosti. Ačkoliv pro šíření těchto písní mělo město zásadní předpoklady, ne-muselo být městské prostředí pro jejich vznik, přijetí i poměrně rychlý zánik nut-nou podmínkou. Písně žily všude tam, kde se pořádaly hromadné akce (tábory lidu, průvody, sportovní utkání), mohly to být však i nově vznikající průmyslové zóny, stavby nových komunikací, tržiš-tě, ale i vojenské prostředí. Autoři jdou ve svých úvahách dokonce tak daleko, že navrhuje pro folklorní projevy vzniklé v tomto prostředí pojmy *obecný folklor*, v souvislosti s písní tedy i *obecnou pí-seň* a *obecnou zpěvnost*. Zároveň však připouštějí, že „vzdávat se zavedených a všeobecně chápaných pojmů“ by bylo neprožetelné.

Návazné studie seriózně zpracované z širšího muzikologického hlediska po-jednávají o písní studentské (*Písněový re-pertoár univerzitního okruhu*), kramářské (*Píseň jako zboží*) a společenské (*Čes-ká společenská píseň 19. století*). Násle-duje kapitola související s Homolkovým sběrem (*Sběratelská akce Lidová píseň v Rakousku*), za níž je vřazen Homolkův životopis.

Edice je vybavena obligátními rejstří-ky (lokalit, informátorů, textových incipitů a nápěvných kódů), seznamem zkratk, pramenů a použité literatury, všechny zápisy jsou pak opatřeny podrobnými poznámkami a odkazy. Kromě klasic-kých tištěných sbírek je odkazováno i na sokolské a vojenské zpěvníky.

Publikace pomáhá nahlédnout do písňového repertoáru zachyceného v pražské Libni zhruba v předvečer prv-ní světové války. Informátory jsou větší

nou muži. Pro své zápisy sběratel zřejmě v souladu s doporučeným návodem zvolil jednodušší tóniny.

Edici Homolkových sběrů z libeňské čtvrti považuji za užitečnou, neboť zpřístupňuje materiál pro další komparaci. V českých regionech Čechách vyplňuje více než padesátiletou přestávku, která nás dělí od posledních edic reflektujících zpěvní repertoár v průmyslových oblastech.

Graficky vkusně vypravená kniha obsahuje jednak mnoho dobových černobílých fotografií vyvedených tentokrát v hnědě béžových odstínech, jednak barevnou přílohou, v níž se čtenář navíc potěší obálkami písní a dobových šlágrů tištěných známými pražskými nakladateli.

Marta Ulrychová

JURAJ HAMAR (ED.): LUDOVÉ BÁBKOVÉ DIVADLO V EURÓPE. Bratislava: Slovenské centrum UNIMA, 2010, 219 s.

Publikace je sborníkem ze stejnojmenné vědecké konference, která proběhla v září 2009 v Banské Bystrici. Autoři (ale především editor) tímto počinem vzdali hold Antonovi Anderlemu, jehož úmrtím roku 2008 se uzavřela přibližně devadesátiletá historie předního slovenského loutkářského rodu. Juraj Hamar tomuto výjimečnému fenoménu věnoval už dvě publikace, rovněž recenzované v našem časopise (NR 2010, s. 71; 2012, s. 228–229). Konference se zúčastnili kromě slovenských badatelů a přátel zesnulého i evropští teatrologové; další alespoň zaslali příspěvek k publikování. Kniha přináší i několik ukázek repertoáru loutkového divadla – kromě her Bohuslava Anderleho a Juraje Hamara také tradiční příběhy Jana Klassena a Kašpárka. Dva texty vznikly z činnosti „Théâtre Lois Richard“, které působilo s kratšími či delšími přestávkami sto čtyřicet let v severofrancouzském městě Roubaix.

J. Hamar věnoval jednu kapitolu loutkářskému rodu Anderlových a zejména Antonovi Anderlemu, který „odíšel ako posledný mohykán ľudového bábkarstva na Slovensku“. V dalším příspěvku se zaměřil na Anderleho soukromou sbírku loutek, budovanou systematicky od roku 1971 (její základ tehdy tvořilo jednácti set typů loutek). Více než třicet pět let sběratelské vášně znamená, že kolekce dnes obsahuje přibližně tisíc loutek nejen české a slovenské provenience, ale i asijského, afrického či jihoamerického původu. Autor připomíná také Anderlovo dlouholeté přátelství s Milanem Knížákem, jež vyústilo v jeho spolupráci na monumentální *Encyklopedii výtvarníků loutkového divadla v českých zemích a na Slovensku od vystopovatelné minulosti do roku 1950* (2005).

Jaroslav Blecha rozebírá některé důvody zániku kočovného loutkového divadla v českých zemích na příkladu marionetáře Václava Kopeckého, přímého potomka Matěje Kopeckého, patriarchy českého loutkářství. Šlo hlavně o ideologicky motivovanou likvidaci soukromé-

ho (nejen divadelního) podnikání. Konec této slavné, po generace předávané tradice (v tomto případě trvající nejméně sto čtyřicet let) nadto urychlil zákaz kočování zákonem č. 74/1958 Sb. Ovšem zatímco rodině Anderlových se po nuceném ukončení činnosti podařilo náhle nepotřebné zařízení rozprodat, Kopeckým byly vozy i s vybavením rozkradeny. Zbýlý inventář jejich divadla a písemnou pozůstalost dnes spravuje Moravské zemské muzeum v Brně, kde se rodina trvale usadila.

Jestliže J. Blecha napsal, že soukromé divadelní podnikání bylo zlikvidováno „bez ohledu na možné perspektivy jeho dalších přeměn a vývoje“, pak mu poválečný vývoj loutkového divadla v západní Evropě dává za pravdu. Tento způsob obživy (pro jedno), ale i zábavy (pro druhé) je velmi proměnlivý, příjem z něho plynoucí značně nejistý, zato však poskytuje prostor pro svobodu a kreativitu. Martin Reeve podává zprávu o „Punch & Judy show“ v současné Británii, která bývala silně spjata s přímořským prostředím. Najdeme ji tam dodnes, své pole působnosti však rozšířila i na folklorní festivaly a další zábavní akce odehrávající se ve veřejném prostoru. Kdysi si loutkoherec musel vybrat peníze od obecnstva sám, nyní má nejspíše objednávku a honorář vyplacený předem. Wim Kerkhove na vlastním příkladu popisuje, „ako sa stať bábkárom, ktorý hrá s bábkou Jana Klassena“: postavení vysokoškolského pedagoga ho příliš svazovalo, zatímco ve své loutce „rýchlo objevil správný prostriedok na vyjadrenie svojich ideálov“. Roku 1976 založil „Pantijn Poppentheater“, se kterým dvacet let vystupoval na amsterodamském náměstí De Dam odkázaný na náhodné diváky a jejich finanční příspěvky.

Typické britské loutkové postavy Punch s manželkou Judy vycházejí údajně z italského maňáskového divadla s hlavním hrdinou Pulcinellem. Jejich evropskými příbuznými jsou holandská Jan Klassen s Katrijntje a německá Kasperl (Kašpárek) a Gretl. Protože se před-

stavení konají na ulici, je třeba připoutat pozornost kolemjdoucích, téma musí vycházet ze společenské praxe a být zpracováno jednoduše: Punch se zbaví své ženy, jejich děťátka a potom nese následky. Taková scéna netrvá déle než pár minut, je však bohatá na myšlenky a publikum ji okamžitě pochopí. Holandská odbornice na danou problematiku Hetty Paërl zdůrazňuje, že v loutkovém divadle jde vždy o souboj dobra a zla a obecně se prostřednictvím hlavní postavy nastavuje zrcadlo. Dodává: „To, čo nám Jan Klassen ukazuje vo svojom zrkadle, sú naše temné stránky. Dáva nám ich na známost'. Sme s nimi doslova konfrontovaní.“

Jeden názor publikovaný v tomto sborníku s názvem *Ludové bábkové divadlo v Európe*, jehož největší inspirací se stalo „ludové bábkové divadlo“ A. Anderleho, stojí za zamyšlení: Vladimír Predmerský si ve svém pojednání klade otázku, jak to vlastně bylo s lidovostí marionetářů-loutkářů, kteří kočovali po Slovensku až do poloviny 20. století. Připomíná, že pojem „lidoví loutkáři“ se začal používat až po roce 1940, kdy Petr Bogatyrev použil ve své knize *Lidové divadlo české a slovenské* pojem „repertoire českých lidových loutkářů“. Také J. Hamar mluví převážně o „lidových bábkároch“. Spojování tradičního kočovného loutkového divadla s divadlem lidovým však považuje V. Predmerský za „nenáležité a zavádějící“, mimo jiné i proto, že šlo o výdělečnou činnost s potřebným koncesionářským povolením. Při své argumentaci se opírá o studie etnologů Martina Slivky a Daniela Luthera. Nakonec vysvětluje své stanovisko: tradiční slovenské loutkové divadlo nelze nazývat lidovým, neboť nevzniklo v lůně slovenského lidového divadla.

Knize chybí jediná věc, a to cizojazyčná resumé – jsou sice avizovaná v posledním příspěvku, leč nedošlo na ně. Jinak, jak by řekl už vzpomínaný W. Kerkhove spolu se svým souputníkem J. Klasenem „je to opět dobrá prácička“!

Andrea Zobačová

LIBOR HAVLÍČEK: KAPITOLY K DĚJINÁM VALAŠSKOKLOBOUCKA I–IV. Valašské Klobouky: Pavel Bureš, [2008], 2009, 2010, 2012, 424, 399, 468, 412 s.

Ve čtyřech částech publikace foliantového formátu, z nichž každá má kolem 400 stran, Libor Havlíček zpracovává a osobitým způsobem prezentuje archivní pozůstalost svého otce, středoškolského profesora, především však vynikajícího regionálního a osvětového pracovníka Bedřicha Havlíčka, který se intenzivně věnoval studiu a dokumentaci kultury a historie Valašska, zejména pak Valašskokloboucka a Valašských Klobouk.

Vedle textů již publikovaných jde o prezentaci materiálů dosud nepublikovaných, nalezených v pozůstalosti v podobě rukopisné, strojopisné, nebo i ve formě záznamů glos a poznámek. Nechybí reprodukce fotografií, dokumentů, notových záznamů a textové přílohy. Vedle editorových poznámek jsou uvedeny odkazy na zdroje včetně korespon-

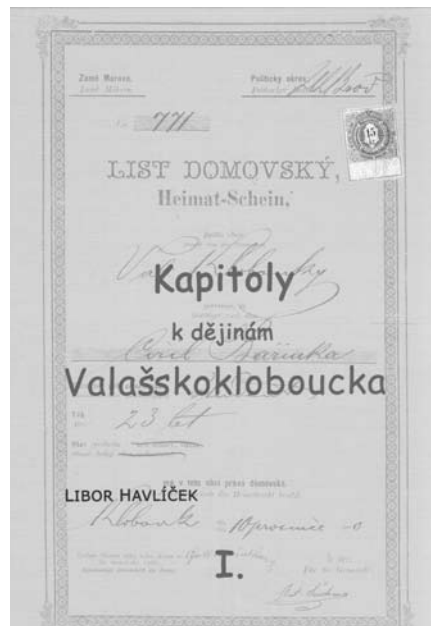
dence a informací pamětníků, sběratelů a regionálních vlastivědných pracovníků.

Rozsáhlý a co do vypovídací hodnoty různorodý materiál rozdělil editor do čtyř dílů. Taxativní zpracování obsahu každého z nich je uvedeno až v závěrečné části dílu čtvrtého. Předchází tři díly uzavírá autor jen „Závěrečnou poznámkou“.

V obsahu prvního dílu nalezneme po úvodním textu podání základních údajů o životě Bedřicha Havlíčka, poté následují kapitoly „Charakteristika doby, paměti, předkové příbuzní“, „Padesátá léta 20. století, muzejní činnost, vlastivědná práce“, „O rodu Josefa Fojtů–Luchtů na Valašskokloboucku“, „Dále o muzejní činnosti v 50. letech 20. století“, „K hudebnímu životu na Valašskokloboucku“, „Opětovně o muzejní práci v 50. letech 20. století“, „Pulčín. Obec, hrad, realita a pověsti“, „Z muzejních materiálů konce 50. let 20. století“.

Druhý díl přináší kapitoly „Libuše Sušilová, Sokol a náš krajan Vincenc Sedlák“, „Řada dalších muzejních materiálů z konce 50. let 20. století“, „Materiály z počátku 60. let 20. století“, „K obcím Vysoké Pole a Francova Lhota“, „Pár dalších materiálů ze 60. let 20. století“, „Jaroslav Jaroš mladší, nar. 18. 2. 1930, milovník regionální historie...“, „Dokončení sledování materiálů ze 60. let 20. století“.

Obsah třetího dílu je sestaven z kapitol „K životopisu Bedřicha Havlíčka“, „K životopisu Ladislava Báčí“, „Období 2. světové války a fašistická okupace na Valašskokloboucku“, „Pověsti a pohádky, něco o sběratelích a vypravěčích, z korespondence“, „Slečna Jindřiška Janečková, literárně činná vlastivědná pracovníce...“, „Ještě o vypravěčích, pohádkách a písničkách“, „Haluzice. Z dějin a pamětí obce“, „Konec starých slavných Vlastivědných kapitol z Valašskokloboucka, pan Mgr. Josef Odehnal z Valašských Klobouk a opětovné zapojení Bedřicha Havlíčka do publikační činnosti na Valašskokloboucku v 80. letech“, „Přehled dějin Valašských Klobouk v obrysech“ a jako přílohy jsou k tomuto dílu připojeny publikace *Valašskokloboucko. Vlasti-*

vědné kapitoly č. 26 a Bedřich Havlíček: *Čeští cestovatelé v Africe*.

V přeprém obsahu čtvrtého dílu následují kapitoly „František Matýsek, Bedřich Havlíček a Vlachovice“; „Texty k dějinám obce Vlachovice“; „Rod Bářinků ve Valašských Kloboukách“; „Materiály Bedřicha Havlíčka k dějinám Valašských Klobouk“; „Bohumír Lindauer, Valašské Klobouky a Nový Zéland“; „Příspěvek k historii farnosti valašskokloboucké“. Text je stejně jako předchozí díly doplněn několika fotopřílohami, dále pak seznamem literatury o Valašsku a poznámkou editora.

Celkový obsah díla je, jak už bylo zmíněno, umístěn souhrnně v závěrečném svazku, přičemž obsah každé kapitoly je zde podrobně rozveden. Foliantový formát a objem každého svazku tak činí využívání díla prostorově i fyzicky dosti náročným. I po zběžném seznámení s tímto čtyřsvazkovým kompletem je zřejmé, že máme co do činění s počinem nejen co do rozsahu monumentálním, ale i co do koncepce atypickým. Konec konců tuto skutečnost autor avizuje v závěrečné poznámce k 1. dílu klíčovou větou: „Netradiční zpracování celého materiálu je mým nápadem.“ (1. díl, s. 423) Na témže místě v 2. dílu pak dodává další, pro posuzování hodnoty díla důležitou informaci: „Provedení odborné jazykové úpravy není možné především z důvodů finančních, jelikož není nikdo, kdo by ji zaplatil. Ze stejných důvodů neprochází tyto svazky ani odbornou technickou úpravou, ani tu nemá kdo zaplatit. Proto je předkládám v podobě, jak jsem ji stvořil.“ (2. díl, s. 399) Jsme však přesvědčeni, že toto „netradičně“ koncipované a zpracované dílo čítající více než 1700 stran nebude moci chybět v seznamu literatury žádné budoucí práce zabývající se s hlubším záběrem životem, prací, kulturou a historií Valaška.

Ducha kulturního počinu dodává tomuto dílu nejen absence dotací, ale i to, že se jeho vydání a distribuce ujalo knižnictví Pavla Bureše sídlící ve staro-

bylém domě čp. 105 na Masarykově náměstí ve Valašských Kloboukách. Toto knižnictví je pro kulturní tvář města i regionu výrazným fenoménem. Právě zde je možné se nejen s dílem Libora Havlíčka blíže seznámit, navíc při pohárku kvalitního vína.

Karel Pavlišťík

FRANTIŠEK FOJTÍK: OD VESNA DO VESNA. Valašské Klobouky: Muzejní společnost ve Valašských Kloboukách ve spolupráci s Městským muzeem, 2011, 159 s.

Publikace je v knižní a souhrnné podobě prvním vydáním porůznu časopisecky zveřejněných i dosud nevydaných textů Františka Fojtíka, v nichž byly opraveny překlepy, formální a pravopisná přehlédnutí a byl sjednocen zápis dialektu. Po vstupní úvaze autora je text rozdělen do oddílů s názvem Předjaří, Vesno – seřa, Sadění – podle tí, Leto – sečby, Mezi hrubyma pracama, Žňa, Podzim, Zima. Nechybí také stručná autorova biografie a ediční poznámka. Už z názvu jednotlivých kapitol je zřejmé, že máme co do činění se svědectvím o všedních dnech lidí, kteří „chléb svůj vezdejší“ získávali obděláváním půdy. Autor v úvodu upřesňuje, že jde o pohled na celoroční život a práci probíhajícími před necelými sty lety v rodině většího sedláka z jihovalašské Bylnice, hospodařící na „půl gruntu“, chovající dva páry volů a mívající občas i salaš. V usedlosti žili rodiče se šesti dcerami, dvěma syny, prarodiče, pacholek a někdy pastevec – valach.

Pozoruhodnou činí tuto útlou publikaci skutečnost, že jednotlivé jevy způsobu života zmíněné rodiny jsou prezentovány s množstvím detailů v rozvětvených a mnohočetných souvislostech života rodinného i života v komunitě obce. Zřejmé je to například z toho, jak všemi kapitolami prolíná obraz vývoje dělbý

práce v rodině, jejich jednotlivých členů (zejména dětí), s výčtem povinností, které jim přísluší podle věku a pohlaví včetně vazeb plynoucích z širšího příbuzenství i pravidel sousedské výpomoci. Podrobné a ne běžně známé informace jsou obsaženy v pasážích věnovaných sklizni brambor, senoseči, způsobu do-pravy konkrétních nákladů, těžbě dřeva, shromažďování zásob píce a steliva na zimu, přípravě jídel, struktuře jídelního lístku atd.

Omezený rozsah této zprávy na straně jedné a množství vskutku unikátních informací v knižce obsažené na straně druhé vedly k upuštění od citací ukázek, byť by si toho zasloužily. Jednu velmi stručnou, leč významu až evropského přece jen uvedeme: „*Vdofky už byly poslabší jag na túce, černější a ani né tag masné, ale slušné – žádné fr-gály.*“ (s. 66)

Ilustrační kolekce černobílých fotografií Antonína Kostky je přínosem pro hlubší vnímání genia loci kraje, k němuž se obsah publikace váže. Bude-li jednou napsána studie nebo kniha o tom, že charakteristickým rysem tradiční kultury je řád, pak Fojtíkovo *Od vesna do vesna* v seznamu užité literatury nebude moci chybět.

Karel Pavlišťík

ZDENĚK PROCHÁZKA – JOSEF NEJDL: RECEPTY ZE ZÁMECKÝCH KUCHYNÍ ANEB POCHOUTKY ZE ŠLECHTICKÝCH SÍDEL – REZEPTE AUS SCHLOSSKÜCHEN ODER DELIKATESSEN AUS ADELSSITZEN AUS DEM ENDE DES 19. JAHRHUNDERTS. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2013, 144 s., barevné ilustrace.

Po úspěchu dvojязыčné česko-německé publikace o lidové stravě na česko-bavorské hranici se její autoři – ředitel Chodského muzea v Domažlicích Josef Nejdl a vydavatel Nakladatelství České-

ho lesa Zdeněk Procházka – opět pustili do oblasti gastronomie. Využili archivního materiálu z pozůstalosti tří rodin usazených na vesnických sídlech v oblasti Českého lesa, aby tak širší čtenářské obci zpřístupnili receptury tvořící na přelomu 19. a 20. století základ jídelníčku drobné šlechty.

První pramen v počtu 493 receptur představuje Kochbuch Anny Pergerové, rozené Fitzové (1871–1945), manželky Rudolfa Pergera, majitele panství v Kanicích na Domažlicku. Stavba zámku vybudovaného v polovině 19. století, tehdy obklopeného parkem a rozsáhlými pozemky, dnes skýtá smutný pohled. Po druhé světové válce byl ovdovělý Rudolf s rodinou svého syna odsunut do pohraničního bavorského městečka Furth im Wald. Rodinná pozůstalost uložená v pobočce plzeňského Státního oblastního archivu v Nepomuku poskytuje kromě písemností i fotografický materiál pomáhající dotvořit si naši představu o způsobu života na tomto šlechtickém sídle včetně úrovně stolování. Anna Fitzová si kaligrafickým kurentem zapisovala recepty pokrmů, z nichž se sestavovalo každodenní i sváteční menu (předkrmy, polévky, úpravy masa, přílohy, moučníky). Přípravu některých specialit si chtěli ověřit i autoři publikace, což nejen zde, ale průběžně i na dalších stranách dokládají barevné fotografie zhotovených pokrmů.

Z fondů téhož Státní okresního archivu v Plzni pochází i rodinný archiv Landwehrů usazených na zámku v Halži nedaleko Tachova. Neorenesanční zámek s rodinnou kaplí spolu s jeho posledními majiteli stihl stejný osud jako Pergerovy – po jejich úmrtí v Německu, kam byli po druhé světové válce 1945 odsunuti, zámek zpustl a nikdy nebyl obnoven. Autorkou nalezeného receptáře byla Johanna, neprodaná sestra posledního majitele Franze Landwehra. Sestává se převážně z moučníků a čajového pečiva, jehož druhů u nás dodnes představují základní nabídku cukrárenských výrobků, domácích moučníků či vánočního cukroví.

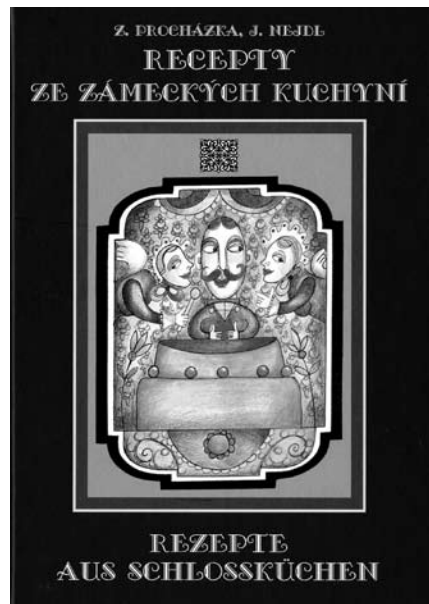
Receptury v obou pramenech jsou uvedeny v původním německém znění. Způsob, jímž je psán druhý z nich (jednou chybí gramáž, podruhé hrubost mouky), dokládá, že pisatelky byly profesionálními kuchařkami, které jistě details nepotřebovaly zaznamenávat. Původní rakouské měrné jednotky – vídeňská libra, vídeňský lot, žejdlík a máz – autoři v receptech ponechali, jejich přepočty na současné měrné jednotky však poznamenali v závorkách. V předmluvě zároveň upozorňují na dnes již méně dostupné přísady, nahraditelné jinými prostředky. Je jím např. vyzina (surovina ze vzduchových měchýřů jeseterových ryb), již lze vyvážit pomocí želatiny, vinný kámen, který se nahrazuje kypřicím práškem, či prášek z jeleního rohu nahrazovaný cukrářskými kvasnicemi. Zejména u sladkostí najdeme bezpočet názvů odkazujících na jejich původ (na lokality v Čechách, Rakousku, Francii, Anglii, Itálii, Maďarsku), dále na významné historické osobnosti (cake Bismarck, čajové tyčinky arcivévodě Otty, chlebiček Paganini aj.). Pestré názvosloví se týká zejména čajového

cukroví, kde jsou názvy vytvořeny na základě podobnosti (např. husarské knoflíky). Nelze si nepovšimnout, nakolik jsou názvy podobných pochoutek produktivní, vzpomeňme jen na oblíbená vosí hnízda či Sandokanovo oko.

Třetí gastronomickou sondou je tištěná publikace, kterou pod názvem Malá česká kuchařka vydal roku 1871 známý domažlický nakladatel Jiří Prunar. Drobná knížečka obsahující 119 receptů byla nalezena mezi účetními knihami velkostatku ve Lštění (okr. Domažlice). Zatímco v zámětku z 90. let 19. století, sídle někdejšího velkostatku, je dnes umístěna mateřská škola, rodinu plzeňského advokáta Josefa Starcka postihl v podobě odsunu stejný osud jako obě předcházející rodiny. Z kuchařky mající podle názvu prezentovat českou kuchyni, autoři vybrali několik pokrmů vhodných pro všechny chody každodenního i svátečního stolování. Stylem odpovídá dobovým kuchařským příručkám, v nichž jsou ruce českých hospodyň vedeny různými imperativy – očist', vyper, omyj, oloupej, okrájej, roztluč, pousmaž, povař, uvař, přidej, proced', promíchej, usuš, ale také (u kvíčal) oškubej, opal peří, přistříhni zobáček! apod. Gramáž je zde kupodivu uvedena jen výjimečně. Z názvů pokrmů se na rozdíl od předcházejícího pramene sice vytrácejí jména příslušníků císařské rodiny, nicméně příprava pokrmů opět vykazuje značnou podobnost se stravou servírovanou zejména na stolech šlechtických a měšťanských rodin po celém rakousko-uherského mocnářství.

Publikace s humorně laděnými ilustracemi Jany Šlechtové a oboustranným česko-německým a německo-českým překladem Aleny Vondrušové je dobrým počinem. Poznáváme tak, které z uvedených pokrmů v důsledku změných ekonomických podmínek nám ze současného jídelníčku buď beze stopy vymizely, anebo v něm naopak s úspěchem natrvalo zakotvily. V neposlední řadě může zejména ženské čtenářky inspirovat k dalšímu zpestření jídelníčku.

Marta Ulrychová

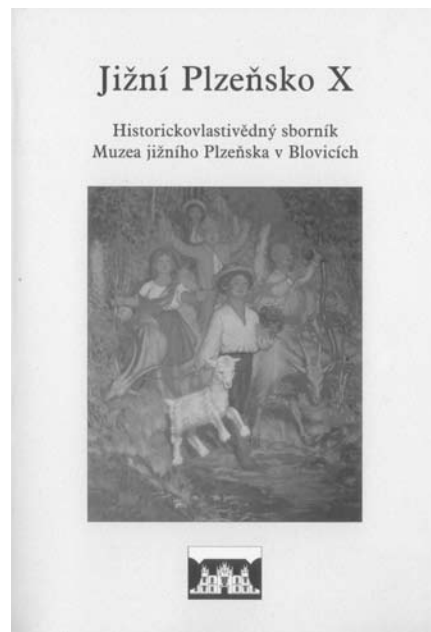
JIŽNÍ PLZEŇSKO X. HISTORICKO-VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK MUZEA JIŽNÍHO PLZEŇSKA V BLOVICÍCH. Bílovice: Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích, 2012, 99 s.

Podstatnou část jubilejního desátého sborníku muzea v Blovicích u Plzně zabývá pojednání k 10. výročí vzniku této instituce (Jiří Bouda, s. 49–62). Muzeum získalo před deseti lety nové prostory v zámku Hradiště. Článek s bohatou fotografickou dokumentací seznamuje čtenáře s celkovou přestavbou objektu. Informuje rovněž o činnosti muzea, která zahrnuje záchranné archeologické výzkumy, studia historická, archeologická a etnografická, vedle přednáškové činnosti pro veřejnost a školy. Jedním z projektů je dokumentace mlýnů v povodí řeky Úslavy a jejích přítoků (o jednom z nich informovala např. studie v 8. čísle – viz recenze Z. Pitrunové v NR 3/2013), dalším úkolem je studium školství na Plzeňsku a analýza vývoje zámku Hradiště. K článku je připojen Přehled výstav, akcí a doprovodných programů konaných v letech 2002–2012 (s. 49–62). O stavitelství a funkci hospodářské usedlosti pojednává článek o poplužním dvoře v Želvicích, je popsána jeho historie a majitelé stavení, obrazy dokumentující zachované starobylé stavební prvky, např. klenby dochované až do současnosti.

Osobnostem regionu je věnována pozornost ve třech příspěvcích. Studii *Život a dílo Josefa Matějky* napsal Emil Koutský (s. 19–34). Malíř a ilustrátor J. Matějka pocházel z Chlumu u Blovic. Působil jako středoškolský profesor kreslení a modelování na plzeňských školách. Mimo jiné ovlivnil umělecký růst a vývoj Josefa Skupy a Jiřího Trnky. „Kromě figurální kompozice se věnoval i krajíně a dekorativní a ilustrační tvorbě. Techniku oleje a akvarelu často střídal se svěží perokresbou a některými grafickými technikami, např. leptem nebo dřevorytem“ (s. 24).

Další příspěvek pojednává o učiteli, překladateli a spisovateli Václavu Valentovi, který psal pod uměleckým jménem Václav Valenta-Alfa (Michal Červenka, s. 65–71). Ve svém literárním díle se zaměřil zejména na legionářské prostředí, v němž čerpal vydatně z vlastních zážitků. Autor působil v rakouské armádě, dostal se do ruského zajetí a byl odvezen na Sibiř. V roce 1917 vstoupil do českých legií. Po vzniku Československa organizoval na Sibiři školu pro nezletilé příslušníky československé armády s vyučovacím českým a ruským jazykem. Psal rovněž literaturu pro děti. Jeho díla zejména s legionářskou tematikou byla za první republiky několikrát vydána.

Poslední z příspěvků tohoto ražení pojednává o vrchním četnickém strážmistrově Janu Folkovi z Bílovic (Olga Vránková, s. 72–83). Na základě materiálů z rodinného archivu je podán obraz životních osudů konkrétního příslušníka z okruhu mužů zákona a zároveň příspěvek k historii českého četnictva za první republiky.

Tématu z etnologie jsou věnovány dva články. Jeden přibližuje sbírku stříbřeného skla ve sbírkách blovického muzea (Vendula Hanojská, s. 84–89), druhý sbírku německých lidových písní sběratele Josefa Peschka (Marta Ulrychová, s. 90–96). Stříbřené sklo, jako speciální sklářská výroba, se začalo v Čechách vyrábět v roce 1860. Předtím se s touto produkcí započalo v Anglii v roce 1849. Luxusní výrobky ze stříbřeného skla byly zpočátku určeny pouze majetným vrstvám. Mezi prostý lid se postupně dostaly především jako svícny a sošky světců, zakoupené nejčastěji jako upomínky z poutí. Mezi výrobky tohoto druhu patří také sbírka stříbřeného skla deponovaná v Blovicích. Krásné výtvary představené řadou fotografií nepochybně patří ke skvostům zdejších muzejních sbírek.

Písňová sbírka z obce Vstíř představuje soubor lidových písní, které zpívali občané německé národnosti žijící na území Čech. Jde o další část německé písňové tradice, o které dosud v odborné literatuře nebylo mnoho řečeno. Sbírkou tvoří 152 písní, které sběratel zapsal ve jmenované obci na Plzeňsku ve 30. letech 20. století. Ve sbírce jsou zastoupeny typické německé čtyřřádky (Vierzeiler), dále písně s vojenskou tematikou, humorné a satirické písně, zjevně součást mužského repertoáru. Ženský zpěv reprezentují tzv. Küchenlieder, zpívané hlavně při domácích pracích. Písně jsou lidového i umělého původu. Mají charakteristické předtaktí, jsou v durové tónině, ve dvoučtvrtovém taktu. Jde o menší vzorek, nicméně cenný pro srovnávací práci.

Obsah 10. ročníku doplňuje zpráva sestavená na základě nově nalezených archiválií k článku Vratislava Ryšavého (Jižní Plzeňsko 2011) pojednávající o barokním sousoší kalvárie nad Bošovem u Hradiště u Bílovic. Jak je zřejmé, témata jsou různá, z řady oblastí, krátce jde o sborník, kde lze najít zajímavé poznatky a poučení z různých oborů.

Marta Toncrová

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2014

(Revue für Ethnologie 2/2011)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2014

(Journal of Ethnology 2/2014)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Die Ausgabe 2/2014 der Zeitschrift *Národopisná revue* (*Revue für Ethnologie*) ist dem Thema Heuristik, Kritik und Interpretation ethnographischer Quellen gewidmet. Sie enthält einen Beitrag von Daniela Stavělová über das historische Studium der Volkstanzkultur (*Tanz in Tagebüchern, Erinnerungen und Memoirliteratur: ein Interpretationsdilemma*). József Liszka richtet sein Augenmerk auf die Beeinflussung der mündlichen Überlieferung durch schriftliches Aufzeichnen, konkret durch Moritatendrucke (*An der Grenze zwischen populärer Literatur und Volksdichtung / eine ungarisch-slowakisch-tschechische Pilgerlegende und ihre genreüberschreitenden Zusammenhänge*). Barbora Machová und Eva Šipöczová widmen sich Schulchroniken (*Reflexionen zur Beziehung zwischen dem Dorflehrer und der Lokalgemeinschaft vor dem Hintergrund der in mährischen Schulchroniken aufgezeichneten Ereignisse gegen Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts*). Von Libor Svoboda sind Aufzeichnungen der Gendarmerieposten (*Chroniken der Gendarmerieposten – eine der wenig bekannten historisch-ethnologischen Quellen*) enthalten. Juraj Hamar schildert praktische Erfahrungen mit der Transkription von Tonaufnahmen der Texte von Puppentheaterspielen (*Transkription und Rekonstruktion von Audioaufnahmen der Theaterstücke des Volkspuppenspielers Bohuslav Anderle*).

Die Rubrik „Rückblicke“ präsentiert einen Beitrag von Petr Spielmann mit dem Titel *„Ein vom Volkslied und von Volksbräuchen inspiriertes Werk. (Zum 100. Geburtstag von Vladislav Vaculka)“* sowie einen Beitrag von Jan Krist zum 100. Geburtstag des slowakischen Ethnologen Adam Pranda (1924–1984). Die „Gesellschaftschronik“ erwähnt runde Geburtstage der bildenden Künstlerin und Schriftstellerin Kamila Skopová (*1944) sowie der Ethnologinnen Alena Jeřábková (*1934) und Olga Kandertová (*1944). Sie enthält auch einen Nachruf über den Ethnologen Jan Souček (1946–2014). In den weiteren regelmäßigen Rubriken erscheinen Besprechungen neuer Bücher und Informationen aus dem Fachbereich.

Journal of Ethnology 2/2014 is devoted to the theme of Heuristics, Criticism, and Interpretation of Ethnographic Resources. Daniela Stavělová publishes a contribution to historical study of dance folk culture (*Dance in Diaries, Memories, and Memoirs: a Dilemma of Interpretation*). József Liszka focuses on how the verbal art was affected by printed production, in particular by broad-side prints (*On the Boundaries of Popular Literature and Folk Verbal Art / on one Hungarian-Slovak-Czech Pilgrimage Legend and its Inter-Genre Context*). Barbora Machová and Eva Šipöczová deal with school chronicles (*Reflection of the Relation between Village Teachers and Local Communities on the Background of Events Recorded in School Chronicles in Moravia at the Turn of the 19th and 20th Centuries*). Libor Svoboda explains the reports from gendarmerie stations (*Memory Books from Gendarmerie Stations – One of Less-Known Historical and Ethnologic Resources*). Juraj Hamar brings practical experience with the transcription of audio recordings of plays from a puppet theatre (*Transcription and Reconstruction of Audio Recorded Plays by the Folk Puppet Player Bohuslav Anderle*).

In Review Section, Petr Spielmann publishes his contribution *Works Inspired by Folk Songs and Folk Customs (Ad One-Hundred Years of Vladislav Vaculka's Birth)* and Jan Krist his contribution relating to what would have been the birthday of Adam Pranda (1924–1984), a Slovakian ethnologist. Social Chronicle remembers the anniversary of fine artist and writer Kamila Skopová (born 1944), ethnologists Alena Jeřábková (born 1934) and Olga Kandertová (born 1944), and publishes an obituary for ethnologist Jan Souček (1946–2014). Other regular columns include reviews of new books and news from the branch.

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2014, ročník XXIV

(LI. ročník Národopisných aktualit)

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities) a Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc.

PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist,
PhDr. Vlasta Ondrušová, doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić, Ph. D. (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 27. června 2014

ISSN 0862-8351

MK ČR E 18807

